Ungdomar i tvångsvård

Råbyundersökning 94

"Det var egentligen inget dåligt syfte: att skydda mig från samhället och samhället från mig."

RAPPORT NR 2 1997

Claes Levin

Statens institutions styrelse SiS

ISSN 1104 - 6155

FOU ENHETEN

UNGDOMAR I TVÅNGSVÅRD

Råbyundersökning 94

"Det var egentligen inget dåligt syfte: att skydda mig från samhället och samhället från mig."

Rapport nr 2 1997

Claes Levin

Beställes genom Statens institutionsstyrelse SiS
Rapport nr 2 1997
ISSN 1104-6155
Tidigare utgiven av ©Socialhögskolan i Lund
Meddelanden från Socialhögskolan 1997:9

Förord från SiS FoU-enhet

Statens institutionsstyrelse, SiS, inrättades den 1 juli 1993 och svarar för planering, ledning och drift av LVM-hemmen och de särskilda ungdomshemmen. En viktig uppgift är bedriva metodutveckling och utvecklingsarbete samt att stödja och stimulera forskning inom ungdoms- och missbrukarvården. 30 miljoner kronor avsätts årligen för personalutbildning, uppföljning, utvärdering, forskning och utvecklingsverksamhet.

SiS FoU-enhet leder detta arbete. Enheten ska bl.a. ta initiativ till forskning och följa forskningen inom området samt verka för att forskningsresultaten sprids och överförs till praktiskt arbete. FoU-enheten ska även genom försöksverksamhet och på annat lämpligt sätt bidra till metodutveckling inom området vård och behandling. Till SiS finns knutet ett vetenskapligt råd som biträder FoU-enheten i principiella frågor rörande forsknings- och utvecklingsarbete.

FoU har startat en rapportserie där vi publicerar kunskapsöversikter samt rapporter från forsknings- och utvecklingsprojekt som bedöms vara av intresse för utvecklingen av ungdoms- och missbrukarvård. Projekt som stöds av SiS ges möjlighet att publicera sina resultat i rapportserien. En första rapport publicerades under våren 1994, "Var står vi? Ackumulerad kunskap och erfarenhet inom institutionell missbrukarvård, utifrån en dialog forskare – praktiker" (Segraeus V. 1994). Föreliggande rapport av Claes Levin, "Ungdomar i tvångsvård, Råbyundersökningen -94" ingår i denna rapportserie.

Vera Segraeus
FoU-direktör

Förord från författaren

Den rapport ni håller i handen är slutredovisning av ett forsknings- och utvecklingsprojekt som initierats av Larry Mingert, chef för Råby ungdomshem, och som bekostats av Statens institutionsstyrelse, SiS. Det är också en delrapport från vår mångåriga forskning om behandlingsorganisationer som bl.a. bedrivits på Råby med medel från Socialvetenskapliga forskningsrådet, SFR, och Statens institutionsstyrelse, SiS. Det ena projektet heter "§12-vårdens villkor och möjligheter" och det andra, pågående projektet heter "Behandlingsbegreppet i teori och praktik".

För att undvika missförstånd vill vi påpeka några viktiga saker. Empirin är hämtad från Råby och därför riktas ungdomarnas kritik mot Råby. Men vår kritik som forskare gäller det tvångsbaserade anstaltssystemet, den ideologi den vilar på och de sammanvävda samhällsapparater som det består av. Råby utgör ett exempel på en av dessa delar och vi har ingen anledning att tro att andra §12-hem eller särskilda ungdomshem skiljer sig på något avgörande sätt från Råby.

Forskningen har bedrivits på Råby för att de själva initierat undersökningen. De har haft en öppenhet för kunskaper om den egna verksamheten och en vilja att reformera och förbättra både det egna arbetet och samhällets sätt att organisera det sociala arbetet. Rapporten är alltså en del av Råbys pågående utvecklingsarbete. Kritiken skall därför inte drabba dem utan själva anstaltssystemet och behandlingsideologin. Forskningsarbetet har bedrivits i gott samarbete med både personal och ledning för Råby och vi tackar dem och alla de ungdomar som så öppet och intresserat delat med sig av sina liv. Stort tack också till Marie Fernström och Henrik Hesselman som på ett utmärkt sätt genomfört huvuddelen av intervjuerna och aktstudierna i projektet och till Gerry Nilsson för inspiration och djupintervjuer.

Sune Sunesson
Professor i socialt arbete
Socialhögskolan
Lunds Universitet

Claes Levin
Fil lic i socialt arbete
Socialhögskolan
Lunds Universitet

Förord från Råby ungdomshem

Många gånger under och efter att Råbyprojekt 94 genomförts har jag funderat på om det var en så bra idé att starta det. Lyckligtvis har jag efter en stunds tankemöda varje gång kommit till slutsatsen att det har varit värt mödan.

Visst måste vi våga genomföra såväl forskning som utvecklingsprojekt i en självkritisk anda. Hur kan vi annars veta om det vi gör är det rätta? Om vårt arbete innebär det vi hoppas att det gör för de människor som hamnar i vårt system? Hur ska vi kunna veta vad vi bör ändra, om vi inte vet följderna av våra nuvarande insatser?

Jag tror idag mer än någonsin att det är absolut nödvändigt att på olika sätt granska oss själva samt låta oss granskas, utifrån kvalitativa utgångspunkter.

Vad är då kvalitet? Ytterst borde väl ändå kvalitet vara det som skapar de bästa möjligheterna för ungdomarna i vårt system att komma vidare i livet på ett positivt sätt.

Vi är lite varstans inom ungdomsvården sysselsatta med att utveckla metoder och att föreslå förändringar som vi tror skall vara bättre än de nuvarande. Vad använder vi då som utgångspunkt? Är det våra teorier om kvalitativa metoder eller det vi tror är den rätta hjälpen i just den situationen den unga människan befinner sig i och som denne kan vara mottaglig för?

Förmodligen sker båda delarna. Om vi ska lära oss vad som har varit bra eller mindre bra eller rent av dåligt krävs vissa förutsättningar. Vi måste försöka ta reda på fakta kring de här sakerna. Det är omöjligt att söka objektiva uppfattningar, alla som varit inblandade är partiska på ett eller annat sätt.

Vår metod har varit att fråga ungdomar som varit utskrivna under olika långa tidsperioder hur de upplevde vården på Råby. De intervjuade har varit borta från Råby i allt från två till tre år upp till tio till tolv år. De uppfattningar som dessa i dag, i många fall, unga män och kvinnor berättat om har vi kunnat jämföra med hur vår egen bild, sedd i eftertankens backspegel, ser ut. Det går utmärkt lätt att säga att man inte riktigt kan bry sig om vad denna subjektiva grupp säger, men naturligtvis bör och ska vi lyssna. Det visar sig också, sett ur vår egen backspegel, att mycket stämmer bra

med våra egna erfarenheter och uppfattningar om missgrepp och feltänkande som vi ägnat oss åt.

I många fall måste naturligtvis deras uppfattningar ses mot bakgrund av att de letas fram ur minnen från svåra, ja ofta rent traumatiska, livserfarenheter som aldrig sorterats eller bearbetats. Även dessa bilder är dock värda att placera i minnesalbumet. Allt som sägs eller uttrycks är någon form av sanning och får inte sopas bort med ogenomtänkta eller nedsättande yttranden.

Det har varit en lång och arbetsam process. Huvudsakligen har den ändå varit positiv för oss på institutionen. Bilderna har varit mycket blandade. Vissa uttryck och begrepp har återkommit ofta. Det har funnits mycket negativa bilder men också flera positiva bilder. Vad vi har försökt göra med allt detta material är det väsentliga med arbetet.

Hela projektperioden har varit en för Råby, som institution, oerhört konstruktiv tid. Det är givetvis så att vi har fått influenser från en mängd olika riktningar. Jag tror att projektet i hög grad har bidragit till att skapa en mottaglighet för intryck utifrån. Det har skapat en brygga på vilken erfarenheter från det förgångna har kunnat blandas med nya rön och idéer. Vi har kunnat använda de utvunna erfarenheterna till att mera konkret prata om vad som faktiskt påverkar ungdomarna och vad som kan skapa positiva förändringar på sikt. Vi har kunnat se vad som inte är särskilt fruktbart. Vi har kunnat se den mänskliga relationens helande kraft. Vi har kunnat se den ensamhet och förtvivlan som många av dessa ungdomar befinner sig i.

Vi vet att detta är något som dominerar den dag de skrivs ut från institutionen. Vi har lärt kolossalt mycket av vad de intervjuade personerna berättar. Vi har satt i gång en process att anpassa vårt utbud till de unga pojkar och flickor som vi är satta att hjälpa. Jag är övertygad om att vi kommit en bit på vägen i denna svåra process. Jag är lika övertygad om att denna process måste fortgå ständigt. Jag är absolut övertygad om att tvivel är en av de mest fruktsamma ingredienser i utvecklingsprocessen.

Jag är övertygad om att kunskap är en nödvändig bas för att komma vidare. Jag är inte lika övertygad om att denna kunskapsutveckling alltid har skett utifrån en kritisk och vetenskaplig granskning av tidigare erfarenheter. Jag är däremot övertygad om att så måste ske. Råby är inte samma institution idag som när de ungdomar som intervjuats var här. En differentiering och kunskapsutveckling har skett med en inriktning mot fler och tydligare behandlingsmodeller.

Vi har en inre debatt som hela tiden bollas tillbaka till frågan om vad våra ungdomar mår bra utav. I den diskuterar vi mycket relationen mellan vårt och kommunernas ansvar i olika skeden av behandlingsprocessen.

Vi har sedan ca 1 ½ år tillbaka haft en intensiv utbildningsperiod för att utveckla ett kognitivt inriktat arbetssätt.

Vi har utvecklat en akutverksamhet med stark individuell prägel.

Vi har skapat en utredningsavdelning som står under ständig utveckling och som är föremål för en löpande utvärdering.

Vi håller på att utveckla en speciell avdelning för de allra mest vårdkrävande ungdomarna i landet.

Vi har skapat en särskild avdelning för skolpliktiga flickor utifrån ett redan välfungerande koncept på Öveds skolhem.

Vi håller på att utveckla behandlingsmodeller i kognitiv anda på två av våra behandlingshem.

Vi har skapat en välfungerande utslussningsavdelning, och kan givetvis erbjuda eftervårdsinsatser när kommunerna anser sig behöva sådan hjälp.

Allt sker utifrån ett sökande där utvecklingsprojektet varit en ovärderlig pusselbit. Jag vill därför tacka de som arbetat i projektet i olika former och omfattning: Claes, Marie, Henrik och Gerry. Tack ska ni ha. Jag skänker också en varm tanke till de ungdomar som bidragit med sina kunskaper och erfarenheter. Tack också för den positiva inställning till forskning och utveckling som finns inom Statens institutionsstyrelse, utan den hade det inte varit möjligt för oss att genomföra detta projekt.

Larry Mingert
Chef för Råby ungdomshem

Innehållsförteckning

Förord från SiS FoU-enhet 3
Förord från författaren 5
Förord från Råby ungdomshem 7

SAMMANFATTNING 13
Råbyundersökning 94 13
Undersökningen 13
Registerundersökningen 14
Intervjuundersökningen 15
Att bryta den brottsliga utvecklingen? 15
Tiden på Råby 16
Hur har ungdomarna det idag? 18
Resultat 20
Tvångsanstaltens effekter 21
Ambivalenta känslor för anstalten 22
Bemötande, inte bemästrande 22
Avinstitutionalisering? 23

1. OM UNDERSÖKNINGEN 25
Inledning 25
Ungdomarnas verklighet 26
Råbyundersökning 94 28
Undersökningsgrupperna 29
Bortfallsanalys 30
Tabeller 31
Tidigare forskning 32
Råbyundersökningen i ett socialt tidsperspektiv 33

2. REGISTERUNDERSÖKNINGEN 36
Inledning 36
Råby som behandlingsorganisation 36
Behandling och kontroll 37
Akuta frihetsberövanden 38
Minskade omflyttningar 39
Placeringstider och inlåsningstider 39

3. VÅRDEFFEKTER 42
Utvärdering och uppföljning 42
Vårdens effekt på brottslighet 44
Vårdens effekt på drogmissbruk 47
Vårdens effekt på fortsatta anstaltsvistelser 50
Fortsatt brottslighet, drogmissbruk och anstaltsvistelse 50

4. VARFÖR BLEV DET SÅ? 53
Inledning 53
Ungdomarna och deras uppväxt 54
Åldern på de inskrivna 54
Placerande kommuner 54
Uppväxten och utgångsläget 55
Ungdomarnas uppväxt 58
Myndighetskontakten 60
Hur uppfattade man beslutet om placering? 62
Bilden av Råby 63

Hur upplevde ungdomarna tvångsomhändertagandet? 64
Vems förtjänst eller fel var det att du kom till Råby? 66
Hur uppfattade du syftet med placeringen? 68

5. BEHANDLINGSMODELLEN PÅ RÅBY **72**
Inledning 72
Den sociala behandlingsideologin 72
Råbys behandling 74
En vanlig dag på Råby 80
Vad minns du främst av din vistelse på Råby? 81
Den obestämda tiden 83
Överlevnadsstrategier 88
Anpassningskategorier 91
Rymningar som en del av anstaltspraktiken 95
Vårdinnehållet – behandlingen 98
"Missbrukare, familjeproblem, normala och tjackhoror" 104
Det bästa med Råby 108
Vad var sämst med Råby? 110
Vad lärde du dig på Råby? 112
Den personliga kontaktens betydelse 116
Vad innehåller en god kontakt? 120
Skolan och arbetet 121
Föräldrakontakten 125
Kontakten med socialsekreteraren 129
Hur skrevs du ut från Råby? 131
Skapar "ungdomsvårdsskolor" fler problem än de löser? 137
Vad gav vistelsen på Råby? 139
Vad saknas på Råby? 141

6. HUR HAR UNGDOMARNA DET IDAG? **144**
Inledning 144
Arbete och försörjning 144
Ekonomi 146
Bostaden 148
Jag vill jobba med ungdomar... 149
Framtidsplaner och drömyrke 151
Äktenskap, barn och sociala relationer 152
Flickorna och barnen 153
Var barnet planerat eller önskat? 154
Männen och barnen 155
Socialt nätverk 158
Sjukdom och hälsa 163
Psykisk hälsa 166

7. BEDÖMNING AV NULÄGET **170**
Vad innebär det att klara sig och inte klara sig? 175
De lyckade fallen 175
De som klarar sig någorlunda 181
De som klarat sig dåligt 189
De som har det mycket dåligt 199

8. VAD UNDERSÖKNINGEN SÄGER OCH INTE SÄGER **213**
Olika slags kunskap 213
Skillnader mellan undersökningsgrupperna 215
Olika analysnivåer behövs 220
Organisationseffekter 222
Diskussion 228

Den självklara tvångsvården av unga brottslingar? 232
Vilka processer och strukturer leder till framgångsrik behandling? 234
Basenheter och självhjälpsgrupper 236
Avinstitutionalisering? 237
Den gamla och nya Råbyundersökningen 238

LITTERATUR **240**

METODAPPENDIX **250**
Populationen och kriteriefrågan 250

ANTECKNINGAR FRÅN INTERVJUARBETET **255**
Att söka upp en person 255
Intervjuerna 258
Intervjumiljöerna 261

BILAGA 1: BEDÖMNINGSSCHEMA **264**

BILAGA 2: TABELLER **266**

BILAGA 3: REGISTERFORMULÄR **270**

INTERVJUFORMULÄR – R 94 B **273**

Sammanfattning

Råbyundersökning 94

Råby initierade 1994 en undersökning med syfte att ta reda på hur det gått för de utskrivna ungdomarna och hur de själva såg på placeringen och vistelsen på Råby. De grundläggande frågeställningarna var:

1. Hur har det gått för ungdomarna?
2. Hur har de uppfattat placeringen och vistelsen på Råby?
3. Hur uppfattar de sin nuvarande situation?

Bakom dessa frågeställningar låg ett antagande om att nedslående utvärderingsresultat från tidigare undersökningar inte längre var giltiga och att förändringar som genomförts i behandlingsmetoderna kring 1988–89 nu skulle visa sig i bättre resultat av behandlingen. Konkret innebar förändringarna att ständiga omflyttningar mellan olika avdelningar inom ungdomshemmet inte längre skulle göras, och att särskilda kontaktmän skulle tillsättas för ungdomarna och följa dem genom hela placeringstiden. Deras uppgift skulle vara att skapa en behandlingsrelation till ungdomarna.

Undersökningen avser åren 1983–93 vilket i stort sett sammanfaller med den korta period när Råby ungdomshem, och övriga särskilda ungdomshem i Sverige, stod under kommunalt eller landstingskommunalt huvudmannaskap.

Undersökningen

I undersökningen förmedlas i första hand ungdomarnas egen bild av sin uppväxt, samhällsingripandet, tiden på behandlingsinstitution och deras nuvarande livssituation. Även om bilden ibland är motsägelsefull och ambivalent är det i huvudsak en mycket kritisk bild de ger av samhällsingripandet och den behandling de fick under sin tvångsplacering på ett s.k. särskilt ungdomshem. Undersökningen är genomförd på Råby ungdomshem utanför Lund, landets äldsta ungdomsanstalt, men resultaten är troligen tillämpbara på de flesta liknande anstalter i landet.

Undersökningen består av två delar, en registerstudie och en intervjuundersökning. Registerstudien omfattar samtliga inskrivna ungdomar på Råby under tiden 1/1 1983 till 30/6 1993 – totalt 208 stycken. Intervjuundersökningen är gjord med ett representativt urval av dessa inskrivna ung-

domar från perioderna 1985–1987 och 1990–1993 och omfattar totalt 61 ungdomar, varav 16 flickor. Registerundersökningen genomfördes under sommaren och hösten 1994 och intervjuarbetet gjordes under tiden februari till december 1995.

Registerundersökningen

Registerundersökningen visar bl.a. att de 208 utskrivningarna fördelades på 143 pojkar (sjuttio procent) och 65 flickor. Ungdomarna skrevs in vid en genomsnittlig ålder av 16 år. Inom intervallet 15–18 år fanns åttiotre procent av de placerade ungdomarna. Sextiofem procent av ungdomarna togs in med tvång efter *akuta* ingripanden från socialtjänsten. Trettio procent togs in efter ett planerat tvångsingripande och efter beslut i länsrätten (enligt §3 LVU), och fem procent togs in på frivilliga grunder enligt Socialtjänstlagen (SoL). Akuta ingripanden är inte som begreppet antyder något undantag från normala tvångsingripanden – de *är* det normala tvångsingripandet.

Under den studerade perioden varierade placeringstiderna mellan en månad och femtiotvå månader, med ett medelvärde på tretton månader och en median på elva månader. Den sammanlagda tiden på låsbar avdelning varierade mellan noll och trettiosex månader med ett medelvärde på sju månader. Lagen stadgar att den *sammanhängande* tiden på låsbar avdelning högst får uppgå till två månader, utom i vissa undantagsfall. Undersökningen visar att den sammanhängande tiden på låsbar avdelning i praktiken varierade mellan noll och tjugoåtta månader med ett medelvärde på nästan sex månader. Orsaken till de långa och därmed lagstridiga vistelserna på låsbar avdelning är behandlingsideologin och personalens övertygelse om värdet av personrelationer som överordnade ungdomarnas rättssäkerhetskrav.

Den genomsnittliga tiden för sammanhängande vistelse på låsbar avdelning ligger således klart över de lagstadgade två månaderna. Tiden har också ökat markant under den undersökta tidsperioden. I början av undersökningsperioden var medelvärdet drygt tre månader, för att under de sista perioderna ha stigit till värden runt sju månader.

I början av 1980-talet förblev endast c:a trettio procent av ungdomarna på en och samma avdelning under hela placeringstiden. Idag har den siffran stigit till sextiotre procent.

Intervjuundersökningen

I intervjun ställde vi frågor till de f.d. intagna ungdomarna om deras uppväxt, brottsdebuten, omhändertagandet och deras placering på det särskilda ungdomshemmet. Andra frågor handlar om deras upplevelser och erfarenheter av anstaltsvistelsen och om deras nuvarande liv: arbete, försörjning, social situation, fysisk och psykisk hälsa.

Intervjuundersökningen ger tre olika bilder av hur det gått för ungdomarna senare i livet. Ett kvantitativt mått på om det särskilda ungdomshemmet lyckats med sin samhällsuppgift: att bryta den brottsliga utvecklingen och förhindra ett framtida narkotikamissbruk, och en sammanfattande bedömning av hur de klarat sig i livet utifrån ett slags normalitetsperspektiv. Det tredje måttet är inget mått alls utan ett preliminärt försök att teckna en bild av den livsprocess de gått igenom och går igenom, och ställa deras livssituation och deras bild av anstaltstiden i ett perspektiv som utgår från deras egen situation. Den redovisas främst i form av fallbeskrivningar och en preliminär analys av dessa beskrivningar.

Att bryta den brottsliga utvecklingen?

Syftet med att placera ungdomar på ett särskilt ungdomshem som Råby är i majoriteten av fallen att bryta en pågående kriminalitet och/eller ett pågående narkotikamissbruk. Undersökningen visar att under uppföljningsperioden har nästan åttio procent fortsatt med en kortare eller längre tids brottslighet. Drygt tjugofem procent fortsätter direkt med nya brott. Efter sex månader har ytterligare c:a tjugo procent återfallit och inom ett till fyra år har ytterligare drygt trettio procent återfallit. Uppgifterna om återfall i brottslighet bygger på ungdomarnas egna uppgifter och överstiger därmed troligen siffrorna för officiellt registrerad brottslighet. Vid intervjutillfället bedömdes endast tretton procent helt ha lämnat den brottsliga banan. Vi kunde inte finna några avgörande skillnader mellan de båda undersökningsgrupperna.

För drogmissbruket gäller att nästan sjuttio procent av samtliga intervjuade enligt egna uppgifter hade missbrukat droger (amfetamin, heroin, hasch) efter placeringen. Den stora gruppen är de som missbrukat både före och efter placeringen. Den tragiska gruppen är de som inte missbrukade när de kom till Råby, men som inlett missbruket där eller strax efter. Inte heller när det gäller drogmissbruk kan vi finna några signifikanta skillnader mellan de båda undersökningsgrupperna. Huvuddelen av dem som

missbrukade före och under vistelsen har fortsatt att missbruka direkt efter placeringen. Av övriga som fortsatt missbruka har majoriteten återupptagit sitt missbruk inom sex månader. Tretton procent av ungdomarna är vid intervjutillfället, enligt egen och vår bedömning, helt fria från drogmissbruk.

Huvudresultatet är att de som missbrukade när de kom till Råby också har fortsatt att missbruka. Antalet missbrukare har t.o.m. ökat efter placeringen. Och detta har ett samband med villkoren för själva anstaltsvistelsen.

Fyrtiotre procent har klarat sig utan fortsatt anstaltsvistelse. Femtiosju procent har alltså fortsatt med kortare eller längre vistelser i fängelse, psykiatrisk klinik eller nya vistelser på §12-hem. Tjugofem procent av ungdomarna satt vid intervjutillfället på anstalt. Om vi enbart ser till pojkarna i undersökningen är det endast tjugonio procent som klarat sig utan ytterligare placering. För kvinnorna är motsvarande siffra drygt åttio procent!

Av samtliga ungdomar i undersökningen är det fjorton procent som varken ägnat sig åt brott eller droger efter behandlingen och inte heller placerats i anstalt. Men av dessa har hälften inte heller varit aktualiserade för sådana problem. Om man undantar de som inte haft brottslighet och droger som intagningsproblem blir rehabiliteringsprocenten enbart sju procent.

Om fortsatt brottslighet, drogmissbruk och anstaltsvistelser ska ses som tecken på negativa behandlingsresultat så är resultatet för Råbys del ett klart misslyckande. Därom finns ingen tvekan. Men återfallssiffror säger mycket lite både om vårdens effekter, om hur det gått för ungdomarna senare i livet och vad som är de egentliga orsakerna till detta.

Tiden på Råby

Vi vet inte av siffrorna vilken roll Råby spelat för deras nuvarande situation eftersom såväl brottsligheten som missbruket och ungdomarnas situation idag tycks ha en så liten och helt annorlunda relation till Råby än vi i allmänhet tror. Inte heller har ungdomarnas upplevelse av Råbytiden något samband med deras framtida öde. Vändpunkter i positiv bemärkelse har i få fall direkt eller indirekt relation till placeringen. Negativa karriärer har i flera fall startat eller fått skjuts av placeringen på Råby och andra anstalter, men detta har mer med Råbys karaktär av anstalt och dess allmänna funktion att göra, och mindre med "vården" eller individuella relationer mellan personal och ungdomar att göra.

Några enkla samband mellan uppväxt och hur livet sedan gestaltar sig kan vi alltså inte bidra med i denna undersökning.

Det som främst uppskattas av ungdomarna är en av anstaltens äldsta funktioner: asylfunktionen. Det som kommer i fokus blir då inte omhändertagandet, tvånget, bristen på behandling och rehabilitering eller den konstgjorda miljön utan *skyddet* från en ogynnsam och ogästvänlig omgivning. Många reagerar med häpnad över tillgången till mat, regelbundna mattider och de resurser och fritidsmöjligheter som ställs till buds. Här är det den urgamla fattigdomsaspekten som utgör grunden för en av anstaltens positiva funktioner.

Men i det positiva ryms också fröet till anstaltens negativa sidor: bristen på ansvar, anpassningen till den onormala miljön, det överdrivna omhändertagandet som skapar svårigheter för ungdomarna när de skall ut i samhället igen och sammanförandet av ungdomar som inte bara är ute efter gemenskap utan som också svetsas samman kring mindre socialt accepterade erfarenheter och sysselsättningar.

De minst uppskattade delarna är att man är inlåst och isolerad från samhället, att vistelsen mest innebar förvaring och inte innehöll någon utveckling eller hjälp med det man uppfattade som problematiskt i livet. Ingenting var förberett när man skulle återvända. Slappheten i kontrollen och synen på ungdomarna som oansvariga barnungar gjorde att de också uppförde sig som sådana. Livet på anstalten uppfattades som något onormalt. Genom att föra samman äldre och yngre, erfarna brottslingar och nybörjare, fick man också negativa spridningseffekter av drogmissbruk, brottserfarenheter och impulser till olika destruktiva handlingar som t.ex. följer av rymningar.

Ungdomarna upplever det som svårt att flytta från anstalten, med dess relativa ansvarslöshet och gemenskap på gott och ont, till ett eget boende. Många av svaren tar upp den rädsla som är förknippad med utflyttningen och den tomhet som automatiskt uppstår efter anstaltstiden. Rädslan kan få ungdomarna att rymma för att slippa utskrivningen till osäkerheten utanför eller slippa att konfronteras med bristen på ett hem att återvända till.

Glädjen över att äntligen komma därifrån blandas med rädslan inför det nya och normala liv man förväntas klara av mer eller mindre på egen hand. Tomhetskänslor, rädsla att inte klara av det och att helt på egen hand ta ansvar för allt som anstalten tidigare tagit hand om är exempel på känslor som ungdomarna redovisar.

Att ungdomarna klarar sig bra i anstaltsmiljön och där uppfattas som färdiga att flytta hem eller till annan mindre ingripande vårdform innebär inte att de faktiskt klarar ett liv utanför. Anstaltstiden, särskilt om den varit lång, har avskärmat de unga från vanliga sociala färdigheter och kunskaper och om de inte förberetts successivt för en utflyttning kan enkla saker som en öppen dörr bli skrämmande.

Den tomhet och rädsla som kan följa efter inlåsning och vistelse i en total anstalt kan vara den utlösande faktorn som för den utskrivne i famnen på de gamla kamraterna och därmed till återfall i brott och missbruk.

Vi ställde också den kanske vanligaste av alla frågor om uppfostringsanstalten och de särskilda ungdomshemmen: skapar "ungdomsvårdsskolor" fler problem än de löser? Ungdomarnas eget svar på den frågan är ett obetingat ja. Drygt åttio (80) procent anser att det särskilda ungdomshemmet i högre eller mindre grad skapat fler problem än det löser.

Hur har ungdomarna det idag?

Många av ungdomarna har både en mycket dålig skolutbildning och en dålig yrkesutbildning bakom sig vilket inte underlättar kampen om arbete på öppna marknaden. Sjuttio procent har avgångsbetyg från grundskolan. Att den siffran är relativt hög beror på den skolundervisning de fått på Råby. Värdet av de betygen ifrågasätts dock av många av ungdomarna. Hela sextio procent av undersökningsgruppen saknar yrkesutbildning. I den grupp som varit utskriven längst tid (8–10 år) har drygt tjugo procent hunnit med en kurs eller utbildning på 1–2 år, men majoriteten saknar helt yrkesutbildning. Stora brister i både skolutbildning och yrkesutbildning bäddar för svårigheter att konkurrera på arbetsmarknaden och att klara sin egen försörjning – på laglig väg.

I den grupp som åldersmässigt borde vara igång på arbetsmarknaden har c:a tjugo procent en inkomst som överstiger 100.000 kronor om året. Fyrtio procent bygger sin försörjning på lönearbete och/eller A-kassa. De övriga bygger sin försörjning på socialbidrag, i vissa fall kombinerat med lön (drygt trettiotre procent) eller på "andra" inkomster. De flesta som hade ett arbete var verksamma i ett arbetar- eller serviceyrke, några få procent var tjänstemän eller egenföretagare. I gruppen över 26 år hade mer än femtio procent ett arbete. Övriga var kort- eller långvarigt arbetslösa. Siffran för dem som inte klarar sin försörjning, *på ett för samhället acceptabelt sätt*, är dock över femtio procent.

En stor andel av båda undersökningsgrupperna har till synes lyckats bra på bostadsmarknaden. Tillgången till bostäder är eller har varit betydligt bättre än tillgången till arbete. I ett tiotal fall har de f.d. ungdomarna bott mer än ett år på samma ställe. I övrigt handlar det om boende som varat några månader. I hälften av fallen har ungdomarna hunnit flytta minst fem gånger sedan utskrivningen och i några fall mer än tio gånger. Många står också i färd med att flytta om ett litet tag. Rotlöshet och rastlöshet tycks utmärka tillvaron för de flesta.

De flesta flickorna har inte fått något fast arbete. Liksom för pojkarna handlar det om olika ströjobb, svartjobb, utbildningsplatser m.m. av kort varaktighet. Att stå utanför arbetsmarknaden eller vara långvarigt arbetslös är det vanligaste alternativet. De som står helt utanför arbetsmarknaden är de som fortfarande befinner sig i missbruk, prostitution eller under samhällsvård.

Om vi letar efter en eventuell samvariation mellan socialt umgänge och hur man klarar sig i livet så finns det en sådan. I gruppen som klarar sig bra senare i livet har femtio procent goda sociala relationer och stödresurser. Ett sådant resultat är delvis självklart eftersom en stor del av dem som inte "klarat sig" sitter inne på anstalt och därför inte kan ha något vettigt umgänge.

Vår sammanvägda bedömning av hur ungdomarna klarat sig i livet så här långt bygger på ett antal negativa och positiva kriterier. De negativa faktorerna avser främst förekomsten av brottslighet, anstaltsvistelser och drogmissbruk, men också förekomst av prostitution och omhändertagna barn. De positiva faktorerna avser förekomsten av arbete och sysselsättning, bostad och en inkomst att leva av. Till detta kommer vår bedömning av om de befinner sig i en process bort från ett tidigare brottsligt liv eller om de just nu befinner sig i fängelse eller missbruksbehandling.

Bedömningen bygger på uppgifter från hela uppföljningstiden. För den äldsta gruppen är uppföljningstidens medelvärde nio år och för den yngre tre år. Standardavvikelsen är i båda fallen ett år. Medelvärdet för ålder är i den äldre gruppen tjugosex år och i den yngre tjugoett.

För att hamna i kategorin "Klarar sig bra" krävs för det första att man uppfyller kraven på frihet från brott, drogmissbruk och fortsatt ofrivillig anstaltsvistelse. Man måste också ha en socialt accepterad sysselsättning. Om man är ensamförsörjare krävs en taxerad inkomst för 1994 på 70 000 kronor eller däröver. Man måste också ha redovisat en god eller normal psykisk och kroppslig hälsa. För att hamna i denna kategori skall samtliga

krav vara uppfyllda och endast obetydliga brister accepteras. I nästa kategori gäller samma krav, men här accepteras en till två brister.

För att kategoriseras i gruppen "klarar sig dåligt" måste man ha begått allvarligare brott, haft ett drogmissbruk eller anstaltsvistelser under uppföljningstiden, men inte under uppföljningsåret. I den sämsta gruppen klassificeras i generella termer de som varken arbetar, studerar eller försörjer sig på vanligt sätt. De som tycks mer eller mindre fast rotade i sina problem. De kan vara antingen förtidspensionerade, sjuka eller intagna på sjukhus. De kan ha pågående allvarligt drogmissbruk, kriminalitet eller fängelsevistelse, där inga tecken på avgörande förändring är synliga. De kan vara långvarigt bostadslösa eller saknas helt i myndighetsregister, de kan vara prostituerade eller ha omhändertagna barn och de kan vara 0-taxerade av icke socialt accepterad orsak.

Resultat

Resultatet blev att i hela gruppen är det c:a trettio procent som klarar sig bra eller ganska bra och sjuttio procent som klarar sig dåligt eller mycket dåligt. Det har gått klart bättre för flickorna än för pojkarna. Enkelt uttryckt har det gått bra för halva flickgruppen, och mindre bra för andra halvan. För pojkarna är siffrorna betydligt mer alarmerande. För drygt tjugo procent har det gått bra och för hela åttio procent har det gått illa. Detta är naturligtvis siffror som stämmer till eftertanke, mest kanske för att de är så efterhängsna i alla liknande undersökningar.

Undersökningens grundfråga var om förändringar i behandlingsmetoderna skulle visa sig i bättre resultat av vården. Undersökningen kan inte ge svar på den frågan i egentlig mening, men om vi ändrar frågan till att gälla skillnader i livssituation blir svaret nej, några sådana skillnader i effekter kan vi inte se mellan de båda grupperna.

Orsaken till att vi inte kan finna någon skillnad mellan grupperna kan ha många orsaker. För det första måste man hålla i minnet att Råbytiden enbart är en – och dessutom en begränsad – del av deras liv. Deras svåra utgångsläge, händelser och vändpunkter i negativ eller positiv betydelse utanför vårdapparaten, mognad, förälskelser, mötet med samhällsvården på gott och ont, förändrade familjerelationer, en ogynnsam arbetsmarknad etc. är vad som visar sig i dessa resultat. Det som möjligtvis kan sägas är att samhällsvården inte tycks ha inneburit några större förbättringar i deras i huvudsak negativa livsförlopp. Råby är ett av de ställen där man inte

lyckats bryta ungdomarnas underläge, ge dem resurser att klara sig i samhället eller åtgärda deras problematiska familjerelationer.

Intagningen på anstalt är i sig nog för att skapa sekundära problem som helt kommer att uppta den unge och personalen så att de ursprungliga problem som föranledde intagningen försummas. Ungdomarna som lämnar anstalten tvingas möta helt andra problem än de som föranledde intagningen. Det avvikande beteendet kanske har klingat av, men istället skall den unge möta arbetslöshet, isolering och kanske bostadslöshet.

Det Råby har åstadkommit av positivt värde är dels att ha stoppat upp negativa processer för en mindre grupp ungdomar med tillgång till positiva resurser i hemmiljön, som annars kanske fortsatt i svårare former av kriminalitet. Jag tror också att Råby kunnat erbjuda en tillflyktsort för en liten grupp av fattiga och illa åtgångna ungdomar där inte brottslighet och drogmissbruk dominerat problembilden. Men samtidigt har dessa blivit anpassade till anstalten och i vissa fall utsatta för destruktiva influenser av andra ungdomar. Och det gäller i de flesta fallen att Råby har – indirekt genom anstaltens inbyggda effekter – utsatt ungdomarna för negativa influenser i drog- och brottssammanhang som bidragit till en fortsatt dålig eller kanske förvärrad situation. Men här har man haft god hjälp av bristen på kommunala behandlingsinsatser i öppen vård för den unge och hans familj under placeringen och inför återvändandet, liksom på bristande resurser för missbrukarvård och rehabilitering i frivilliga former efter tvångsplaceringen.

Tvångsanstaltens effekter

Det finns några resultat som jag särskilt vill lyfta fram från undersökningen. De är centrala för en förståelse av den betydelse de särskilda ungdomshemmen har och de effekter de får. Några av dessa punkter har med behandlingsideologi och samhällets sätt att organisera barnavården att göra, andra med anstalten som sådan att göra och ytterligare några med den betydelse som genomförandet och innehållet i det sociala arbetet faktiskt har för resultatet av vården.

Några sådana faktorer som på olika sätt tycks bidra till en negativ utveckling för de unga är:

1. Den obestämda och godtyckliga placeringstiden
2. Det oklara syftet med placeringen
3. Bristen på behandling inom anstalten
4. Behandlingsmotståndet från ungdomarna

5. Internkulturen
6. Anstaltens isolering
7. Bristande förberedelser inför utskrivningen och de ungas återvändande till föräldrar och samhälle

Ambivalenta känslor för anstalten

Vilka positiva erfarenheter gjorde ungdomarna under anstaltstiden? De berättade om många trevliga händelser under vistelsen, resor utomlands och till fjällen, om trevliga kontaktmän och anställda på snickerier och mekaniska verkstäder, om kompisar på avdelningarna, om makten man kunde få över de andra eleverna efter en tid m.m. Men för många är anstaltstiden en ambivalent upplevelse. Man hatar den, man rymmer från den, men det är också stället där man kan vara trygg, där man kan "leka" med kamrater i samma ålder, där det finns vuxna som inte förgriper sig på en. För dem som saknar föräldrar blir anstalten också ett slags föräldrasurrogat som man har en ambivalent känsla inför under resten av livet: en saknad efter gemenskapen och de vuxna man fick en god relation till, ilska över att placeringen var nödvändig och besvikelse att den inte gav det man innerst inne hoppades på.

Bemötande, inte bemästrande

En av de viktiga förändringarna i det arbetssätt som introducerades under undersökningsperioden var inrättandet av särskilda kontaktmän eller kontaktpersoner. Av ungdomarnas svar framgår klart att kontaktmannaskapet har uppfattats på ett positivt sätt av ungdomarna. Men den *formella* kontaktpersonen betyder ingenting. En god kontakt är någonting annat och den kan inte formaliseras.

En god kontakt mellan ungdomar och personal är en kontakt som så lite så möjligt liknar en personal-elev relation. Tvärtom önskade man sig en annan typ av mer jämlik relation, så som en av ungdomarna uttryckte det: "... han behandlade mig som en medmänniska". Den kontakt som betyder något för den unge handlar om mycket enklare saker som tillit, medmänsklighet, ärlighet, äkthet, intresse och förmåga att hantera konflikter på ett konstruktivt sätt. Egenskaper som i grunden är oberoende av utbildning, kön, ålder och erfarenhet, men som naturligtvis kan utvecklas genom utbildning och erfarenhet. Det handlar definitivt inte om att vara snäll och tillagsinställd. Det ungdomar uppskattar är ärliga, raka reaktioner oavsett om det handlar om utskällning eller positiv tillit.

Tyvärr finns därutöver alla de andra sociala och organisatoriska faktorerna som utgör tvångsanstalten som behandlingsorganisation och som verkar samtidigt och bakom de individuellt värdefulla kontakterna. Den obestämda vistelsetiden, negativ gruppåverkan, ungdomarnas anpassnings- och avvärjningsstrategier, ungdomstidens allmänna orolighet etc. – allt skapar en atmosfär som gör att meningsfulla möten lätt uteblir.

Avinstitutionalisering?

Råby utgör ett exempel på en av de klassiska stora ungdomsanstalterna som inrättades under 1800- och 1900-talet i Europa och USA, med uppdrag att ta emot svårhanterliga barn och unga för fostran och behandling. Det uppdraget har ständigt kommit på skam för sådana anstalter. Utredningar, uppföljningar och utvärderingar visar ständigt samma dåliga resultat. Detta är enbart en i raden av undersökningar som visar att en statlig anstaltsbaserad fostran och behandling under tvång inte lyckas med sin officiellt ålagda uppgift. Råby ungdomshem är en av många uppfostringsanstalter som träder in i föräldrarnas ställe när kommunen underkänner föräldrarnas vård och fostran och skiljer barnet från hemmet. Det träder också in när staten vill skydda brottsliga barn och unga från fängelsets skadliga verkningar. Med båda dessa uppgifter misslyckas man emellertid.

Med detta vill jag ha sagt två saker. Dels att placeringen i sig inte tycks åstadkomma ett sådant korrigerande ingrepp i de ungas liv att det får en bestående brottsavhållande verkan eller god fostrande inverkan som stärker de ungas möjligheter att leva ett gott liv. Tvärtom. Dels att Råby säkerligen inte är unikt i detta fallet. Skillnaden mot andra liknande anstalter är troligen enbart att Råby vågat ta steget att låta verksamheten bli granskad utifrån av en forskare.

Den intressanta frågan är därför vad det är som ger ungdomsanstalten sådana egenskaper att den hela tiden producerar sådana resultat – till synes i strid med personalens ambitioner och lagstiftarens intentioner, och vad som gör att den bibehåller sin legitimitet och status som grundläggande redskap för samhällets ungdomsvård. Till den frågan skall jag återkomma i min doktorsavhandling.

Anstalterna i sin nuvarande form kan inte legitimeras utifrån några rehabiliteringseffekter eller behandlingseffekter. De tjänar troligen mer som politiska markeringar av handlingskraft, ansvar, omsorg och humanism när det gäller det uppväxande släktet. I första hand ger de trots allt legitimitet åt staten och det politiska systemet. Men det betyder inte att vi skall följa

skräckexemplet med de brådstörtade nedläggningarna av mentalsjukhusen där ofta ersättningen blev just ingenting. Men avinstitutionalisering är temat och begreppet som jag tror måste introduceras också inom den tvångsbaserade ungdomsvården i anstalt.

1. Om undersökningen

Inledning

Utgångspunkten för denna undersökning är viljan att få veta något om hur det gått för de ungdomar som varit placerade på Råby ungdomshem. Den uppfattning som finns hos personalen är att placeringen ger positiva resultat för många av ungdomarna. De källor man har för sin uppfattning är den som de flesta behandlingshem har, nämligen de kontakter man har med tidigare utskrivna ungdomar. Man vill gärna ifrågasätta den entydigt negativa bild som utvärderingsforskning och uppföljningsundersökningar ger av behandling som åtgärd mot brott.[1]

Denna rapport är resultatet av ett utvecklingsprojekt som initierades på eget initiativ av Råby och som ganska snart utvecklades till både ett utvecklingsprojekt och ett forskningsprojekt. Det ursprungliga utvecklingsprojektet finansierades av ett anslag från Statens institutionsstyrelse, SiS. Efterhand som projektet utvecklades har arbetet finansierats med hjälp av forskningsmedel från SFR och Statens institutionsstyrelse, SiS, och från Råby ungdomshem.[2]

En av de få mer omfattande och kvalitativa uppföljningar som gjorts när det gäller ungdomsvårdsskolor i Sverige utfördes vid just Råby.[3] Den gav emellertid nedslående resultat när det gäller behandlingens effekter. Undersökningen koncentrerade sig emellertid på en negativt selekterad population och hela forskningsprojektet hade sitt ursprung i det faktum att Råby 1967 började ta emot unga narkomaner från hela landet. Koncentrationen av ungdomar med missbruksproblem till en ungdomsvårdsskola som inte mer än andra visste något om effektiva metoder för att behandla ett sådant problem gav naturligtvis inga bra utgångspunkter för effektiv behandling.

För denna undersökning gäller ett närmast motsatt förhållande. Den är genomförd under en period när Råby tillhörde Malmöhus läns landsting och alltså främst tog emot ungdomar från mindre kommuner i närområdet. Vi har bl.a. intervjuat drygt sextio ungdomar som varit placerade på Råby ungdomshem under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Syftet har främst varit att ge en bild av hur ungdomarna har det idag när de är

---

[1] Se t.ex. Bondesson, U. Fången i fångsamhället. Norstedts. Malmö: 1974; Mathiesen, T. Kan fängelset försvaras. Korpen. Oslo: 1987 eller Reaktion mot ungdomsbrott. Betänkande av Ungdomsbrottskommittén. Del B. SOU 1993:35.

[2] §12-hemmets villkor och möjligheter.

[3] Wiberg, E. (red.) Pojkar i tvångsvård. Råbyundersökningen. Prisma. Lund: 1976.

mellan 20 och 30 år gamla. Och det kan vi ge ett svar på – även om sambandet mellan behandling och nusituation är en särdeles snårig fråga.

Hur ska man tolka resultaten och slutsatserna av denna undersökning? Med vilka måttstockar ska arbetet vid ungdomsanstalterna dömas? En ofta framförd synpunkt är att även måttliga framgångar i uppfostrings- och rehabiliteringsarbetet ska ses som lyckade resultat eftersom utgångsläget för ungdomarna i många fall är mycket dåligt. Att uppnå rehabiliteringsmål som innebär att ungdomarna efter placeringen är välartade och anpassade unga män och kvinnor med arbete och ett gott socialt liv och god fysisk och psykisk hälsa är utopiskt. Kan man resonera så? Ja, det tror jag att man kan. Men trots det har vi valt att bedöma de tidigare ungdomarnas nuläge efter vad som idag betraktas som ett normalt liv. Detta för att kunna göra jämförelser med tidigare liknande undersökningar och framtida utvärderingar och uppföljningsundersökningar. Läsaren får alltså själv bedöma vilka resultat som ska bedömas som rimliga och önskvärda efter en placering i uppfostringsanstalt.

Kan man hävda att resultaten är beroende av anstaltens struktur och villkor i vårt samhälle; att andra resultat knappast kan komma ut ur uppfostringsanstalten som social institution? Att de negativa effekter som är inbyggda i den här typen av anstalter oavsett om de kallas fängelser, mentalsjukhus eller uppfostringsanstalter är så starka att de förändrings- och rehabiliteringssträvanden som förekommer alltid står sig slätt mot starkare negativa och passiviserande influenser? Jo, det finns fog för ett sådant antagande vilket gör det extra intressant att lyssna på ungdomarna själva hur de uppfattat den behandling de fått.

Ungdomarnas verklighet

Jag har försökt ta fram mönster i ungdomarnas berättelser som är tydliga, enhetliga och genomgående. Vissa bilder är mer dominerande än andra vilket ger en viss tyngd åt tolkningar som säger att så var det för ungdomarna där och då. Men det kan också finnas helt motsatta bilder, vilket inte verkar rationellt om det nu finns en s.k. objektiv verklighet att beskriva och analysera. Men någon sådan verklighet existerar inte.

Den bild som ungdomarna förmedlar i intervjun är resultatet av upplevelser från mötet med Råby och de nu vuxna barnens reflexioner, tolkningar och upplevelser av denna verklighet. Deras svar på frågorna kan luta sig i olika hög grad på den yttre verkligheten och det ungdomarna uppfattade, upplevde och kände vid den tiden. Svaren kan vara påverkade

av åratals reflektion kring vad som egentligen hände. De kan också vara en oreflekterad reproduktion av enstaka minnen från en av många likartade anstaltsvistelser. Att i retrospektiv försöka ge en bild av de intagnas erfarenheter och upplevelser av en anstalt som Råby är en komplex uppgift. Det är viktigt att förmedla de intagnas perspektiv på samhällsvården därför att deras erfarenheter är den reella innebörden av åtgärden. Det är den som ger de fortsatta konsekvenserna – oavsett lagstiftares och behandlares intentioner eller något slags objektiv beskrivning av vad vården "egentligen" innebar. Den verklighet de unga upplevde på Råby är resultatet av ett flertal faktorer och en av dem är den konstruktion de unga gör utifrån sin psykologiska verklighet. Innebörden i placeringen och bemötandet från personalen är i högsta grad färgat av relationen till föräldrarna. En orsak till att verkligheten kan beskrivas på så många olika sätt är att vi konfronteras med den unges tolkning av en verklighet, en inre bild som är unik för var och en av de barn som vistas där. Råby blir till dels en scen där relationerna till de egna föräldrarna iscensätts och bearbetas. [4]

Jag kommer inte att behandla detta perspektiv i denna rapport, men nämner det för att läsaren skall förstå att det finns andra aspekter att ta hänsyn till än de jag fokuserar på. Här behandlar jag främst pojkarnas och flickornas möte med Råby ur ett organisationsperspektiv, men det betyder inte att jag undervärderar betydelsen av andra analytiska nivåer.

På samma sätt kan intervjusituationen och interaktionen mellan den intervjuade och intervjuaren i hög grad påverka vilken bild som framträder. I intervjun uppstår nya processer där yttre verklighet och inre processer är verksamma. Försöker intervjuaren omedvetet frammana en särskild bild? Vill den intervjuade framställa sig i en särskilt intressant dager? Litar han eller hon på att intervjuaren kan handskas med den information han ger eller ser han intervjun som en möjlighet att för en uppmärksam lyssnare berätta om svåra upplevelser som påverkat honom under uppväxten?

För en manlig läsare kan tiden i militärtjänsten innebära en möjlig jämförelse. Hur berättar han om den tiden för föräldrar, frun, de egna barnen, kompisarna? Finns det skillnader i vad han lyfter fram beroende på sällskapet? Visst kan "lumpen" beskrivas både som en kul tid med massor av hyss, gott kamratskap och som en period av livet när man lärde sig ta vara på sig själv och lita på sina egna resurser. Men lika väl kan tiden beskrivas

[4] En analys av hur f.d. institutionsplacerade barn i vuxen ålder ser på sin placering ur ett psykologiskt perspektiv finns i en intressant avhandling av Britt Jonsson med namnet "En gång Skå-pojke..." En studie av 20 f.d. Skå-pojkars erfarenheter av Barnbyn Skå (1990).

på helt motsatt sätt som en utdragen väntan på ingenting, meningslös exercis, stroppiga befäl, kamratövergrepp, könsförnedrande diskussioner och supande. Verkligheten *är* komplicerad och mångtydig på samma sätt som människan och den bild hon har av sig själv och omvärlden.

Den verklighet som denna rapport förmedlar är alltså den som ungdomarna lever i och uppfattade att de levde i under en period av sitt liv. Det som de berättar om är verkligheten, deras verklighet. Och denna verklighet är vad som sätter spår i deras identitet, självkänsla och personlighet, och i deras sociala handlande. Ungdomarna ljuger inte. De talar heller inte sanning. De förmedlar sin sanning, sin verklighet.

Under anstaltstiden blir deras identitet ifrågasatt och formad. Nya lärdomar, erfarenheter och färdigheter kan testas, förkastas eller inkorporeras. Bilder av vem jag själv är och min relation till andra människor kan befästas, förändras eller förkastas. Bilder av vuxna som pålitliga eller opålitliga kan bekräftas, ifrågasättas och ibland förändras till sin motsats. Under anstaltstiden kan ungdomarnas självbild påverkas av en mängd faktorer. De påverkas av personal och arbetsledare, men de utsätts också för en massiv påverkan från de andra ungdomarna, från den mening som finns inbyggd i själva anstaltspraktiken och av samhällsingripandet i sig: att bli tagen från familjen med tvång och placerad på anstalt, att bli reducerad i sin identitet till en brottsling bland andra brottslingar. Och de kan forma en självbild som gör att de ser sig som någon utstött ur samhället, en avvikare. Omhändertagandeprocessen, anstaltsplaceringen, anstaltens inbyggda rutiner, sanktioner och belöningssystem, internkulturen och avvikaridentiteten är kraftiga impulser som, om de står okonfronterade och odiskuterade, bidrar till den totala institutionens negativa effekter.

Råbyundersökning 94

Råby initierade 1994 en undersökning med syfte att ta reda på hur det gått för de utskrivna ungdomarna och hur de själva såg på placeringen och vistelsen på Råby. De grundläggande frågeställningarna var:

1. Hur har det gått för ungdomarna?
2. Hur har de uppfattat placeringen och vistelsen på Råby?
3. Hur uppfattar de sin nuvarande situation?

Bakom dessa frågeställningar låg ett antagande om att förändringar som genomfördes i behandlingsmetoderna kring 1988–89 skulle visa sig i bättre

resultat av behandlingen. Förändringarna innebar att principen om personkontinuitet i behandlingen sattes i centrum. Konkret innebar det att omflyttningar mellan avdelningar inom ungdomshemmet inte längre skulle göras, och att särskilda kontaktmän skulle tillsättas för ungdomarna. Deras uppgift skulle vara att skapa en relation till ungdomarna som kunde användas i behandlingsarbetet och de skulle vara desamma under hela placeringstiden.

Ett andra syfte med undersökningen har varit att finna instrument och metoder för att kunna bygga upp ett reguljärt och kontinuerligt uppföljningssystem på Råby.

Uppföljningen finansierades ursprungligen av Statens institutionsstyrelse, SiS, som ett forsknings- och utvecklingsprojekt (VP 13:43/94), men arbetet har därefter finansierats och skett i samarbete med forskningsprojekten "§12-vårdens villkor och möjligheter" (SFR 90-0030:3C) och "Behandlingsbegreppet i teori och praktik", (SiS U 95-3023-1) vid Socialhögskolan i Lund.

Den period vi undersökt är åren 1983–93 vilket i stort sett sammanfaller med den tid när Råby, och övriga särskilda ungdomshem, stod under landstingskommunalt huvudmannaskap. Det som är av vikt att förstå när det gäller huvudmannaskapsfrågan är att rekryteringen av ungdomar under denna tid begränsades till ungdomar med hemmahörighet i kommuner inom Malmöhus läns landsting. Den främsta skillnaden för Råbys del var att Malmöungdomarnas andel kraftigt reducerades. Generellt sett betydde det att problemtyngden reducerades under landstingsperioden. Trots det utgör ungdomar från Malmö drygt tjugo procent av populationen och Malmö är därmed den kommun som står för den största andelen inskrivningar.

Undersökningsgrupperna

Den grupp vi undersökt består av samtliga utskrivningar från Råby mellan 1/1 1983 och 30/6 1993 – totalt 208 stycken. Data om gruppen har hämtats ur register och akter och denna del av undersökningen benämns i fortsättningen *registerundersökningen*.

Inom den större gruppen har vi tagit två "stickprov" som ska ge svar på frågan huruvida det föreligger några skillnader i ungdomarnas upplevelse av behandlingen före och efter införandet av kontaktmän på avdelningarna. Den första gruppen består av ungdomar utskrivna 1985–87 och den andra gruppen består av ungdomar utskrivna mellan 1 juli 1990 och 30 juni 1993. Den kortaste uppföljningstiden är på tolv månader och den längsta

på nästan tio år. Medelutskrivningstiden för de båda grupperna är tre respektive nio år.

De ungdomar vi intervjuat har hämtats från dessa två delgrupper. Totalt består dessa båda grupper av 118 utskrivningar, vilket innebär 95 *personer* efter korrigering för dubbelinskrivningar, döda och ett krav på inskrivningstid mer än två månader. Denna delundersökning benämner vi *intervjuundersökningen.*

Sextioen personer intervjuades (varav sexton flickor) med bandspelare och intervjuformulär under i allmänhet en och en halv till två timmar. Banden har skrivits ut i sin helhet och svar på frågorna har förts över till frågeformuläret. Det är i stort sett enbart dessa överförda svar som, tillsammans med registerundersökningen, ligger till grund för denna rapport.

Materialet har bearbetats med både kvantitativ och kvalitativ metod och av tidsskäl har tyvärr även det rika, kvalitativa intervjumaterialet fått en mer kvantitativ bearbetning än kvalitativ. Jag försatte mig själv i det Starrin m.fl. (1991) kallar "den statistiska fällan". Uppdraget hade en sådan karaktär och tidsram att det föll sig naturligt. Först när jag gick igenom intervjumaterialet för att försöka illustrera vad jag menade med lyckade och misslyckade fall insåg jag att en stor del av den kunskap som går att utvinna i materialet, t.ex. om olika livsprocesser och handlingsmönster, helt gått förlorade. Frågor och svar bygger på kvantitativa bearbetningar av materialet som ett kollektiv och hela den dynamik och den kontext som uttrycks i de individuella intervjuerna har gått förlorad. Illustrationerna till utfallskategorierna har därför vuxit ut till ett slags mindre fallbeskrivningar för att i någon mån kompensera denna brist. Förhoppningsvis kan jag återkomma till materialet och göra en mer utarbetad kvalitativ analys vid ett senare tillfälle. Det förtjänar det.

Registerundersökningen genomfördes under sommaren och hösten 1994 och intervjuarbetet gjordes under tiden februari till december 1995.

Bortfallsanalys

Den totala undersökningsgruppen bestod av 118 utskrivningar varav fyra var s.k. dubbelutskrivningar. Sökförfarandet redovisas i en särskild bilaga till rapporten. Gränsen för deltagande i intervjuundersökningen sattes till minst två månaders behandling. Om man varit inskriven kortare tid ansåg vi det inte meningsfullt med en omfattande intervju om behandling och behandlingsresultat. Femton (15) personer föll därmed bort. Fyra av ungdomarna hade dött, vilket gjorde att *drop-out gruppen* kom att bestå av

nitton (19) personer. Intervjugruppen kom därmed att bestå av nittiofem ungdomar som i princip skulle kunna sökas upp och intervjuas. Från detta ska dras ett *bortfall* som består av de som vägrat deltaga i undersökningen (13 stycken) och de som vi trots omfattande efterforskningar inte lyckats lokalisera (21 stycken). Antalet intervjupersoner reducerades därmed till 61 stycken vilket ger ett bortfall på trettiosex procent. Det kan tyckas högt, men får betraktas som acceptabelt för den här typen av undersökning med uppföljningstider på upp till 10 år.

För att resultatet av intervjuundersökningen ska kunna anses representativt för hela undersökningsgruppen får inte bortfallet avvika på något systematiskt sätt. Praxis är att bortfall ska räknas som till 2/3 misslyckade fall.[5] I vårt material har vi försökt få information genom intervjupersonerna själva, deras föräldrar, trovärdiga kamrater och social personal som fortfarande har kontakt med dem. Denna undersökning visar att sammantaget tycks det gå bra för sex av ungdomarna och dåligt eller troligen dåligt för sjutton av dem. För fjorton ungdomar saknar vi uppgifter. Om vi följer modellen med 2/3 misslyckade fall, skulle alltså fem av dessa fjorton vara lyckade fall. Sammantaget ger det elva lyckade fall och tjugosex misslyckade i bortfallsgruppen. I andra ord blir det en relation på 30-70 vilket är så nära 2/3 man kan komma. Om de fyra som dött vet vi att åtminstone tre drabbats av ond bråd död: självmord, överdos och bilolycka under fortkörning. Om de korttidsplacerade vet vi i stort sett ingenting. Intervjuurvalet kan vi därmed betrakta som representativt åtminstone för samtliga inskrivna ungdomar på Råby under tiden landstinget var huvudman.

Tabeller

I rapporten finns två huvudtyper av tabeller. Dels de som redovisar resultat från registerundersökningen, dels de som presenterar intervjumaterialet. I samtliga tabeller från registerundersökningen är antalet undersökningsenheter (=inskrivningar) 208 stycken och i intervjutabellerna är antalet personer lika med 61. Intervjutabellerna redovisas antingen fördelade över kön eller över grupper. Grupp 1 är då lika med den äldsta gruppen, de som skrevs ut mellan 1985 och 1987, och grupp 2 de som skrevs ut mellan 1990 och 1993. I tabellbilagan är registermaterialet uppdelat i fyra grupper med beteckningarna A–D. Grupp A innebär de som är utskrivna 1983–84, grupp B är lika med utskrivningar 1985–1987, grupp C är lika med ut-

[5] Jenner, H (1979).

skrivningar 1988 till 1990-06-30 och grupp D är lika med utskrivningar 1990-07-01 till 1993-06-30.

Tidigare forskning

I årtionden har bilden av ungdomsvårdsskolorna varit bilden av förvaring, passivitet och repression i kombination med en ständig omflyttning och upptrappning av insatsernas tvångskaraktär (Börjeson 1966, Andersson 1976, Wiberg 1976, Svenning & Svenning 1977, ARS 1981:98 f).

De senast gjorda undersökningarna av behandlingen på Råby[6] har bekräftat denna bild och givit nedslående resultat när det gäller behandlingens effekter. Råbyundersökningen (Wiberg m.fl. 1976) riktade sig till ungdomar som skrivits in 1967–68. Detta var en starkt selekterad population som bestod av drogmissbrukande elever från hela landet (främst Stockholm) som just då koncentrerades till Ryagården och Råby som ett slags försöksverksamhet. Resultaten visade att, enligt de strängaste och sammansatta kriterierna, endast sju procent av pojkarna varit utanför institution och samtidigt haft arbete de tre senaste åren.

I Skåneprojektet (Svenning & Svenning 1977, Månsson, Svenning m.fl. 1978) gjordes en mindre uppföljning av ungdomar som skrevs in första halvåret 1976 vid tre ungdomsvårdsskolor: Östra Spång, Ryagården och Råby, bl.a. med hänsyn till tiden fram till första dom. Trots en uppföljningstid på endast ett år hade tjugosex av de trettio ungdomarna hunnit få ett flertal domar eller åtalseftergifter. För en majoritet av de tvångsintagna eleverna ansåg vårdpersonalen att institutionsvistelsen enbart inneburit en förvaring.

I Danmark gjorde man under tiden 1966 till 1969 en undersökning av två behandlingshem för unga kriminella (Blegvad 1972). Syftet var att undersöka "den påvirkning, der forudsættes at foregå på et behandlingshjem". Ett av huvudresultaten blev att behandlingshemmen som organisation snarare hämmar än främjar en resocialisering. Forskningen bedrevs vid två statliga institutioner: en för pojkar i åldern 16–21 år och en för flickor i samma ålder. Pojkinstitutionen "Herrgården" är en anstalt av Råbys typ som inrättades som statsungdomshem i början av seklet. Verksamheten är numera nerlagd. Då fanns det arbetsplatser, låsta avdelningar med galler för fönstren och endast manlig personal. Undersökningen bestod i intervjuer med ungdomar och personal utifrån frågeformulär. Alla ungdo-

[6] Wiberg, E. (red.) Pojkar i tvångsvård. Råbyundersökningen. Prisma. Lund: 1976; Svenning, C & Svenning M. Ungdomsvårdens sista utpost. Stencil. Sociologiska institutionen. Lunds Universitet, 1977.

mar som var på institutionen intervjuades vid tre olika tillfällen, vilket i praktiken betydde tre helt olika populationer. Särskilda observatörer studerade avdelningsarbetet och andra medarbetare framställde fallbeskrivningar.

Det man fann var bl.a. att 80 procent hade återfallit i kriminalitet efter en kort period. Man undersökte också i vilken utsträckning behandlingen lett till en ökad förståelse av den egna situationen för ungdomarna. Man fann att det målet uppnåddes i högre grad på den mer samhällstillvända och behandlingsorienterade flickinstitutionen "Byen" än på "Herrgården". I diskussionen av resultaten tar forskarna upp faktorer som att behandlingen på anstalt skapar en onaturlig miljö för ungdomarna. Personalen överbeskyddar ungdomarna och ordnar många praktiska problem för dem istället för att använda problemlösning som en del av det pedagogiska arbetet. De unga blir isolerade och deras föräldrar dras i mycket liten utsträckning in i behandlingen. Man skriver därför ut ungdomarna till samma miljö som de kom ifrån utan att de existerande problemen behandlats. Rymningar finner man vara vanliga och tolkar dem som ett stadium som de flesta ungdomar skall igenom. Deras praktiska slutsatser är att sådana anstalter skall läggas ner i sina nuvarande former och istället bli till diagnostiska centra och en betoning på påverkan i ungdomarnas naturliga miljö istället (Blegvad 1972).

Råbyundersökningen i ett socialt tidsperspektiv

För att förstå undersökningsresultaten är det viktigt att de vid tiden för undersökningen gällande sociala villkoren för Råby och §12-hemmen klargörs. Resultaten av undersökningen är i högsta grad beroende av både externa och interna faktorer som måste beaktas i utfallsdiskussionen. Huvudmannaskapet är en sådan fråga. 1967 var socialstyrelsen huvudman för landets ungdomsvårdsskolor och detta år blev Råby specialiserat på unga manliga missbrukare. Detta var en stor omställning för Råby. Samma år fanns tjugofyra skolor i landet med 1 706 inskrivna elever fördelade ungefär lika mellan vård inom skola och vård utom skola (VISK och VUSK). Det var narkotikamissbrukande pojkar från hela landet som skrevs in under 1967–68 och som utgjorde undersökningsgrupp för den tidigare nämnda Råbyundersökningen (Wiberg m.fl. 1976).

Ungefär samtidigt bedrevs en försöksverksamhet vid ungdomsvårdsskolan Ryagården i syfte att förbättra vården. En förundersökning hade visat att ungdomarna hade en negativ attityd till vården och detta förklarades

med brister i personalresurser, frånvaro av samtalsterapi, frånvaro av resurser för att ge ungdomarna en meningsfull fritid och förbättrad fysisk kondition etc. De bristande personalresurserna gjorde att också vården "utom skola" blev eftersatt. Skulle man genom en välplanerad och omfattande insats kunna förbättra vården vid ungdomsvårdsskolan? Ja, menade psykologen Kurt Gordan, en intensiv insats under begränsad tid med ett terapeutiskt tillvägagångssätt kan ge positiva effekter – här främst uttryckt som en "positiv attityd till vården". Förutsättningarna är bl.a. att det finns tillräckligt med personal och pengar till externa medarbetare, att behandlingsideologin faktiskt är implementerad i organisation och personalattityder, att det finns systematisk planering för och med varje elev, att det finns effektiva beslutsprocesser m.m. (Gordan 1973). Undersökningen har dock kritiserats hårt av Bondesson för metodiska brister och önsketänkande (1974 ss 383–404).

Skåneprojektet var ett statligt försöksprojekt inom socialvården i Skåne 1975–78. För ungdomsvårdsskolornas del handlade försöket bl.a. om att erfarenheterna av specialisering på ålder, kön och symptom inte var goda (bl.a. annat med koncentration av drogberoende ungdomar från Stockholm till Ryagården och Råby) och därför ville socialutredningen prova nya principer för vårdens utformning baserat på Fosterbarnsutredningens (SOU 1974:7) och Socialutredningens (SOU 1974:39) betänkanden (Svenning & Svenning 1977). När Skåneprojektet inleddes 1975 innefattade det en utvärdering av försöken med nya arbetsformer vid Ryagården, Östra Spång och Råby Yrkesskola. Antalet skolor hade då reducerats till arton och antalet inskrivna elever hade sjunkit till 922, återigen jämnt fördelat mellan VISK och VUSK. De tankar som provades inom Skåneprojektet var de som senare skulle utgöra grunden för Socialtjänstlagen och således för den period som vår undersökning omfattar: 1982–1993. Det gällde närheten till hemorten, kontinuitet i behandlingen, flexibilitet, frivillighet och medinflytande och normalisering. Förankringen av de nya principerna och personalens delaktighet i försöket visade sig emellertid inte ha varit så goda.

Resultatet av försöksverksamheten blev en regional anknytning som sedan kom att tillämpas under slutet av 1970-talet och inledningen av 1980-talet. För Råby betydde det att närheten till Malmö resulterade i en "problemfylld och svårrehabiliterbar elevgrupp".[7] Våldsinslagen ökade och personalen blev alltmer resignerad (Svenning & Svenning 1977:165).

[7] Jfr Levin, C & Nilsson, G. (1979). Utagerande barn och ungdomar. Stencil. Inst. för tillämpad psykologi, Lund.

Det man vann i närhet till hemorten och familjen förlorade man i närheten till kompisar och gäng. Närheten ledde inte till bättre kontakter mellan socialassistenter och personal eller ungdomar. Anstalten blev nu "köns- ålders- och symptomintegrerad". Könsintegreringen uppfattades av personalen som naturlig och positiv, åldersblandningen betraktades inte lika positivt p.g.a. de yngres intensiva fixering vid droger och kriminalitet. Normalisering och flexibilitet uppnådde man inte och inte heller tyckte eleverna att de kunde utöva någon högre grad av medinflytande. Den stora förändringen var att anstalterna började ta emot frivilligt intagna – både åtskilt och integrerat.

Så var alltså situationen när landstingen och kommunerna övertog huvudmannaskapet för ungdomsvårdsskolorna. Malmö byggde relativt snabbt upp egna §12-hem (Åbygården och Tunagården) och Råby blev under större delen av perioden en anstalt med landstingskommunerna som huvudsakligt upptagningsområde. Det är denna period fram till det statliga övertagandet av huvudmannaskapet som Råbyundersökning 94 analyserar.

2. Registerundersökningen

Inledning

Registerundersökningen har huvudsakligen använts för att undersöka organisatoriska skillnader före och under tiden som Råby var under landstingets huvudmannaskap. De gäller t.ex. förändringar i placeringstider, tider på låst avdelning, omhändetagandeformer och åldersförändringar m.m. hos de intagna. Resultat från registerundersökningen har tidigare redovisats i Levin & Sunesson (1995) och i Levin (1996b). Här kommer jag därför enbart att sammanfatta några av de viktigaste resultaten. Vissa andra resultat redovisas också inom ramen för intervjuundersökningen.

Råby som behandlingsorganisation

Råby ungdomshem består idag av ett stort antal hus som är belägna inom ett parkliknande område en liten bit utanför Lunds stadskärna. Byggnaderna är från olika tidsperioder och skillnaderna är stora mellan det gamla räddningsinstitutet från 1830-talet, kök- och matsalsbyggnaden från 1854, det pampiga skolhuset från 1925 och de nybyggda paviljongerna av modernt, mera kvadratiskt snitt. Det besökaren först ser är en gårdsplan med flaggstång i mitten kring vilken skolhuset, det gamla räddningsinstitutet och kök- och matsalsbyggnaden grupperar sig. Eftersom skolbyggnaden med sin magnifika kyrksal ligger i mitten med de två andra husen som flanker kan man lätt få för sig att detta är det gamla räddningsinstitutet, men så är inte fallet, det är istället den södra byggnaden.

I norr, söder och väster breder sedan ett stort antal olikartade byggnader ut sig, omgivna av gräsmattor, buskar och häckar. När den här undersökningen gjordes fanns administrationen i en av de nya, låga byggnaderna i västra delen av området. Denna var sammanlänkad via en mindre huskropp med Frosta, en av de slutna vårdavdelningarna. Idag har det gamla Räddningsintitutet byggts om till ny administrationsbyggnad med medel från Stiftelsen Råby Räddningsinstitut.

Hundra meter söder om den dåvarande administrationsbyggnaden ligger Åsbo, som inrättades som specialavdelning 1959. Åsbo är en atriumbyggd fastighet som också rymmer en av skolans "arbetsplatser" – en snickeriverkstad. Åsbo var då den enda av avdelningarna som hade tillgång till "isoleringsrum". Ett sådant rum är i praktiken helt enkelt en cell med ståldörr, fönster av okrossbart glas och i övrigt konstruerat så att den unge inte

kan skada något eller sig själv på några inredningsdetaljer. I lagtexten finns inget som heter isoleringsceller, endast en tillåtelse att hålla ungdomar avskilda från de övriga om de uppträder våldsamt eller inte kan hålla sig till ordningen. Sådan avskiljning skall ske under uppsikt av personal och inte längre än 24 timmar i följd. Det är till sådan avskiljning isoleringscellen används.

Avdelningarna har olika funktion och olika tillgång till tvångsmedel. Förutom de två låsbara avdelningarna finns också en s.k. öppen avdelning, som saknar de speciella låsbefogenheterna, Bjäregården, samt en nytillkommen observations- och utredningsavdelning. Den senare avdelningen ingick inte i undersökningen. Inne i själva Lund finns en utskrivningsavdelning, Backebro, som också startade något år före undersökningen. Inom området finns också en nedlagd vårdavdelning som används för skolundervisning och fritidsaktiviteter, en mekanisk verkstad och ett trädgårdsmästeri.

Men området rymmer också andra fastigheter som t.ex. gamle baronens f.d. sommarbostad från 1862 och som numera är bostad åt förre rektorn för Råby. Här finns den gamla trädgårdsmästarbostaden som hyrs ut till familjer utan anknytning till Råby, en snickeriverkstad som drivs helt kommersiellt, en begravningsplats, en liten sjö som funnits sedan verksamheten startade, gymnastiksal, förrådsbyggnader och ett stort grönområde för fotbollsspel, minigolf m.m. Hela verksamheten är ett litet samhälle i miniatyr som påminner om ett större gods, från tiden kring 1800-talet. Till Råby har också hört nästan femtio tunnland jord.

Behandling och kontroll

Den behandlingsmodell som infördes i slutet av 1980-talet bröt mot tidigare sätt att försöka hantera problematiska beteenden genom yttre medel: omplaceringar, isoleringar, utskrivningar etc. Istället introducerades tankarna om behandling genom en personlig relation mellan personal och ungdomar och personkontinuiteten blev det nav kring vilket behandlingen tänktes fungera. Införandet underlättades eller initierades genom att landstinget anställde fler socionomer, sociologer och socialpedagoger. De utbildade socionomerna och socialpedagogerna var hemmastadda i detta behandlingstänkande. Valet av avdelning blev därmed underordnat denna kontinuitet och villkoren för vistelsen knöts mer till person och mindre till rum. Associerat med en sådan förändring var införandet av särskilda kontaktmän med delegerat (men begränsat) behandlingsansvar, tankar om

familjearbete m.m. Konkret visade modellen sig i långa sammanhängande vårdperioder på en och samma avdelning.

Akuta frihetsberövanden

När ungdomarna placeras på Råby sker det nästan aldrig på egen begäran och sällan efter genomtänkt planering. I stället grips de unga ganska brådstörtat och placeras under stor hast och upphetsning på en intagnings- eller utredningsavdelning. Förfarandet påminner i hög grad om gripande och häktning inom rättsapparaten. Handläggarna väntar under stor oro med att ingripa i barnavårdsmål tills det blir uppenbart att ett ingripande *måste* göras (Hollander 1985:243, jfr också Claezon 1987:71 ff och 123 ff). I det läget griper man in med ett tvingande akut och temporärt beslut, som för kriminella ungdomar oftast innebär en tvångsmässig placering på s.k. särskilt ungdomshem. För att en sådan praxis ska kunna fungera krävs tillgång till s.k. akut- eller utredningsplatser som är tillgängliga med kort varsel. Framväxten av de nya utrednings- och mottagningsavdelningarna kan ses som en anpassning till en sådan allt vanligare handläggningspraxis. Under perioden 1982–1993 gjordes 208 utskrivningar fördelade på 143 pojkar (sjuttio procent) och 65 flickor. Ungdomarna skrevs in vid en genomsnittlig ålder av 16 år. Inom intervallet 15–18 år fanns åttiotre procent av de placerade ungdomarna. Sextiofem procent av ungdomarna togs in med tvång efter akuta ingripanden från socialtjänsten. Trettio procent togs in efter ett planerat tvångsingripande och efter beslut i länsrätten (enligt §3 LVU), och fem procent togs in på frivilliga grunder enligt Socialtjänstlagen (SoL). Akuta ingripanden är inte som begreppet antyder något undantag från normala tvångsingripanden – de *är* det normala tvångsingripandet.

Det anmärkningsvärda med siffrorna är den stora andel placeringar som skett och sker utifrån §6 LVU, och den konstans som råder när det gäller den här typen av omhändertaganden.[8] Det antyder att ungdomarnas allvarliga situation tidigare varit okänd för socialnämnden, eller accelererat krisartat under mycket kort tid. Ett sådant antagande strider mot forskningsresultat som säger att barnen och familjerna i de flesta fall är väl kända hos barnavårdsmyndigheten (Hollander 1985, Claezon 1987). Ett akut ingripande ger korta förberedelsetider för mottagande anstalt och dåliga förutsättningar för meningsfull behandling av ungdomarna. Här har skett en

[8] Sarnecki (1991) rapporterar snarlika siffror från Stockholm och SiS redovisar 1994–95 57 procent omedelbara omhändertaganden i medeltal för samtliga ungdomshem i riket (SiS 1995).

förändring i praxis från Barnavårdslagens tid (se t.ex. Svenning & Svenning 1977).

Varför griper myndigheterna in med så drastiska åtgärder som omedelbart omhändertagande trots en ofta långvarig kännedom om familjerna och deras problem? Är det frågan om akuta och *tillfälliga* ingripanden?

Nej, de akuta ingripandena är inte några tillfälliga ingripanden utan majoriteten av dem leder till fortsatt placering under tvång på Råby. Drygt åttio procent av de omedelbart omhändertagna har en fortsatt placering på mer än tre månader och fyrtio procent stannar i mer än ett år på Råby.

Minskade omflyttningar

För en stor del av ungdomarna har uppväxten varit en period av brutna relationer, byten av vårdnadshavare och en eller flera vårdperioder i fosterhem och på andra anstalter. Endast tjugofem procent av de placerade ungdomarna har levt med båda biologiska föräldrarna de första tolv åren av sitt liv, och fyrtio procent av de inskriva har tidigare erfarenhet av fosterhemsplaceringar, barnhem och/eller särskilda ungdomshem. För många har omplaceringar och vårdarbyten varit legio och dessa kontinuitetsbrott fortsatte tidigare även på Råby (se Levin & Nilsson 1979). Behandlingsmodellen har ändrat på detta och inneburet en stor förändring i praxis genom att antalet omflyttningar inom Råby har minskat radikalt .

I början av 1980-talet förblev endast c:a trettio procent av ungdomarna på en och samma avdelning under hela placeringstiden. Idag har den siffran stigit till sextiotre procent. De extrema omflyttningarna på *minst* 10 gånger (ibland över 20) mellan avdelningarna under en placeringsperiod har helt försvunnit. Andelen flickor som *inte* flyttas runt mellan avdelningarna har ökat från nästan femtio procent till drygt åttio procent. Andelen som flyttats runt ett förskräckande antal gånger har reducerats till noll (0) procent.

Placeringstider och inlåsningstider

De rymningssäkra och låsta specialavdelningarna började införas vid ungdomsvårdsskolorna 1954. Råby fick sin första avdelning 1958–59. Orsaken var ökade krav på fängelse för brottsliga ungdomar och misstron mot socialvårdens förmåga att hantera dem. Specialavdelningarna döptes om till låsbara enheter i samband med gällande socialtjänstlags införande 1982. Användningen av sådana låsta avdelningar regleras i §26 i socialtjänstförordningen. I den sägs att de intagna får vistas högst två månader i

följd på en sådan avdelning om det är nödvändigt för egen eller andras säkerhet eller för att förhindra rymning.

Tidigare tolkades detta bokstavligt så att de unga normalt vistades två månader inlåsta på särskild avdelning, för att därefter flyttas till öppen avdelning. Där uppstod oftast problem som motiverade en ny intagning på (annan) låst avdelning, och sedan fortsatte vården under upprepade omflyttningar. Detta var naturligtvis destruktivt för alla inblandade. Enligt praxis från den gamla tiden (före 1982) började låstiden räknas om vid avvikelser och permissioner. Därmed kunde tiden på låst avdelning i praktiken bli hur lång som helst.

Socialstyrelsens tillämpningsanvisningar säger att §26 syftar på en enhet som är "låsbar eller på annat sätt inrättad för särskilt noggrann tillsyn. Det kan t.ex. vara en avdelning på hemmet där ytterdörrarna hålls låsta under hela eller viss del av dygnet och där personaltätheten är stor.". Inlåsningsbefogenheten bör användas med försiktighet och begränsas till högst två månader. Men så kommer undantaget: *såvida inte särskilda skäl föreligger*. Vad innebär det? Jo, längre vistelser än två månader är möjliga "om den unge fått en särskilt god behandlingskontakt med personalen" eller om "den unges behandling gagnas av den mer välordnade tillvaron som kan ges vid en särskild enhet". Om tiden överstiger två månader ska den unge ges möjligheter till vistelse i "öppnare former". Vistelse i öppnare former betyder här att den unge får röra sig fritt på anstaltens område eller delta i aktiviteter utanför den särskilda enheten. Utrymmet för skön och godtycke är som synes stort och de "lättnader" som införts under landstingstiden har varit allt från reella till rent symboliska. Exempel på sådana lättnader är att den dörr som förband den låsta avdelningen med ungdomarnas arbetsplats, ett snickeri, bommades igen och istället fick ungdomarna gå ut på gården och in genom snickeriets ytterdörr. Den skolundervisning som skett inne på avdelningen flyttades till skollokalerna i ett angränsande hus etc.

Oavsett s.k. lättnader gäller dock alla de vanliga sanktionsmöjligheterna som nämns i §12–15 LVU om visitation, övervakade telefonsamtal, breveöppning med personal närvarande o.s.v.

Att vara intagen på en låsbar avdelning under månader och kanske år är kvalitativt så skilt från ett mera normalt boende att enbart korta, symboliska eller ens längre vistelser utanför avdelningen inte uppväger de många andra negativa aspekterna av denna speciella boendeform. Den innebär en påtvingad gemenskap med andra inlåsta ungdomar, frånvaro av valmöjligheter när det gäller vardagliga saker som t.ex. val av kamrater och sällskap,

mat och mattider, att inte kunna öppna sina fönster, att be personalen öppna dörrarna varje gång man ska ut eller in o.s.v. Om lättnader i praktiken kan genomföras är också i hög grad relaterat till de resurser avdelningen förfogar över i form av personal, bilar, pengar m.m., och i vilken grad lättnaderna avser rörelse *inom* eller *utom* §12-hemmet. Eftersom personalresurserna är begränsade och det alltid krävs minst två personer ur personalen kvar på avdelningen, blir rörligheten utanför hemmet begränsad till de tider när ytterligare personal finns tillgänglig.

Under den studerade perioden varierade intagningstiderna mellan en månad och femtiotvå månader, med ett medelvärde på tretton månader och en median på elva månader. Den sammanlagda tiden på låst avdelning varierade mellan noll och trettiosex månader med ett medelvärde på sju månader. Den *sammanhängande* låstiden (som är lagstiftarens begrepp) varierade mellan noll och tjugoåtta månader med ett medelvärde på nästan sex månader (5,7).

Den genomsnittliga tiden för sammanhängande vistelse på låsbar avdelning ligger således klart över de lagstadgade två månaderna. Tiden har också ökat markant under den undersökta tidsperioden. Under den första undersökningsperioden var medelvärdet drygt tre månader, för att under de två sista perioderna ha stigit till värden runt sju månader (Tabell B 17).

Ökade tider på anstalt när behandlingsideologin implementeras är inget ovanligt fynd. När behandlingstanken infördes i Californiens fängelsesystem 1960 utvärderades försöket noga (Ward 1972). Ett av de fynd som mest förvånade lagstiftarna var att den genomsnittliga strafftiden *ökade* från tjugofyra månader till trettiosex månader. I det gamla systemet kunde fångarna se fram mot en fast utskrivningstid och förbereda sig för den. Med det tidsobestämda straffet och kravet på god anpassning för att bli utskriven utsattes fångarna för en psykologisk press som bl.a. ledde till förlängda fängelsetider.

3. Vårdeffekter

Utvärdering och uppföljning

Detta är ingen utvärdering i vanlig mening. Med utvärdering menar man vanligen att en utomstående forskare granskar och värderar en viss åtgärd eller en viss verksamhet som, i detta fallet, har till uppgift att åtgärda ett visst problem.

> Evaluation is the process of determining the worth, merit, or significance of entities; and evaluations are the outcome of that process (Scriven 1997).

Mellan verksamhetens mål, medel och resultat tänker man sig ett rationellt och logiskt samband. Utvärderingen skall sedan bilda underlag för beslut om denna åtgärd.[9] I denna undersökning ifrågasätter vi det rationella antagandet och försöker inte knyta något entydigt samband mellan behandlingsprogrammet på Råby och ungdomarnas situation idag. Undersökningen öppnas därmed för andra orsaksfaktorer än de man i förväg kanske förväntat sig. Vi har vidgat undersökningen till hela verksamheten; till hela behandlingsorganisationen, och det är denna som utgör undersökningsobjekt för vår forskning.

Trots det är det en undersökning som försöker ta reda på hur det gått för de ungdomar som varit placerade på Råby under en viss period. Lyckades ungdomarna bryta den negativa utvecklingen? Har de slutat begå brott och att knarka? Hur har de klarat av livets normala krav på arbete och försörjning, på fungerande relationer till föräldrar, partner och egna barn?

Vi har tagit reda på hur de f.d. Råbyungdomarna har det idag; hur det har gått för de ungdomar som passerat en så dyr och ingripande vårdform som tvångsanstalter för unga brottslingar. Men om deras situation idag har något samband med vistelsen på Råby vet vi inte så mycket om. Att ha vistats på Råby några månader eller år för tio år sedan är naturligtvis enbart en påverkanskälla av många. Somliga källor till förändring och påverkan ligger långt före vistelsen och andra har funnits parallellt eller efter vistelsen. Vi har frågat ungdomarna själva hur det gått och i vilken utsträckning de anser att Råby bidragit till deras nuvarande situation, så i den meningen

---

[9] Se Rosmari Eliasson, Claes Levin m.fl. (1990). Den värderande blicken. Om utvärdering i socialt arbete. Lund: Studentlitteratur.

kan kanske resultaten betraktas som en utvärdering i ordets mest ursprungliga mening.

För att resultaten ska bli begripliga ska jag kort redovisa hur vi gjort vår sammanställning. Ett vanligt sätt att redovisa resultat av vård är att ange hur väl klienterna eller patienterna uppnått de officiella målen för verksamheten. Vi utgår preliminärt från att det finns två sådana övergripande syften med placeringen. Å ena sidan att förebygga eller bryta en utveckling som kan leda till framtida brottslig verksamhet, drogmissbruk och fortsatta placeringar i ungdomsvårdsskolor, fängelser eller mentalsjukhus. Å andra sidan bidra till en socialisering och rehabilitering som ger ungdomarna möjligheter att leva ett vanligt liv; att kunna utbilda sig, arbeta och försörja sig, att kunna få och bibehålla en bostad, att kunna skapa eller bibehålla goda relationer till föräldrar och vänner, att kunna bilda familj och sätta nya barn till världen och att få eller bibehålla en god fysisk och psykisk hälsa.

I första delen skall vi undersöka hur väl placeringen lyckats med att bryta en befarad negativ utveckling. I kapitel sex undersöker vi hur ungdomarna lyckats med att etablera sig i samhället.

Samtliga uppgifter bygger på ungdomarnas egna svar och har inte kontrollerats i offentliga register.[10] Med *anstaltsvistelse* menas här ungdomsvårdsskola, häkte, fängelse och mentalsjukhus eller annan anstaltsvistelse under tvång. Vistelse i andra behandlingsinstitutioner i frivilliga former har inte räknats som ett misslyckande. Med *brottslig verksamhet* menar vi här brott som lett till allvarligare påföljd än böter. I de flesta fallen handlar det om stöld, grov stöld, rån, narkotikabrott och grövre våldsbrott. Olovlig körning, rattonykterhet etc. har i detta sammanhang inte räknats som brott. Vi har alltså haft höga krav för att registrera något som återfall och misslyckanden.

Detta sätt att redovisa resultat har vi använt som ett slags mått på resultatet av *vården*. Men eventuella brottsregistreringar och fortsatt missbruk åren efter Råbytiden säger inte allt om hur ungdomarna har det idag. Frånvaro eller närvaro av brottslighet och missbruk efter Råbyvistelsen kan följas av goda eller dåliga förhållanden idag. Arbetsmarknad och bostadsmarknad för ungdomar är inte särskilt gynnsam idag och än svårare blir det naturligtvis om man tillbringat några år av sin ungdomstid på anstalt. Så –

[10] Det finns ingen skälig anledning att anta att ungdomarna här har överdrivit sin brottslighet etc., snarare tvärtom eftersom de inte gärna kommenterat aktuella brott. Det finns en person som utgör ett undantag. Dessa svar har vi också förhållit oss kritiska till.

i princip kan ett dåligt vårdresultat följas av en god eller dålig situation idag, likaväl som ett gott vårdresultat kan innebära en bra eller dålig livssituation idag. Orsakerna till detta är – i det första fallet – att registrering för brottslighet är ett okänsligt mått. I ena fallet innebär det att personen fortsatt med brottslig verksamhet, men i andra fall betyder det att man begått något eller några brott efter Råbyvistelsen och sedan slutat helt med brottslighet. D.v.s. orsakerna till förändringen ligger utanför vård- och behandlingsapparaten. I det andra fallet är det så att bostads- och arbetsmarknad inte har mycket utrymme för ungdomar som saknar utbildning och i synnerhet inte för ungdomar som tillbringat år av sitt liv med kriminalitet och anstaltsvistelser – även om de lagt allt detta bakom sig. Redovisningen av vårdresultat och nuvarande livssituation är således en grannlaga uppgift om den ska bli rättvis och trovärdig.

Även om det inte var det ursprungliga syftet ger undersökningen oss möjligheter att svara på frågor som ofta ställs i rena effektundersökningar. Kanske inte lika noggrant och kontrollerat, men ändå med en rimlig säkerhet i uppgifterna.

Vårdens effekt på brottslighet

> *Då när jag kom ner till Råby, då kunde man inte så mycket, men under tiden man satt där, ... Det var ju andra som var värre än mig. Då lärde man sig av dem istället.(---) Någon kanske har tagit till sig positiva saker från Råbyvistelsen, jag vet inte alls. Men jag har inte träffat någon hittills (P 30).*

Hur många har begått *brott* efter vistelsen på Råby? I grova kategorier är svaret att nästan åttio procent har gjort det. I den siffran finns de som begått brott både före och efter placeringen, men den mest beklagliga gruppen är de som inte begått brott innan utan börjat begå brott *efter* placeringen. En mindre grupp ungdomar har varken begått brott före eller efter utan har placerats av andra skäl. Slutligen finns den grupp som preliminärt skulle kunna kallas den "lyckade", den lilla grupp ungdomar, sju stycken, som begått brott före placeringen, men inte efter.

Tabell 3:1. Brottslighet före och efter Råby (%). (1 N = 36, 2 N = 25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Inte före, men efter	5,6	8,0	**6,6**
Både före och efter	55,6	60,0	**57,4**
Före, men sällan efter	19,4	8,0	**14,8**
Före, men inte efter	8,3	16,0	**11,5**
Varken före eller efter	11,1	4,0	**8,2**
Ej svar	0,0	4,0	**1,6**
Summa	**100**	**100**	**100,1**

Några signifikanta skillnader mellan de båda undersökningsgrupperna går inte att hitta, utan resultaten tycks vara ganska konstanta. Drygt tjugofem procent fortsätter direkt med nya brott. Efter sex månader har ytterligare c:a tjugo procent återfallit och inom ett till fyra år har ytterligare drygt trettio procent återfallit. Vid intervjutillfället bedömdes tretton procent helt ha lämnat den brottsliga banan. Inte heller här fanns några avgörande skillnader mellan undersökningsgrupperna.

Vi undersökte också hur ungdomarna såg på Råbys påverkan och betydelse när det gällde deras brottsliga handlingar.

Tabell 3:2. Råbys betydelse för brottsligheten (%). (1 N = 35, 2 N = 26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Enbart negativ	19,4	8,0	**14,8**
Mest negativ	16,7	20,0	**18,0**
Varken/eller	30,6	40,0	**34,4**
Mest positiv	22,2	20,0	**21,3**
Helt positiv	2,8	8,0	**4,9**
Ej svar	8,3	4,0	**6,6**
Summa	**100**	**100**	**100**

Negativ påverkan innebär här att brottsligheten förvärrades. Av tabellen framgår att den dominerande kategorin är "varken/eller", vilket innebär att vistelsen inte haft någon påverkan varken till det bättre eller sämre när det gäller ungdomarnas brottslighet. Sammanlagt uppger alltså nästan sjuttio procent att Råby antingen förvärrat eller inte förändrat deras brottsliga vanor. Man kan dock tolka tabellen som om de mest negativa effekterna har upphört i den yngre gruppen och ersatts av svar i de båda kategorierna närmast över.

De negativa effekterna består i den kriminalisering som sker, och i misslyckandet att bryta den kriminella inriktningen på ungdomarnas

handlande. Det finns ungdomar som är fullärda brottslingar när de kommer till Råby, och det finns de som är gröna och lär sig mer av de äldre och mer erfarna, det finns de som fortsätter att begå brott under vistelsen för att det är trist på anstalten, för att det är kul att begå brott eller för att man kan begå brott under placeringen utan att få straff. Skälen är många, men kombinationerna är sammantagna destruktiva för de intagna.

När man gör brott under tiden man sitter där blir det mest åtalsunderlåtelse. Det blir ju inget åtal av det. Så man kan hålla på rätt mycket och det händer ingenting, så... (P 36).

Ja, det var ju att man lärde sig en annan typ av kriminalitet. Som att skära upp kassaskåp och stjäla bilar. Det kunde man ju inte innan (P 10).

Man lärde sig mer där, så jag måste säga "negativ". Det man inte visste fick man lära sig där (P 52).

Det avskräckte inte mig. Jag tyckte om det med kompisarna: att åka runt, stjäla en bil, göra inbrott. Jag gillade det. Jag tyckte om det livet (P 37).

De som slutade eller minskade sin brottslighet anger också olika skäl. Några tog ett medvetet beslut att inte fortsätta eller hade de beslutat sig redan innan de blev placerade på Råby. Några blev avskräckta av inlåsningen och hotet om framtida fängelse och andra mognade från det, med eller utan hjälp från Råby. Att säga sig vara positiv till Råbys hjälp betyder emellertid inte att man kommit bort från sitt brottsliga leverne. "Man förstod att man kunde ha ett bättre liv utan brott", säger t.ex. en pojke som vi trots det återfann på en kriminalvårdsanstalt. "Jag har inte fortsatt med de där busstrecken, det har inte varit sådant", säger en annan pojke som vi också fick intervjua i fängelset.

Märk här att svaren betonar anstalten och institutionen Råby som påverkansagent. Svar som betonar *personalens* positiva påverkan är inte många, de nämns enbart i indirekta ordalag. Frågan gäller ju Råby som anstalt och det kanske är orsaken till att svaren blir av mer generell natur. Intrycket av svaren är annars just att det är inlåsningen, placeringen och omhändertagandet i sig som är det verksamma redskapet, vilket talar för värdet av korta tvångsplaceringar.

Det var ju just det att man inte ville komma tillbaka. Det räckte med de tre månaderna. Att man inte ville sitta där. Man visste det att det kanske blir för en längre tid. Om man gör något brott så sitter man där igen, så rasar allt. Sen blir man 18 och då är det fängelse som gäller (P 83).

Vårdens effekt på drogmissbruk

Ja, det hade ganska stor negativ betydelse. Det var det att man kände sig instängd (sic!), man fick inte luft, va. Och alla andra höll på med någonting och de höll på och tjata på en att: kom nu igen och ta det här och det här. Jag tror att det var också för att de trodde jag skulle skvallra. Och då kunde de bara påpeka att jag också hade gjort det. Jag tror att det var därför de hela tiden höll på så (F 63).

För drogmissbruket gäller att nästan sjuttio procent av samtliga intervjuade missbrukade droger (amfetamin, heroin, hasch) efter placeringen. Den stora gruppen är de som missbrukat både före och efter placeringen. Den tragiska gruppen är de som inte missbrukade när de kom till Råby men som inlett missbruket där eller strax efter. Fem procent har slutat med sitt missbruk. En fjärdedel av ungdomarna uppger att de varken före eller efter placeringen varit i kontakt med narkotika.

Tabell 3:3. Drogmissbruk före och efter Råby (%). (1 N = 35, 2 N = 26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Inte före, men efter	11,1	16,0	**13,1**
Både före och efter	50,0	60,0	**54,1**
Före, men sällan efter	2,8	0,0	**1,6**
Före, men inte efter	5,6	4,0	**4,9**
Varken före eller efter	25,0	20,0	**23,0**
Ej svar	5,6	0,0	**3,3**
Summa	**100,1**	**100**	**100**

Inte heller när det gäller drogmissbruk kan vi finna några signifikanta skillnader mellan de båda undersökningsgrupperna. Huvudresultatet är att de som missbrukade när de kom till Råby också har fortsatt att missbruka. Antalet missbrukare har t.o.m. ökat efter placeringen. Och detta har ett klart samband med anstaltsvistelsen. Vi kan lyssna på vad ungdomarna själva säger. Några enstaka ungdomar har slutat missbruka och vi ska också höra vad de säger om orsaken till detta.

Huvuddelen av dem som missbrukade före och under vistelsen har fortsatt att missbruka direkt efter placeringen. Av övriga som fortsatt missbruka har majoriteten återupptagit sitt missbruk inom sex månader. Tretton procent av ungdomarna som har missbrukat är vid intervjutillfället, enligt egen utsago och vår bedömning, helt fria från drogmissbruk.

Tabell 3:4. Råbys effekter på drogmissbruk (%). (1 N = 36, 2 N = 25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Enbart negativ	13,9	24,0	**18,0**
Mest negativ	19,4	12,0	**16,4**
Varken/eller	41,7	40,0	**41,0**
Mest positiv	8,3	12,0	**9,8**
Helt positiv	2,8	0,0	**1,6**
Ej svar	13,9	12,0	**13,1**
Summa	**100**	**100**	**99,9**

Råbys effekter på drogmissbruket domineras av kategorin "Varken/eller", vilken tillsammans med de negativa svaren ger sjuttiofem procent av negligerbar eller negativ påverkan från anstaltens sida när det gäller drogmissbruk. Inte heller här kan man se några skillnader över tid mellan de båda undersökningsgrupperna. Möjligen har den negativa effekten ytterligare förstärkts i den yngre och senare gruppen.

Ungdomarnas svar kan användas för att ge en bild av hur missbruket inleds, hur det kan fortsätta och förvärras på anstalten, och hur och varför missbruket fortsätter efter utskrivningen. De kan också illustrera olika anledningar till varför man väljer att sluta och hur man kan stå emot trycket.

Början

Det var där jag lärde mig knarka på riktigt (P11).

Man drogs med av de andra, man ville testa (P12).

Det var i stort sett där jag började röka hasch (F 38).

Jag kan ju säga så att om man kommer ut där och inte är missbrukare, så är det väldigt lätt att man blir det. De ungdomarna som sitter där ute har inte knarkat färdigt, de har inte lekt färdigt så de har ju inte förstått detta (P 48).

Fortsättningen

Råby stimulerade missbruket. Man ville ju tillhöra gemenskapen (P 8).

Det blev värre. Jag lärde mig mycket som jag inte kunde innan (F 42).

Nej, det tror jag inte. Nej, för jag tänkte inte ens i de banorna när jag bodde där, att jag skulle lägga av (P 88).

De hade ingen bra koll på det. Det var ju urinprov rätt sällan. Och det var rätt lätt att fiffla med det (P 36).

Utskrivningen

Ja, det funkade jävligt bra då jag lade ner det en tid på Råby. Det var mer när jag kom hem, då väntade en grupp polare som jag inte träffat på dölänge och då kom man rakt in i det gänget igen. (I: Då efter Råby, tog det lång tid innan du tog droger?) Ja, sju timmar, ha, ha (P 74).

De som slutade

De som slutade, minskade intaget eller inte började missbruka anger inkapslingseffekter, avskräckande exempel och egna negativa erfarenheter av knarket. I något fall har man sett Råby som ett stöd när kontrollen över det egna missbruket började vackla.

Hade jag inte fått snedtändning så hade jag fortsatt (P 29).

Jag slutade helt och hållet. Jag har det genom den där tjejen. Hon var ett skräckexempel. Hon var tunn som en speta. Hon hade gulsot. Hon var helt kass (F 60).

Nej det har varit eget sunt förnuft, att, nu skiter jag i det (P 71).

Slutligen finns ett positivt citat, som i ljuset av alla de andra låter som en saga, någonting hämtat ur en reklambroschyr för ett privat behandlingshem, men som också är en variant.

Positiv. För när jag höll på och skulle lägga av, då åkte jag alltid dit där och sade att: "Jag behöver lite stöd för jag har börjat missbruka. Jag behöver en kick i häcken så att jag kan komma någonstans." Så att de stöttade mig på sitt sätt (F 22).

So it goes.

Vårdens effekt på fortsatta anstaltsvistelser

Anstaltsvistelser är ett annat traditionellt mått på hur väl samhällsvården lyckats. Fortsatta vistelser i anstalt står inte i samklang med de officiella målen. Ändå är detta det vanliga resultatet av sådana ingripande åtgärder. I Råbyundersökningen från 1976 använde man som mått på fortsatt anstaltsvistelse hur många som varit utan ny institutionsvistelse de senaste ett, två och tre åren. Den undersökningen gäller enbart pojkar och man skiljer inte heller på olika typer av institutionsvård. Siffrorna blir därför inte riktigt jämförbara. Då var det trettiotre procent som inte återplacerats inom uppföljningstiden (minst tre år).

I vår undersökning är det fyrtiotre procent som klarat sig utan fortsatt anstaltsvistelse, men då gäller dels att vi har en könsblandad grupp, dels vår strängare definition av vad som utgör anstaltsplacering. Femtiosju procent har alltså fortsatt med kortare eller längre vistelser i fängelse, psykiatrisk klinik eller nya vistelser på §12-hem. Tjugofem procent av ungdomarna sitter vid intervjutillfället på anstalt. Om vi ser till enbart pojkarna i undersökningen är det tjugonio procent som klarat sig utan ytterligare placering – en siffra som ligger nära den tidigare undersökningens. För kvinnorna är motsvarande siffra drygt åttio procent!

Fortsatt brottslighet, drogmissbruk och anstaltsvistelse

Om vi nu ställer samman måtten för hur många som trots placeringen fortsatt med brott och/eller drogmissbruk och/eller anstaltsvistelse finner vi att inte många kan anses ha "klarat sig" enligt de officiella målen för vården.

Av samtliga ungdomar i undersökningen är det fjorton procent som varken ägnat sig åt brott eller droger efter behandlingen och inte heller placerats i anstalt. Men av dessa har hälften inte heller varit aktualiserade för sådana problem. Om man undantar de som inte haft brottslighet och droger som intagningsproblem blir rehabiliteringsprocenten enbart sju procent. Om vi adderar bortfallet får vi ett ännu sämre vårdresultat.

Om fortsatt brottslighet, drogmissbruk och anstaltsvistelser ska ses som tecken på negativa behandlingsresultat så är resultatet för Råbys del ett klart misslyckande. Därom finns ingen tvekan.

Men, dessa siffror måste sättas in i ett sammanhang och utsättas för en mer omfattande analys. Jag skall återkomma till en sådan i kapitel sju och åtta.

Låt oss bara kort göra en jämförelse med andra effektmätningar när det gäller behandling av ungdomsbrottslighet. Mark Lipsey har gjort en omfattande metaanalys av 400 forskningsrapporter kring behandlingseffekter för unga brottslingar (Lipsey 1995). Ett av hans fynd är att "behandling" har effekt under vissa omständigheter. Om särskilda behandlingsinsatser införs och resultaten därefter jämförs med effekterna av den "vanliga" behandlingen ger det en tio-procentig förbättring. Här är inte platsen att diskutera alla de om och men som en sådan metaanalys innebär när det gäller definitioner kring vad som egentligen avses med "kriminalitet", med "behandling" och vad "vanlig behandling" ("treatment as usual") innebär. Det intressanta fyndet i detta sammanhang är emellertid att i kontrollgruppen där ungdomarna fått sin "vanliga behandling" återföll 50 procent i brott efter sex månader. I experimentgrupperna återföll endast 45 procent, vilket ger en förbättring med tio procent. Kriterierna i Lipseys undersökning är inte desamma som våra eftersom de bygger på officiella uppgifter om huruvida de unga registrerats för gripande eller häktning inom sex månader. Våra uppgifter bygger på en helt annan typ av mätning, ett slags självrapporterad brottslighet som står i ett osäkert förhållande till registrerad brottslighet. Men ändå – efter sex månader uppgav de intervjuade ungdomarna att 45 procent av dem hade återgått till något slags brottslig verksamhet. D.v.s. siffror i klass med de som Lipsey rapporterar från framgångsrika behandlingsexperiment!

Återfallssiffrorna säger ännu mindre om hur de f.d. Råbyungdomarna har det idag. Vi vet inte heller av siffrorna vilken roll Råby spelat eftersom såväl brottsligheten som missbruket och ungdomarnas situation idag tycks ha en så liten och helt annorlunda relation till Råby än vi i allmänhet tror. Inte heller har ungdomarnas upplevelse av Råbytiden något samband med deras framtida öde. Vändpunkter i positiv bemärkelse har i få fall direkt eller indirekt relation till placeringen. Negativa karriärer har i flera fall startat eller fått skjuts av placeringen på Råby och andra anstalter, men detta har mer med Råbys karaktär av anstalt och dess allmänna funktion att göra, och mindre med "vården" eller individuella relationer mellan personal och ungdomar.

I kapitel sex ger jag en bild av hur deras situation är idag och ställer det i relation till deras egna *upplevelser* av sin situation (vilket inte är samma sak). Jag ska också försöka relatera deras nuvarande situation till objektiva skillnader och deras egen upplevelse av den behandling de fick under sin Råbytid, och hur de ser på sambandet mellan nuvarande situation om Rå-

byvistelsen. Men först till den naturliga fråga man ställer sig. Varför blev det så?

4. Varför blev det så?

Inledning

> Behandlingen vid våra institutioner sker i regel utan den enskildes samtycke. Ett frihetsberövande, om än välmotiverat, är ett allvarligt ingripande, som ställer krav på insatser som svarar mot ingreppets allvarliga karaktär. Vårt uppdrag är att se till att institutionerna har väl genomtänkta och professionella behandlingsprogram som är anpassade till just våra klienters behov. Bara om varje individ möts av ett individuellt avpassat behandlingsprogram är det möjligt att uppnå goda resultat. Ett gott resultat är att en ung människa återfår självkänslan och mognar så att hans eller hennes sociala beteende accepteras av henne själv och omgivningen och att den vuxne missbrukaren vinner självinsikt och blir motiverad att börja den ofta långa och riskfyllda vandringen tillbaka till livet.

Det inledande citatet är hämtat från generaldirektör Korpis inledning till den första årsredovisningen från Statens institutionsstyrelse 1993/1994. Det är stolta ord som rymmer många sanningar. Statens institutionsstyrelse hade inget ansvar för verksamheten under den tid som denna undersökning gäller, men det finns ingen anledning att anta att målsättningen idag skiljer sig från de dåvarande landstingens.

Hur kan vi då förstå att resultaten av en så dyr och ingripande vårdform blir så magert och rent av destruktivt? Resten av rapporten och det avslutande kapitlet kommer att ägna sig åt en analys av den frågan.

Jag kommer först att redovisa lite uppgifter om de ungdomar som blir föremål för en sådan placering och lite om deras uppväxtförhållanden. Därefter analyserar jag själva omhändertagande- och placeringsprocessen. I kapitel fem analyserar jag så behandlingen, innehållet i vistelsen. Jag kommer sedan att visa på ett antal förhållanden som har med anstalten som institution att göra och som tycks utgöra villkor för vistelsen och som blir avgörande för möjligheterna till påverkan och förändring av ungdomarna och deras situation; §12-hemmets villkor och möjligheter om man så vill.

Ungdomarna och deras uppväxt

Pojkarna har "alltid" varit i majoritet när det gäller placering på skyddshem, ungdomsvårdsskolor och §12-hem. Blomberg (1954) gjorde landets första undersökning av intagna på ungdomsvårdsskolor. Den omfattade samtliga ungdomar intagna 1/1 1951 och de uppgick då till 686 stycken. Av dessa var tjugosex procent flickor och sålunda sjuttiofyra procent pojkar. 1955 utgjorde pojkarna sjuttio procent av de intagna vid landets ungdomsvårdsskolor (SOU 1956:61).

Under perioden 1975–77 skrev man in 131 ungdomar vid de skånska ungdomsvårdsskolorna och av dessa var drygt åttio procent pojkar (Svenning & Svenning 1977). 1982 skrev man in 378 ungdomar i hela riket och av dessa utgjorde pojkarna drygt 80 procent (Larsson 1986). Könsfördelningen i vårt eget material är något mindre uttalad, men följer ändå samma fördelningsprincip med pojkarna i två tredjedels majoritet (69 %).

Åldern på de inskrivna

Medianåldern vid inskrivning var sexton år för båda könen. Nästan åttio procent av ungdomarna skrevs in i åldern 15–17 år.

Tabell 4:1 Åldersfördelning mellan könen (%). (N=208, P =143, F= 65)

Ålder	Pojkar	Flickor	Totalt
12	1	0	**1**
13	5	3	**4**
14	6	14	**8**
15	27	29	**28**
16	29	20	**26**
17	26	17	**23**
18	5	9	**6**
19	1	8	**3**
Summa	**100**	**100**	**99**

Placerande kommuner

Under landstingsperioden stod naturligt nog kommunerna i Malmöhus län för majoriteten av placeringarna, drygt sextio procent. Malmö stad bidrog med drygt tjugo procent och övriga Sverige med c:a femton procent. Inom landstinget stod Helsingborg och Lund för det största antalet placeringar följt av Landskrona, Eslöv, Staffanstorp, Burlöv och Trelleborg. Övriga tolv småkommuner har bidragit med enstaka placeringar.

Ungdomarna skrevs in i knappt hälften av fallen från sitt föräldrahem. Resten har kommit via familjehem, andra behandlingshem eller "särskilda ungdomshem". Mycket få av ungdomarna är okända hos myndigheterna innan de placeras på Råby. Endast tolv procent saknar notering för tidigare vård. Tjugo procent har tidigare varit med om kraftigt ingripande åtgärder såsom placeringar på "särskilda ungdomshem", kriminalvård eller vård på psykiatrisk klinik (Tabell 2, bilaga 2).

Uppväxten och utgångsläget

> *(Jag bodde hos) min mor tills jag var två år, sedan bodde jag hos min moster. Då var det mina kusiner, min moster och hennes man till jag var nio år. Sedan hem till morsan igen i Malmö och då var det jag, (och) R, min brorsa. Det var väl ett tag då hette morsans man O. Han försvann sen igen, ha, ha. Vem är där mer? Ja, det var ju R:s pappa. Vi har olika fäder syrran, jag och brorsan. Sen kom ju B och P (mostern) så jag var där hela tiden – fram och tillbaka. Det har ju varit ett jävla svängande från min mor till min moster. Det var var 14:e dag. Man var ett "Wesselsbarn".*[11] *Dom lämnade en i receptionen, sedan kom B och P och hämtade mig. För dom kunde ju inte med varann. Det var ju så att de bara "hottade"*[12] *över mig, sen så stack dom. Min pappa det vet jag inte vem det är (P 53).*

Drygt sextio procent av ungdomarna är födda av två svenska föräldrar. Det är en siffra som med stor säkerhet har ändrats sedan staten åter tog över huvudmannaskapet. Invandrarandelen tycks nu ha stigit dramatiskt.[13] Tio procent av ungdomarna hade zigenskt ursprung (Tabell 1, bilaga 2).

Oavsett föräldrarnas nationalitet och härkomst har ungdomarna vuxit upp under synnerligen splittrade förhållanden. Varje försök att kategorisera uppväxtförhållanden ger bisarra resultat (jfr t.ex. Jonsson 1973:159 ff). Jag redovisar här vårt sätt att få någon slags system i uppväxtförhållandena. Vi fick konstruera följande kategorier, som i kortform redovisas i tabellen nedan.

1. Biologisk mor *och* far hela uppväxten (inklusive psykologisk förälder eller adoptivuppväxt).
2. Biologisk mor *och* far de tre första åren, därefter biologisk kontinuitet (= en och samma förälder finns med obrutet under uppväxten).

---

[11] Wessels är ett stort varuhus och köpcentrum i utkanten av Malmö.
[12] "Hottade" (uttal: huttade) är dialektalt för kastade, slängde.
[13] Se Tidskriften SiStone nr 3, 1995.

3. Moder *eller* fader under (i princip) hela uppväxten.
4. Moder eller fader först under tre år, därefter biologisk kontinuitet men med styvfäder, far- eller morföräldrar etc. Enstaka vistelse i barnhem/fosterhem/BUP. Hit förs de som bott periodvis hos mor- eller farföräldrar och där biologiska föräldrar funnits med mindre än tre år och därefter biologisk kontinuitet.
5. Som 4, men ingen biologisk kontinuitet = (upprepade) vårdarbyten inklusive perioder av fosterhem och/eller anstalt/BUP etc.
6. Ingen biologisk kontinuitet (biol. föräldrar mindre tid än år 1–3, de första åren på anstalt o.d.). I övrigt som 5.
7. Uppväxt huvudsakligen i fosterhem, anstalt m.m., med viss längd och kontinuitet i vistelserna (högst två omplaceringar).
8. Splittrad, kaotisk uppväxt med upprepade omflyttningar, vårdarbyten och placeringar.
9. Saknas uppgifter, okänt.

Tabell 4:2. Familj under uppväxt (%). (N=208)

Uppväxtfamilj	Totalt
Två biologiska föräldrar	25
Biologisk mor och far tre år	20
Biologisk moder eller fader hela uppväxten	14
Moder eller fader 3 år + biologisk kontinuitet	13
Moder eller fader 3 år, därefter ingen biologisk kont.	16
Ingen biologisk kontinuitet alls	3
Uppväxt i fosterhem/anstalt	2
Kaos	4
Okänt	4
Summa	**101**

I intervjugruppen har trettio procent av ungdomarna vuxit upp med kontinuitet i föräldrarelationerna, således en något större siffra än för hela undersökningsgruppen.

Vi frågade också hur ungdomarna uppfattat relationen mellan de egna föräldrarna. Hur väl kom de överens? Hur hade de det tillsammans? Svaren tänktes pendla mellan en harmonisk relation till en disharmonisk. Några svar i harmonikategorin fick vi emellertid inte. Istället fick vi utöka den negativa delen av skalan med en kategori noll, som innebar frånvaron av familj överhuvudtaget.

Så här fördelade sig svaren:

Tabell 4:6. Ungdomarnas bild av sin uppväxt (%). (N=61, M=45, K=16)

Kategorier	Man	Kvinna	Summa
Uppgift saknas	0	6,7	**1,6**
Bitter; mycket missnöjd	23,9	20,0	**23,0**
Missnöjd; stora brister socialt och känslomässigt	21,7	40,0	**26,2**
I stort sett nöjd, men känslomässiga brister	28,3	6,7	**23,0**
Nöjd, men materiella brister	8,7	0,0	**6,6**
Nöjd: som folk har det mest...	17,4	26,7	**19,7**
Summa	**100**	**100,1**	**100,1**

Tabellen visar att knappt trettio procent är rimligt nöjda med sin uppväxt, medan femtio procent anser att uppväxten bjudit stora brister – både socialt och känslomässigt. Det tycks finnas skillnader mellan könen som visar sig i en jämnare fördelning mellan kategorierna för pojkarna än för flickorna. Flickorna tycks i större utsträckning haft en sämre uppväxt än pojkarna, samtidigt som en liten grupp av flickorna har haft en god eller helt normal uppväxt.

Tabell 4:7. Ungdomarnas bild av sin uppväxt (%). (N=61, 1=36, 2=25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Summa
Uppgift saknas	0,0	4,0	**1,6**
Bitter; mycket missnöjd	27,8	16,0	**23,0**
Missnöjd; stora brister socialt o. känslom.	33,3	16,0	**26,2**
I stort sett nöjd, men psykiska brister	13,9	36,0	**23,0**
Nöjd, men materiella brister	8,3	4,0	**6,6**
Nöjd: som folk har det mest...	16,7	24,0	**19,7**
Summa	**100**	**100**	**100,1**

Samma fråga fördelad över undersökningsgrupperna tycks visa att andelen bittra och missnöjda är betydligt större i den äldre gruppen. Drygt sextio procent hamnar i dessa båda kategorier mot enbart drygt trettio procent i den yngre gruppen. En närmare analys av dessa allvarligt missnöjda i grupp ett visar att det är kvinnorna som svarar för den största and elen.

Storleken på materialet tillåter inte några kvantitativa detaljanalyser. Trots det kan man ju inte låta bli att undra vilka samband som eventuellt kan finnas mellan upplevelsen av den egna uppväxten och hur det gått senare i livet. En intressant iakttagelse är här att de som det gått riktigt illa för i livet är jämnt fördelade mellan alla uppväxtkategorierna. De som det gått "dåligt" för återfinns i de tre sämre uppväxtkategorierna. Men de som det gått bra för, var finns de? Jo, i gruppen av de som var missnöjda med

sin uppväxt. De står för nästan sjuttio procent av de lyckade fallen. Återigen måste det sägas att siffermaterialet är för litet för att uttala sig med säkerhet om detta, men tendensen finns där. Några enkla samband mellan uppväxt och hur livet sedan gestaltar sig kan vi alltså inte bidra med i denna undersökning.

Jag skall återkomma till en analys av ungdomarnas uppväxtförhållanden och de mönster man kan iaktta i den process som leder fram till omhändertagande och anstaltsplacering. För många av ungdomarna har uppväxten naturligtvis varit synnerligen kaotisk och oöverskådlig på ett sätt som en utomstående har svårt att föreställa sig. Deras berättelser är som alltid för omhändertagna ungdomar fyllda av fattigdom, övergivenhet, övervåld från vuxna, sexuellt utnyttjande, utsatthet och nytt övervåld i upprepade och misslyckade placeringar i fosterhem, barnhem, psykiatriska kliniker och slutligen, när måttet är rågat: Råby.

De som upplevt stora brister under sin uppväxt ser inte något försonande i sin barndom. Det är en tid med upplevelser som man framförallt inte vill att de egna barnen skall få uppleva.

> *Ohh. Då skulle jag helst inte alls velat leva. Från noll till tolv, det var nog den svåraste delen i livet. Att man inte skulle lita på vuxna, det är väl den främsta huvudregeln: Lita aldrig på en vuxen för de gör dig bara besviken (F 61).*

De som kategoriserats som mycket missnöjda och bittra är de som helt saknat relationer till några slags föräldrar, dels de som upplevt så mycket elände att de inte ens vill minnas sin uppväxt.

> *(I: Vem betraktar du som dina föräldrar?) Ingen. Jag har ingen kontakt överhuvudtaget med några av de familjer som jag varit hos och jag hade ingen kontakt med min mamma under mina första 18 år (P 84).*

> *Usel, dålig, värdelös. Jag har aldrig haft någon familj. Jag vet inte. Usel (F 42).*

Myndighetskontakten

I detta avsnitt försöker vi ge en bild av myndighetsingripandet huvudsakligen ur ungdomarnas perspektiv. Hur uppfattade de orsakerna till placeringen? Hur upplevde de att bli tvångsomhändertagna? Vilken bild hade de av Råby innan placeringen? Hur uppfattade de syftet med placeringen?

Registerundersökningen visade att intagningsorsakerna, som de framgår ur utredningar och ansökningshandlingar, främst är egendomsbrott, narkotikamissbruk och rymning/vagabondering. I tabellen har mer än en orsak angivits och procenttalen har därför räknats på antalet angivna orsaker, inte antalet svar. Den sjunde kategorin "Familjehem orkar ej" innebär att en annan institution eller ett familjehem inte har orkat med den unge och därför begärt överflyttning av honom eller henne till annan vårdform.

Tabell 4:8. Inskrivningsorsaker (%). (N=310)

Inskrivningsorsaker	Antal	Procent
Egendomsbrott	116	**37,4**
Våldsbrott	26	**8,4**
Missbruk A	14	**4,5**
Missbruk N	68	**21,9**
Ordningsbrott	1	**0,3**
Rymning/Vagabond	41	**13,2**
Famhem orkar ej	22	**7,1**
Suicidrisk	11	**3,5**
Annat	11	**3,5**
Summa	**310**	**99,8**

För pojkarna dominerar egendomsbrotten som orsak till intagning kombinerat med narkotikamissbruk. För flickorna finns tre dominerande kategorier: narkotikamissbruk, rymning/vagabondering och egendomsbrott.

Jag skall återkomma till en diskussion om sambanden mellan inskrivningsorsaker, vårdresultat och ungdomarnas livssituation i kapitel sex. Det visar sig nämligen att det finns ett sådant samband, om än lösligt.

Tabell 4:9. Inskrivningsorsaker fördelat över kön (%). (N=310, P=217, F=93)

Inskrivningsorsaker	Pojkar	Flickor	Summa
Egendomsbrott	46,1	17,2	**37,4**
Våldsbrott	10,6	3,2	**8,4**
Missbruk Alkohol	2,3	9,7	**4,5**
Missbruk Narkotika	17,5	32,2	**21,9**
Ordningsbrott	0,5	0	**0,3**
Rymning/Vagabond	7,8	25,9	**13,2**
Famhem orkar ej	8,7	3,2	**7,1**
Suicidrisk	2,8	5,4	**3,5**
Annat	3,7	3,2	**3,5**
Summa	**100**	**100**	**99,8**

Hur uppfattade man beslutet om placering?

Livrädd. Inte fan var det roligt. Det sitter i en än att alla vill en ont. Det går inte att lita på nån (P5, grupp1).

Tabell 4:11. Beslutet om placering (%). (N=61, 1=36, 2=25)

Inskrivningsorsaker	Grupp 1	Grupp 2	Summa
Ej svar	2,8	0	**1,6**
Katastrof, skrämmande	22,2	8,0	**16,4**
Orättvist	27,8	36,0	**31,1**
OK, eller, förstod ej	27,8	32,0	**29,5**
Inte helt fel, lite positivt	16,7	12,0	**14,8**
Mycket positivt, chans	2,8	12,0	**6,6**
Summa	**100,1**	**100**	**100**

Beslutet om placering uppfattades på ett mera positivt sätt av den yngre och senare gruppen än den äldre. Tabellen är inte helt lättolkad eftersom vi under pågående intervjuer fick föra in en extra kategori. Några av de inte r-vjuade hade ingen uppfattning om placeringsbeslutet eftersom de levde ett så kaotiskt liv att de knappt ens uppfattade placeringen förrän den var ett faktum. Mittkategorin innehåller därför både de som accepterade plac e-ringen som ett faktum, något inte helt oväntat efter omständigheterna, och de som hamnade där mitt i en allmänt rörig livssituation.

Med denna oklarhet i minnet kan vi trots det hävda att den äldre gruppen i högre utsträckning än den yngre såg placeringen som en ren katastrof.

Och omvänt tycks det som om den yngre gruppen i något högre grad uppfattar placeringen som en chans eller en möjlighet till förändring.

Hur kraftigt ingreppet kunde upplevas framgår av citat från den äldsta gruppen.

Det var hårt. Jag var livrädd. Jag hade ju aldrig varit på en institution. Det var mycket hårt (P 8, grupp 1).

Man var ju livrädd för fan. Satt man därinne på kontoret och de berättade lite vad det var och sånt. De berättade nog om varför jag var där också, men man hörde ju inte det, man var ju skräckslagen för fan (P 11, grupp 1).

Jag var skräckslagen (F 18, grupp 1).

De fördelar man kunde se med placeringen var t.ex. att man kom hemifrån, d.v.s. från något som upplevdes än värre än en anstaltsplacering eller att man sluppit från häktet, något som alla tycks uppleva mycket negativt.

En annan slutsats man kan dra av tabellen är att det faktiskt endast är drygt tjugo procent som ser placeringen som en förmån eller som något med en positiv betydelse för dem själva. Den siffran är endast aningen större än de som betraktar placeringen som något skrämmande; ja rent av som en katastrof.

Bilden av Råby

Många av ungdomarna hade naturligtvis ingen klar uppfattning om vad Råby var när det blev aktuellt med placering, men nästan sextio procent hade något slags bild av vad det var för någonting. Den helt dominerande gruppen är de som associerar till ett fängelse för ungdomar.

Jag hade den där fängelsebilden. Ungdomsvårdsskola, galler för fönstren och tuffa fångar (P8).

Ungdomsfängelse. Det var den bilden jag hade (P15).

En annan grupp består av de som vill betona den kontrast de upplevde i verkligheten gentemot den fantiserade fängelsebilden. Det gemensamma för dem är att de använder bilden av en lekstuga för att beskriva kontrasten mot de egna förväntningarna.

Ärligt talat, att först så tänkte jag att där är väl staket och grejer och när jag kom dit trodde jag att det var en internatskola. Jag tänkte att,

va fan, öppna dörrar och så där. Jag tänkte, vad fan, var har jag hamnat nånstans, en lekstuga eller (P 40)?

Ja, det tyckte jag var sorgligt, för han på ungdomsroteln som hade hand om mig, han satt ju och hotade med sånt. Men det tyckte man ju var skit. Man trodde kanske inte det skulle ske. Men sen när man väl kom dit så tyckte man det var skit att bli inlåst först. Men sen när man varit där en vecka så tyckte man det var en lekstuga. Sen ville man bara rymma (P10).

Slutligen finns det en liten grupp som ger en positiv motbild.

Jag fick en väldigt romantisk bild av det. De snackade så vackert om det.(...)När jag kom dit och de visade runt mig därinne, det var ju paradiset på jorden tyckte jag (P 46).

Jag blev chockad när jag kom dit för jag hade en sån bild framför mig när jag satt med socialen och storebrorsan i bilen när de hämtade mig från Davidhall (häktet). Så när jag kom dit blev jag chockad att man fick ett eget rum med en egen säng och sådana där grejer (P 95).

Hur upplevde ungdomarna tvångsomhändertagandet?

För de flesta flyter tvångsomhändertagandet samman med själva anstaltsplaceringen och svaren blir därför inte enbart svar på omhändertagandet utan lika mycket på placeringen. Och det är ju inte förvånande eftersom det för många av ungdomarna är en i tiden sammanfallande händelse. Svaren skiljer sig åt beroende på vilka placeringserfarenheter man har bakom sig. Men de skiljer sig också i hur man ser på ingripandet när man blickar bakåt i tiden.

En grupp består av de som aldrig tidigare varit omhändertagna eller placerade på anstalt. För dem är det, åtminstone inledningsvis, en kraftigt negativ upplevelse.

Jag blev chockad. Det var en mycket tung upplevelse. Det kändes tungt att bli isolerad från samhället (P 33).

Jag tyckte det var jobbigt. Jag tog det jävligt hårt faktiskt. Men det var ju mycket det där med att friheten försvann (P 40).

I början var jag skrämd, det var jag. Liksom, det var en helt annan miljö. Det var pansarglas i fönsterna, det var en dörr som jag inte kunde ta

mig igenom och där var bestämda tider på vad man skulle göra och inte göra (F 60).

Det finns också några som särskilt betonar hur omhändertagandet drabbar familjen:

Ja, det var jobbigt och det var lika jobbigt för föräldrarna. Det var nästan jobbigare för dem. Det var jättehårt för mig också, men det gick (P 66).

Det var hemskt. Det värsta var att lämna familjen därhemma i misär. Det var just den biten som var jobbig. Mig själv så brydde jag mig inte så mycket (P 88).

En grupp svar betonar det snabba och ibland oväntade ingripandet och transporten till Råby.

Det var det värsta i mitt liv. Det fanns ingen som varskodde. De bara "plopp" tog mig på gatan. Det var jävligt negativt (F18).

Jobbigt. Friheten försvann ju. Vi skulle åka och titta på en yrkesskola och eventuellt flytta dit där. Mer sa de inte, och pang, bom så var jag här (P93).

För några ungdomar var omhändertagandet och placeringen på Råby inte första erfarenheten av samhällsingripande utan endast en i raden av placeringar.

Jag har haft LVU på mig sedan jag bodde på barnhem (P 50).

LVU:et gick ju igång när jag var åtta eller nio (P 76).

Det har jag varit ända sedan jag föddes. Jag var LVU-omhändertagen i 18 år (P 84).

De som reflekterar över sina reaktioner då jämfört med idag är av två huvudtyper. Dels de som är kritiska till hur man hanterade dem, dels de som i efterhand kan se nyttan av ingripandet.

Jag tänkte inte så mycket på det då, men det jag har reagerat på i efterhand är hur man kan låta någon bo på en låst avdelning i 2,5 år. Men då tänkte jag inte så mycket på det (F 42).

Jag vet inte, men jag tror inte det hjälper att det är tvång, det tror jag inte. Att sitta inlåst, det är ingen lösning, tror jag heller. Då blir det mer spännande att sticka om man nu vill göra det (P 71).

De positiva reaktionerna är av två slag, dels de som sluppit häkte och fängelse, dels de som faktiskt uppfattade vistelsen som en hjälp. De som suttit häktade har i allmänhet upplevt häktningen som något hemskt, rent av ett helvete.

Jag var häktad först i en vecka. Det var hemskt. Jag visste inte vad som skulle hända. Jag blev dömd till ett års fängelse, men överklagade och fick vård på Råby (P 43).

Jag tyckte det var skönt att komma från häktet just då. Det var ett helvete... (P 48).

De tre positiva svaren är eftertänksamma reaktioner om sent insedd nytta.

Det var ju skit. Det var det värsta som kunde hända som jag tänkte då. Nu så tycker jag bara att det är bra, för man måste ju tvångsomhänderta vissa människor för att man ska fatta (P 46).

Då förstod jag ingenting om tvångsomhändertagandet. Men nu förstår jag det. Att jag hade ingen kontakt ute i livet. Jag hade ingen familj, ingen fast punkt. Och Råby var ju den fasta punkten för mig. Det var ju ***det*** *LVU-omhändertagandet var, ju. Antagligen var det det (F 56).*

Just då kändes det lite hårt. Annars vad man ser idag så var det det enda rätta. Men det skulle hänt mycket tidigare (P 83).

Två av dessa tre har det gått bra eller hyfsat för senare i livet, medan den tredje kämpar på mot dåliga odds.

Vems förtjänst eller fel var det att du kom till Råby?

Vi ställde också rubrikens fråga till ungdomarna för att få någon uppfattning om i vilken utsträckning de såg placeringen som orsakad av illvilliga krafter i omgivningen och i vilken utsträckning de såg sig själv som ansvariga för det som hänt. De kategorier vi laborerade med var dels egen förskyllan, dels familjen eller olika professionella yrkeskategorier (lärare, socialsekreterare, psykologer). Resultatet blev, kanske något överraskande, att de flesta såg placeringen som en direkt konsekvens av eget handlande (52%). Socialsekreterare och föräldrar fick båda drygt tio procent vardera medan de som tyckte att en kombination av faktorer bidragit fick drygt tjugo procent. Överhuvudtaget är ungdomarnas svar mycket lite ursäktande även i de fall de lägger skuld på någon annan.

Egen förskyllan formuleras av nästan alla ungdomarna på ett mycket snarlikt sätt:

Mitt eget såklart, ju. Det kan ju inte vara någon annan. Det är ju ingen annan som har sagt till mig att jag ska ut och stjäla nån bil eller nåt sånt så det är helt och hållet mitt eget fel (P 14).

Mitt. Jag var fullt medveten om vad jag höll på med. Jag kan inte sitta och skylla på att jag hade en dålig uppväxt och så. Jag hade min chans som alla andra. Det var mycket min umgängeskrets också, men jag var ledargestalten (P 25).

Det är mitt eget fel. Jag kan inte skylla på någon annan. Min familj har inte tvingat mig att gå ut och stjäla. För jag hade mat, jag hade kläder, jag fick pengar när jag behövde. Så det är inte familjens fel, det är mitt eget (P 95).

Föräldrasvaren koncentreras till mamman och i några fall till en kombination mellan eget ansvar och andras.

Jag vet inte. Jag tycker det är min mammas fel för jag hade kanske inte uppfört mig på det viset om hon hade varit lite "decent" (rättvis) mot mig (F 23).

Det var mitt eget fel och jag tror lite grann min morsa, hon har lite skuld i det också. Det var jag själv som ställde till allt, men hade hon varit lite konsekvent från början så hade det nog inte hänt (P 65).

Mitt. Det är väl både mitt och mina föräldrars. Det finns väl ingen riktig syndabock för det som hände. Jag menar, jag kan inte sitta och skylla på mina föräldrar i hela mitt liv. Jag menar, jag har ju min del och de har sin del (P 50).

"Socialen" får kanske inte lika mycket av skulden som man kunde tänka sig och de ingår också i s.k. blandade svar. Överhuvudtaget är det egna ansvaret helt dominerande, bara mer eller mindre uppblandat med delansvar bland föräldrar och experter (socialen).

Det var en djup fråga. Egentligen är det ju jag som stulit bilarna, det har ingen tvingat mig till, så det huvudsakliga felet var mitt. Men, jag vet inte om det var fel egentligen, men det var ju socialen som satte mig på Råby, som inte varnade mig (P 8).

Det är ändå mest mitt fel, men det är ändå mycket mina föräldrar och socialens fel, för de har inte pratat med mig eller sagt till mig eller något sådant (P 52).

Socialen. Hade de tänkt lite före och lite tidigare så hade jag nog aldrig hamnat där (P 59).

De positiva svaren, de som ser placeringen som en förmån, är ytterst få.

Ja, det var ju mors (förtjänst). Hon ville att jag skulle vara där, men sa samtidigt att jag inte skulle vara där så länge. Det håller jag med henne om för man blir ganska bortskämd om man är länge på ett sånt ställe. Man blir ju ganska servad, det är frukost, de kommer och väcker dig, maten finns där, du äter och du jobbar. Sen när du jobbar så är det ju inte att du behöver slita. Man sitter där och slipar på en grej. Det beror ju på vilket intresse man själv har. Är man intresserad gör man grejer och är man inte så kanske man bara sitter där. De säger inte så mycket om det. Efter arbetet så går man och spelar biljard och sånt där (P 83).

Det kan tyckas vara en truism att påpeka det uppenbara; att en tvångsplacering alltid uppfattas negativt av den drabbade. Men placeringen på ungdomsvårdsskola är inget straff, det är behandling, och legitimiteten för de långa inlåsnings- och placeringstiderna ligger i detta faktum att det är en *förmån* för den unge att staten tar ansvar för hans uppfostran. En förmån uppfattas i de flesta fall av mottagaren som något positivt, men det gäller uppenbarligen inte här. Det skulle kunna vara en förmån om ungdomarna i efterhand ser placeringen som något positivt eller, eventuellt, om resultatet av tvångsbehandlingen blir något objektivt positivt för den unge. Vi ska se längre fram hur det är med den saken.

Hur uppfattade du syftet med placeringen?

Jag har svårt att förstå det, vad det egentligen var för syfte. Syftet var väl att få mig bort från kriminalitet och droger. Deras syfte vet jag egentligen inte för det har jag aldrig fått klart för mig vad meningen var med att placera mig. Det var ju att få bort mig från "det". "Mogna och utvecklas", de orden har jag aldrig hört under den tiden av placeringen, att det skulle ingå på något vis. Det stod i mina papper, kommer jag ihåg. Att jag skulle vara där under närmare två år p.g.a. att min hälsa, eller hur det nu var, behövde det. Jag har väldigt oklart för mig vad syftet var från deras sida, väldigt oklart (P 88).

Jag har gjort en preliminär kategorisering av svaren i fem grupper: behandling, förvaring, skydd, undran och annat. *Behandling* innebär att den unge svarat något som kan tolkas som en förändrande ambition, eller att han säger sig ha saknat en (förväntad) behandling. *Förvaring* har kodats om citaten använder det begreppet eller något uttryck med samma mening. *Skydd* är en kanske något eufemistisk beteckning för en ambition att hålla den unge borta från kamrater, missbruk, dåliga hemförhållanden eller skadligt eget beteende – ett brott med ett pågående destruktivt eller kriminellt handlande. *Undran* betyder här helt enkelt att man inte sett eller förstått något syfte. Om man t.ex. angivit både undran och ett antaget behandlande syfte har svaret kategoriserats som behandling. *Annat* gäller svar som avser straff, boende eller väntan på annan placering. Dessutom finns några svar som är irrelevanta eller saknas.

Behandling

Ja, syftet var ju behandling, ju. Men jag begrep ändå inte riktigt det där. Jag tyckte att det var, ja det var ungefär som att få utegångsförbud att komma dit. Och i och med att det var släpphänta regler där och det var liksom ingen ordning, ingenting. Det var mer som ett daghem för äldre, kan man säga (P 10).

Jag vet inte. De skulle väl omvandla mig. Man skulle sluta med brott och bli normal igen. Komma ut i arbetslivet. Terapeutiskt lyfta fram en i livet (P 12).

Jag skulle komma ifrån drogerna och slippa fängelse och sådär. Men jag tyckte att det var bättre på fängelse för då fick jag två månader och så var jag fri igen. ... Meningen med det var väl att, jag vet inte om jag förstod det då, idag förstår jag att det var att man skulle få en bättre insikt om hur livet skulle vara egentligen. Komma ifrån droger och kriminalitet och umgänge och sånt där. Det kan jag förstå idag, men jag tror inte jag förstod det då. Eller ville jag inte förstå det (F 63).

Inte mycket. (I: Det förstod du inte?) Nej det gjorde jag faktiskt inte. Det gör jag nog inte än idag ärligt talat... Meningen var ju det att jag skulle lära mig att sluta stjäla, tänka i en annan bana, utbilda mig och sånt där (P 93).

Förvaring

Många som inte uppfattade något behandlande syfte kunde lika gärna placerats i gruppen "undran" om det inte varit för att de uppfattat annat syfte: utstötning, avskiljning, förvaring.

Skydd för samhället. Förvaring. Det var vad det var också (P 8).

De sade väl inget, de sade bara att jag skulle dit. De hade inte så många alternativ. Jag visste ingenting, jag bara var där (P 48).

Det var bra, men jag manipulerade personalen rätt bra därnere. Så jag kom därifrån tidigare än vad jag borde ha gjort, egentligen. Jag kom hem. Jag var där 8-9 månader och det var ju samma sak när jag kom hem. (I: Men sade de någonting om syftet?) Nej i princip inte. Jag ansåg det från början som en förvaring (P 74).

Skydd

Jag var väl förmodligen i behov av att sluta upp med att hitta på en massa skit (P 40).

Det var att jag skulle lugna ner mig, mitt humör. Och tänka igenom vad jag hade gjort. Att det skulle lugna ner sig och morsan skulle få lite lugn och ro hemma. Sen skulle jag komma tillbaka igen (P 47).

Syftet var att stoppa missbruket innan det blev för tungt. (I: Gjorde de det?) Ja lite grann gjorde dom väl, det våldsamma missbruket. Det blev mer inrutat därnere, man fick mer vettigt att göra på dagarna, det var ju inte bara knark (P 65).

Det var ju egentligen inget dåligt syfte, att skydda mig från samhället och samhället från mig (P 84).

Undran

Nä, det hade jag inte (förstått det) och det gör jag fortfarande inte. Jag förstår inte vad det går ut på att låsa in människor; vad det ska ge dom. Ingenting. Absolut ingenting. För det är ju bara inlåsning. Jag vet ju inte hur där är nu, men då, det var ju ingenting överhuvudtaget. Man var inlåst, men så var det inte mer. Sen skulle man ut i trädgården och jobba och ut till Kalle i verkstan, men så var det inte mer. Och det gör ju ingen människa bättre. Och sen så kunde man röka hur mycket hasch man ville därinne. Så syftet det vet jag fortfarande inte (F 42).

Det inledande citatet fångar kanske bäst den dominerande uppfattningen bland ungdomarna. Den genomgående tendensen i svaren är att man helt enkelt inte vet och aldrig riktigt förstått syftet med placeringen. Att så många saknar uppfattning om syftet med att tillbringa flera år på en anstalt är en häpnadsväckande iakttagelse. Många läsare skulle kanske se sådana svar som ganska naturliga och väntade. Att bli placerad på ungdomsvårdsskola är väl negativt och meningslöst, som förvaring och straff. Men en sådan uppfattning står för det första helt i strid med lagstiftningen. Syftet med att uppfostringsanstalter och skyddshem inrättades var att barnen skulle komma från straffsystemet och istället behandlas, uppfostras och vårdas i statlig regi för att bli dugliga medborgare och komma bort från en framtida kriminell bana. För det andra är syftet enligt personalen på Råby också främst behandling i psykologisk mening. Men inget av detta tycks komma fram.

Allvaret i ett sådant konstaterande kan inte överskattas. Jag är säker på att missbrukare på behandlingshem, patienter hos en psykoterapeut, fångar i ett fängelse etc., alla är medvetna om syftet med vistelsen. Om vi bortser från fångarna kan man med fog hävda att en förutsättning för en framgångsrik rehabilitering, behandling, utveckling är att patienten, klienten etc. är medveten om varför han befinner sig där han gör. Men ungdomarna på Råby vet inte det, inte ens när de i vuxen ålder blickar tillbaka kan alla skönja något klart syfte med vistelsen.

5. Behandlingsmodellen på Råby

Inledning

I detta avsnitt ligger betoningen på hur ungdomarna uppfattade mottagandet och placeringen på Råby och på behandlingens olika aspekter – sett ur ungdomarnas perspektiv. Första delen har ett särskilt fokus på ungdomarnas handlande som reaktion på anstaltens villkor. Anstaltsvistelsen tycks vara kringgärdad av osäkerhet och godtycke när det gäller placeringens längd, syftet med vistelsen, fördelning av förmåner och rättigheter och behandlingsinnehåll. Ungdomarna konfronteras också med två olika kulturer: personalens och de intagnas och de måste hitta sätt att förhålla sig till dessa. Hur de reagerar analyseras i termer av anpassningsmekanismer och överlevnadsstrategier: strategisk anpassning, rymning och flykt, inordning i de intagnas hierarkier, socialisering till anstalten och dess rutiner och inskolning i brottsliga och narkomana kunskaper och färdigheter.

I andra delen ligger fokus mer på kontakten med personal och anställda på Råby, på arbetsplatserna och de relationer som utvecklas där och på utskrivningsprocessen – vägen från Råby.

Vi inleder dock med en kort diskurs om behandlingsbegreppet och behandlingsideologin inom den sociala barnavården i Sverige. Därefter får vi en kort presentation, av den behandlingsideologi som Råby representerade under de år de undersökta ungdomarna vistades där.[14] Därefter får vi ungdomarnas egen beskrivning och analys av placeringen.

Den sociala behandlingsideologin

När barnavårdslagstiftningen infördes här i landet kring sekelskiftet 1900 var den pedagogiska behandlingstanken samhällets lösning och reaktion på dåtidens ungdomsbrottslighet.[15] Behandlingsideologin innebar då att barn inte skulle sitta i fängelse, inte tillåtas utveckla vanart i försumliga familjer, eller tillåtas bli vanvårdade i hem eller fosterhem. Barn som for illa i sitt hem, var vanartade, eller rent av kriminella, skulle mötas på likartat sätt från samhället – med särskild vårdlagstiftning, vård och uppfostran.I svårare fall skulle staten ta över faderns roll och barnen skiljas från hem-

---

[14] Beskrivningen bygger på en intervju med chefen för Råby som gjordes i juni 1991.

[15] Avsnittet bygger på en artikel av C. Levin, H. Swärd och S. Sunesson: "Behandling och socialt arbete" i antologin av V. Denvall och T. Jacobsson (red.), Vardagsbegrepp i socialt arbete (under publicering på Publica).

met och tvångsuppfostras i anstalt. I 1902 års lag om "uppfostran av vanartade och i sedligt avseende försummade barn" ålade staten därför landsting och städer att inrätta skyddshem för pojkar och flickor. Om föräldrar och skola inte klarade av barnens uppfostran fick anstalten ta vid. Anstalten var den plats där behandling skulle ske.

Barnavårdsnämnder inrättades med makt att överta vårdnaden från föräldrarna. Genom att ge barnen en uppfostran i kommunal eller statlig regi skulle framtida skador för samhället undanröjas. Det yttersta syftet var att förebygga och bekämpa en framtida laglöshet och brottslighet. Eftersom uppfostran av barnen kunde ta olika lång tid och inte skulle ses som ett straff utan en förmån, blev tiden för ingripandet inte bestämd. Innehållet i de olika vårdformerna kunde naturligtvis variera, det innehöll allt från skolundervisning, arbete och kristelig uppfostran till tukt, disciplin, spöslitning och sterilisering. Så skulle de försummade och vanartade barnen uppfostras och förbättras – eller med ett annat ord – behandlas.[16] Man kan använda begreppet *den sociala behandlingsideologin* för att beteckna en sådan betydelse av behandlingstanken (se t.ex. Kumlien 1994 eller SOU 1993:35).

Idag används inte den pedagogiska motiveringen utan ett medicinskt tankesätt. Den unge anses nu genom sin brottsliga handling ha ett slags (reell eller metaforisk) psykisk sjukdom och vara i behov av vård och behandling för denna.[17] Det är detta antagna behandlingsbehov som utgör grunden för en obestämd behandlingstid.

Behandlingstankar baserade på en medicinsk modell fördes in i barnavården med stöd från socialstyrelsen under 1970- och 1980-talet (Schultze 1972, Andersson 1988). I synnerhet var det psykodynamiska tankar med ursprung i Freuds teorier som fick ett stort inflytande. Barnavården utvecklades, liksom övriga vårdsektorer, i riktning mot minskat tvång och mer öppenvårdbaserade stödformer. Staten släppte huvudmannaskapet för ungdomsvårdsskolorna som i stället blev kommunala eller landstingskommunala ungdomshem i början av 1980-talet. Socialtjänstens principer om närhet, normalisering, frivillighet och kontinuitet blev styrande för utvecklingen.

Under 1990-talet skedde så en kursändring inom barnavården, mest märkbar inom den tvångsbaserade ungdomsvården. Staten skärpte åter sitt

---

[16] Se t.ex. Dahl 1973, 1992, Mattsson 1984 och Lundström 1993.

[17] Om begreppet mentalsjukdom och social avvikelse som sociala konstruktioner, metaforer och ideologiska begrepp, se Svensson, T. 1990 och Conrad, P. & Schneider, J.W., 1992.

grepp om behandlingsformerna, anstalten befästes som behandlingsform och de pedagogiska och medicinska behandlingsformerna stärkte åter sin ställning. Beteendemodifikation och kognitiva tekniker har nu börjat ersätta de tidigare psykodynamiska influenserna.[18]

De pedagogiska och de terapeutiska modellerna samexisterar i dag inom den sociala barnavården.[19] Modellerna ses ibland som kompletterande och ibland som konkurrerande. Speciellt under 1970-talet när de terapeutiska samhällena och narkomanvårdskollektiven växte fram stod striden het kring dessa båda inriktningar.

Den medicinska tankefiguren har trängt in i den sociala verksamheten och i socialarbetarnas sätt att tänka och betrakta sin omvärld. Ungdomar som begår lagöverträdelser betraktas på ett alltmera självklart sätt som psykiskt störda eller barn med beteendestörningar. Åtgärden blir i sådana fall lika självklart diagnos, behandling och bot. Individen frikopplas från sitt sociala sammanhang och åtgärderna koncentreras på brister i individens egenskaper (Hansson & Svensson 1994).

Men behandlingstanken har kritiserats grundligt allt sedan sin tillkomst. Kritiken har bl.a. gällt de negativa effekterna av den stora anstalten: isoleringen från vanligt liv och anpassning till konstlad livsmiljö, förvärrade problem och svårigheter att återgå till ett normalt liv. Kritiken har också gällt bristande behandlingseffekter, bristande rättssäkerhet och det felaktiga i tanken om att "brottslighet" som en egenskap går att behandla bort.

Råbys behandling

Råby är ett "hem för särskild tillsyn", d.v.s. ett hem med möjligheter till inlåsning av administrativt omhändertagna ungdomar. Det är det som framförallt skiljer det från andra vårdinstitutioner. Ungdomarna måste vara tvångsomhändertagna för att kunna placeras på en låsbar avdelning. Det betyder i sin tur att de öppna avdelningarna i den bemärkelsen motsvarar "vanliga" ungdomsinstitutioner.

I intervjun med chefen för Råby, Larry Mingert, ger han en bild av vad arbetet inom anstalten består av. Han beskriver det dagliga arbetet så som det förmodligen skulle te sig för en utomstående en vanlig arbetsdag. Den rymmer ett antal rutinaktiviteter av alldagligt slag. Den vakande personalen väcker ungdomarna på morgonen så de kommer i tid till skola eller ar-

---

[18] Detta blev också fallet med Råby, som delvis p.g.a. detta forskningsprojekt övergick till en pedagogisk, kognitiv behandlingsmodell.

[19] Se Institutionell narkomanvård PM 1988:3, Socialstyrelsen, och Hilte 1990.

bete. Dagpersonalen anländer klockan åtta och lagar frukost. Personalen låser upp och ungdomarna går iväg till sina aktiviteter i andra hus inom området. Det kan vara skolan, snickeriet, mekaniska verkstaden eller trädgårdsmästeriet. Personalen blir kvar på avdelningen för att städa och ordna praktiska saker. Under dagtid och nattetid finns alltid två personer på avdelningen, men de utökas med ytterligare en eller två under sen eftermiddag och kväll eftersom ungdomarna då befinner sig på avdelningen. Då ägnar man sig åt fritidsverksamhet inom eller utom avdelningen, då kan man (två dagar i veckan) ha möten med föräldrar eller andra myndigheter och då kan man ha oorganiserad samvaro mellan ungdomar och personal. På helger finns ingen organiserad aktivitet utan det är upp till personalen och ungdomarna att hitta på några gemensamma aktiviteter – utifrån de givna ramarna. Kvällar blir liksom i många hem helt enkelt TV-tittande:

> *Allt det där tycker jag är rätt likt så som man gör hemma. Man gör väl lite mer, man aktiverar sig lite mer än vad normala människor gör med sina barn tror jag. Men ibland skäms personalen för att man tittar på TV med ungdomarna och känner sig lite frustrerade över att man sitter där. Personligen tycker jag att det också är fullständigt normalt och att man skall göra det.*

Men det är enbart den ena sidan av saken. För det är inom ramen för denna rutinartade anstaltspraktik som personalen skall genomföra sin "behandling". Och det är till denna struktur och dessa rutinaktiviteter ungdomarna tvingas att förhålla sig på olika sätt. Denna tidsmässigt strukturerade vardag är i sig något som kan överföra en mening, men det är i avvikelserna till och reaktionerna på denna vardag som behandlingsutrymmet finns. Ett spänningsfält uppstår därför mellan den nödvändiga kollektiva anpassningen till denna struktur (för både personal och elever) och de individuella hänsyn som måste göras utifrån den rådande behandlingsideologin.

Ungdomarna kan delta aktivt eller passivt i de dagliga aktiviteterna, de kan protestera, göra motstånd, hota med våld, trotsa och på olika sätt dra in sin personlighet, sina problem och sina behov. För det är inte så att det finns någon behandlingsstruktur som i ett terapeutiskt samhälle med tid avsatt för individuella samtal, gruppterapi, social träning etc. Nej, verksamheten och det arbete personalen utför består av innehållet i "en vanlig dag i ett vanligt hem". Ungdomarna är alla olika och de behandlas olika inom ramen för den gemensamma strukturen. Allt är tänkt att fungera som i en normal tonårsfamilj, men i en omgivning som på alla punkter avviker

från just en sådan. Och det är när ungdomarna "fungerar" inom denna ram som de anses som färdigbehandlade.

Och det är ingen avvikelse från någon tänkt behandlingsmodell utan detta *är* behandlingsmodellen. Det som skall behandlas är avvikelsen från denna tänkta normalitet. Det är i konflikterna, avvikelserna och konfrontationerna som sker kring denna anstaltens normalvärld som personalens arbete utförs.

Behandlingsideologin är fokuserad kring en central motsättning – den mellan den förtroendefulla, utvecklande och uppfostrande relation som tänks uppstå mellan personalen och de unga individerna, och förmedlandet av de ramar och gränser som ytterst förmedlas från samhället, via anstaltens organisering till personalens arbete och handlande gentemot de unga. Genom "lösligheten" i både behandlingsteknologin och behandlingsstrukturen kommer personalen att besitta en avsevärd makt över de unga samtidigt som kriterierna för vad som förväntas av dem för att de skall komma ut från Råby är oklara. Därför finns också ett stort utrymme för godtycke och illegitim maktutövning från personalens sida. Därför utvecklas också motstånds- och överlevnadsstrategier från de unga.

> *Man försöker ju uppnå att de ska få så pass mycket ro och trygghet så att de kan fungera under något så när normala omständigheter. Det handlar ju mycket om att skapa trygghet och förtroende för vuxna människor. Det är svårt att beskriva det där arbetet, och framför allt är det ju inte generellt, det är ju mycket individuellt hur man arbetar med var och en.(---) Samtidigt handlar det ju mycket om det här att sätta ramar och gränser och lära ungarna lite grann normer och regler, förhållningssätt. Det tror jag är en viktig grund för den här verksamheten.*

Vad är det då som konstituerar personalens arbete inom anstalten? Vad säger behandlingsideologin om de centrala arbetsmomenten – det som skall åstadkomma de samhälleligt förväntade effekterna? Enligt Larry Mingert syftar arbetet till de ungas rehabilitering och arbetet består av tre delar: relationsskapande, modellinlärning och konfliktlösning. Relationsskapandet är emellertid grunden för arbetet:

> *Man kan ju säga att det viktigaste arbetet, det är en form av försök till rehabilitering givetvis, men för att uppnå det här så är det viktigaste att kunna skapa en relation till de här ungdomarna. Det är ju grunden, som det är för all behandlingsverksamhet överhuvudtaget. Sen är det ju väldigt individuella behov. Jag menar de här ungdomarna är ju verkligen ingen grupp man har valt.*

Utifrån den skapade relationen skall personalen så försöka agera som förebilder och föredömen, de skall ge ungdomarna möjlighet att få eller återfå förtroende för vuxna människor, personalen skall genom egna och andras exempel delge ungdomarna samhällets normer och regler. Och bäst sker detta genom att personalen möter ungdomarna på ett konstruktivt sätt vid alla de konflikter som uppstår i vardagen, i mötet med personal och andra ungdomar. Och konflikter uppstår oupphörligen i alla slags sammanhang:

> *(...) det är även viktigt att lära sig att säga nej till de här ungdomarna. (...) Att inte bara ja-ja:a med så att säga, utan ta konflikterna så att det får bli konflikter när det är situationer. För det är ju precis det de ofta inte har fått. När det har blivit någonting så har det bara blivit ett djävla liv och det har sen inte retts ut eller betytt någonting. Men det är jätteviktigt att gå in i de här situationerna och stoppa upp det, vilket då automatiskt leder till en konflikt och sen reda ut den och prata om vad det är som har hänt och varför man har agerat som man har gjort. Så därför talar vi om för personalen att de måste vara medvetna om att det här arbetet handlar om konflikter varje dag. Och det måste man vara kapabel att arbeta med, annars kan man inte arbeta här. Det tror jag är riktigt grundläggande saker.*

Men modellträning är en i huvudsak pedagogisk och inlärningsteoretiskt grundad arbetsform medan relationstanken är hämtad från en psykodynamisk förståelseram. Och de båda är inte helt förenliga. Det finns en teoretisk spännvidd mellan en rationell modellinlärning, en till synes objektiv verklighet och (en psykodynamisk tolkning av) de bilder de unga konstruerar i mötet med personalen på anstalten. Det ungdomarna säger och gör har inte alltid sin grund i de omedelbart iakttagna händelserna utan kan också vara en kamp med olösta konflikter till föräldrarna och spöken och gengångare från deras barndom och uppväxt. Att det är viktigt med en sådan förståelse är givet, men det är ingen lätt uppgift för personalen att hantera den typen av terapeutiska relationer och problem:

> *Det jag tycker man skall tänka på när man är personal det är att man ska fungera som någon form av förebild för de här ungdomarna: hur man kan fungera, hur livet kan se ut och vad det är man kan göra. Både när det gäller att engagera sig med dem och sättet att vara och uppträda, svara och prata överhuvudtaget. Sen är det naturligtvis så att det krävs väldigt mycket förståelse för det här med psykologiska, verkligen psykologiska effekter, överföringar – motöverföringar som vi ägnar oss*

åt utan att förstå det, och där har vi väl inte tillräcklig utbildning. Det är sånt som vi måste förbättra oss med, mycket, för vi förstår inte alltid de mekanismer som är igång. Det är viktigt. Så det är väl inte alltid så att vi lyckas att gå in och få tag på det som är grundläggande orsaken till att man är intagen här.

Slutenheten är ett annat strukturellt drag som måste hanteras inom ramen för behandlingsideologin. De yttre kraven på anstalten är tydliga, men samtidigt motsägelsefulla. Å ena sidan de rent repressiva kraven som uttrycks i den offentliga diskursen: "ni skall vara som ett ungdomsfängelse", å andra sidan krav på behandlings- och rehabiliteringseffekter som dels kommer från omgivningen, dels från personalen själv. Att svara mot det ena kravet motverkar direkt det andra kravet. Detta är en olöslig situation som personalen på denna typ av anstalter tvingas hantera utifrån egna praktiska överväganden och utifrån den handlingsfrihet som delegerats till dem. Ju mer slutenhet, repression och tvång, desto sämre behandling och desto sämre "arbetsmiljö" för både ungdomar och anställda. Ju mer behandlingsinriktning, desto större krav på öppenhet inom anstalten, fria tolkningar av lagstiftning och regelverk och därmed bättre "arbetsmiljö" för både ungdomar och personal. Ideologin säger att för att behandling skall bli möjlig måste betydelsebärande relationer upprättas mellan personal och elever under lång tid. Detta kan stå i strid med lagens krav på maximerade inlåsningstider och därför måste regler och lagar tolkas så att de ger utrymme för den nödvändiga behandlingen.

Det är samhällsvillkoren som styr det här. Det är ju hela detta landets behov utav den här typen av verksamhet, med låsbarheten och hög personaltäthet och allt detta, för de allra svåraste ungdomarna i samhället. I detta finns det ju en massa krav och förväntningar från samhället som ibland är mer repressiva än vad man till och med kanske någonsin har velat stå för riktigt: att låsa in för att ersätta fängelse. Tidigare fanns ju ungdomsfängelser och de slopades ju, ungdomsvårdsskolorna och §12-hemmen har tagit över, och det är nog så att man fortfarande har krav ifrån många myndigheter att vi ska fungera som ungdomsfängelser.

(Men) Vi vill inte sluta till för mycket eftersom vi tror det hämmar en behandlingsmiljö. Vi skapar miljöer som är behandlingsmöjliga. Och då tror vi inte att vi bara kan hålla på att låsa in för hårt. Och det handlar ju bland annat också om kontinuiteten på låsbara avdelningar, där vi har ungdomar som har gått väldigt länge och behöver en viss öppenhet. Det innebär att man kanske ibland har öppnare former på de låsbara

avdelningarna än vad man borde ha i förhållande till vissa av ungdomarna som är i större behov av inlåsning, men bor på samma avdelning. Så det är ett strukturellt problem, ett organisationsmässigt problem också.

För den anstaltsansvarige innebär en reducering i arbetets meningsfullhet att han får svårt att rekrytera personal och driva verksamheten på en kvalitativt rimlig nivå. Rena bevakningsuppgifter kan inte motivera utbildad behandlingspersonal att stanna kvar om det gäller längre tiders bevakning. Det gäller också fortsatt arbete med ungdomar som skrivits ut för att man inte längre anser sig kunna arbeta med dem, och som trots det av andra skäl skrivs in igen. Ett sådant förslag finns nu från regeringen där tidsbestämd dom på ungdomsstraff inom §12-hemsverksamheten tänks kunna följas av tidsobestämd "behandling" inom samma anstalt.[20] På Råby har man erfarenhet av liknande arrangemang:

Det har ju snarast en ***demoraliserande*** *effekt på personal att inse att man har fått i uppdrag att bevaka en person. Det är ju personalslukande i sig att bevaka folk, och tar oerhört mycket energi och kraft på alla sätt. Samtidigt som man inte upplever att man egentligen gör någonting. För det finns inget syfte mer än att tiden ska gå, i vissa fall då. Detta är ju återigen undantagsfall. Men när man har dem så är det förödande för den totala verksamheten. Om man inte kan se det mycket kortsiktigt, för att vi har ju haft såna här bevakningsfunktioner, med en tillfällig intagning i väntan på ett behandlingshem för en missbrukare. Då kan man ju se ett klart syfte i att göra detta för att påbörja en behandling, liksom att man påbörjar en behandling på en sluten avdelning för att sedan komma till öppnare former. Detta kan alla förstå, men man har svårare för att förstå att till exempel, som i ett konkret fall, en ung kille blir dömd till sex månaders fängelse för någonting han har gjort, och man inte längre anser att Råby kan stå för det här, de kommer inte längre med sitt behandlingsarbete. Istället blir han dömd till fängelse. Då går socialnämnden (...) in och kräver att vi ska återta honom efter fängelsevistelsen. Det blir fullständigt obegripligt för killen, fullständigt obegripligt för personalen här, eftersom man också har talat om i yttrande och liknande att vi har uttömt alla resurser på den här killen. Men ändå kräver man det därför att han, man mer eller mindre, säger att han skulle ju i så fall haft ett längre fängelsestraff, vem ska nu annars ta*

[20] Se Påföljder för unga lagöverträdare. Ds 1997:32. Justitiedepartementet.

hand om honom? Han kan ju hitta på vad som helst när han kommer ut (Intervju Larry Mingert, juni 1991).

Så långt alltså en beskrivning av verksamheten och några av de problem man brottas med ur administrationens synvinkel. Nu över till hur de intagna uppfattar verksamheten.

En vanlig dag på Råby

Man vaknade, gick ut i snicken. Jävla hyvelbänk! Snackade skit, jobbade... Man fick förtroendet att hämta maten..., fika..., styrketräning, ... trummor, gitarr, ... besök, ...kväll (P 64, Åsbo).

Vi började med att ställa frågan om hur en vanlig dag såg ut till samtliga intervjuade. Efter ett tag slutade vi att ställa frågan eftersom svaren var till förvillelse lika från samtliga. Skillnaderna låg mest i vilka fritidsaktiviteter man intresserade sig för – om några. Jag redovisar ett antal svar som hämtats från de olika avdelningarna, från pojkar och flickor och från de olika inskrivningsperioderna. Om läsaren tycker att de är onödigt många och rena upprepningar så är det själva syftet med en sådan redovisning. Det förmedlar förhoppningsvis de intagnas upplevelse av *en* dag som här genom upprepning blir till ett antal likartade dagar av tristess, tomhet och rutin, men inte för alla.

Väckt klockan 7. Frukost. Jobb klockan 8. Å sen jobbade man, och så pauser, till klockan 4. Sen var det kvällsmat. Sen efter kvällsmaten, om man inte bråkat, så fick man åka ut i Lund på ett gym eller vara på avdelningen och titta på TV. För man fick ju inte gå ut. Om man ville gå ut en runda så var det ju jobbigt. Dom var rätt så lata, vårdarna. Det kan man nog kalla dem. De satt ju mest inne i den där lilla buren där. Det var kanske bra att de höll sig väck (P 19).

Man började jobba klockan åtta tror jag, sen gick man ner till verkstaden. Så satt man i fikarummet. Så gick man ut och gjorde det man skulle. Sen var det fika igen. Där jag jobbade var det rätt lugnt. Man fick sitta från halv tio till elva. Sen var det mat halv 12. Sen var det jobb på eftermiddagen igen – till halv fyra, tror jag. Jag jobbade hos K och renoverade cyklar. Sen gjorde vi ingenting på kvällarna Ibland åkte man på bio, dagpermission så man fick åka till stan. Sen satt man bara på avdelningen och spelade biljard och såna saker (P 36).

Det beror på vilket humör man var på. Men var man på gott humör så innebar det att man gick upp och åt frukost. Och sen så gick man ut då. Jag gick i skolan, satt och flummade igenom dagen för det blev aldrig något gjort tyckte jag, hos honom. Och sen gick man då och åt lunch i köket och sen efter det var jag hos K i trädgården. Så var man där och bråkade lite med honom och sen så gick man då in och åt kvällsmat och sen..., ja, så var det inte mer. Satt och såg på TV och rökte. Men var det en dag som man inte var på gott humör då gick man inte upp ur sängen bara och då var det ett jävla liv hela dagen och då fick man inte gå ut (F 42).

Det började med att man gick upp halv åtta, åtta, om man inte var morgontrött, för då gick man upp lite senare. Sen så gick man iväg, gick på sin praktik och arbetade lite. Sen gick man och käkade. Sen gick man och jobbade vidare till klockan 4. Sen gick man upp på avdelningen och gick där, spelade lite biljard, kanske, och snackade med nån. Man käkade vid fem, sen satt man nere i rökrummet och pratade lite om vad vi skulle göra på kvällen. Sen blev det att man gjorde någonting på kvällen och sen kollade lite på TV och sen gick man i princip och lade sig. Det var liksom samma hela tiden (P 71).

Vad minns du främst av din vistelse på Råby?

Vi ställde först rubrikens övergripande fråga om ungdomarnas intryck och bestående minne av Råby, för att fånga deras grundinställning till vistelsen. Efter kategoriseringen av svaren är det inte utan att man undrar om det är samma ställe de beskriver. Nu vet vi att det i en mening är samma ställe, men det har funnits skillnader mellan avdelningar under olika tidsperioder när vårdklimatet har växlat. Men de stora skillnaderna finns troligen i en kombination av verkliga skillnader och psykologiska konstruktioner.

Det man berättar handlar om meningslöshet, bitterhet, upplevda orättvisor, ensamhet, bråk och konflikter och om kamratskap och trevlig fritid.

Minnen av ilska och bitterhet

Ilska, bitterhet, våld, droger och kriminalitet. Det är min bild av Råby (P 1).

Orättvisorna, inlåsningen, isoleringscellen (P 5).

Det är inte mycket man minns, om man säger så. Man vill inte minnas. En institution är en institution. Det är inget annat. Vad vill du man ska

minnas? Plexirutor och övervakning på nätterna och såna grejer? Det minne man har först från Råby det var ju det att jag var minst när jag kom dit. Och då var där ett par stycken som åkte iväg och jag blev kvar. Då hade jag rummet längst ner på Frosta, på vänstersidan. Och jag låg därinne för mig själv, och då kommer det in ett par stycken och drar täcket överhuvudet och slår mig med ett järnrör, bankar hela kroppen sönder och samman (P 50).

"Vi hittade på hyss"

Allt djävulskap man hittade på där. När man stack och hittade på en massa skit. Vi hade alltid någonting för oss (P 40).

Allt. Jag trivdes bra som fan där. Man hittade på en massa hyss, körde rally med traktorn m.m. (P 48).

Ja, vi gjorde upplopp på Frostagården. Rymde från Hestra när vi var och åkte skidor. Sen åkte vi upp till Härjedalen. Där var vi en vecka, så där gjorde man ingenting för det var långt ute i ödemarken (P 30).

Hasch. Dom gick ju på en sån mina. Dom satte ihop mig med en annan kompis som kom direkt från fängelset och han var också en så väldigt stark personlighet... och vi rökte nog hasch nästan varenda dag (P 4).

(suck) Att det bara var en massa bråk. Det är det jag minns främst. Och att personalen hade ingen aning om vad som pågick där överhuvudtaget (F 61).

Känslor av ledsnad, ensamhet och plåga

Att de (andra elever) plågade mig med att slänga in ruttna äpplen och ägg ovanför sängen på morgnarna (F 22).

Där är så många minnen så det är så svårt att just peka ut ett. Jag tyckte det var roligt, men det var jobbigt ibland. Det var många gånger man satt i dom stora fönsterkarmarna bakom gardinen och var lite ledsen för att man var ensam (F 23).

(Paus) Det vet jag faktiskt inte. Jag minns bara att jag gick omkring på den där jävla avdelningen. Det var så jävla tråkigt. Meningslöst. Gå upp tidigt på morgonen. Jobba eller gå i skolan. På området. Bara gå där. Det var tråkigt (F 86)!

Aktiviteter och mat

God mat. Vi käkade 3–4 gånger om dagen. Det är helt perfekt. Jag mådde gott då. När jag kom därifrån så vägde jag nog 80 kilo. Nu väger jag kanske 70–75 (P 89).

Gemenskapen och aktiviteterna. Där gör man ju lite för mycket aktiviteter. Det har man inte råd med när man flyttar ut sedan. I början kände jag mig dölåst. Vi åkte ju till Aquakul (simhall) en dag i veckan. Det kunde man inte göra nu, det tillät inte plånboken (P 46).

Trygghet och hjälp

Att det var en trygghet för mig. Jag hade det ändå rätt så roligt där. Jag tänker nog mest på det roliga (F 32).

De försökte hjälpa mig i alla fall. De försökte verkligen hjälpa mig, men jag stötte hela tiden bort dem. Det var ändå bra på sätt och vis, även om jag inte visade att jag lyssnade så gjorde man det ändå (P 52).

Just kamratskapen och gemenskapen som var mellan framförallt ungdomarna, också mellan vuxna och som jobbade där. Det var väldigt trevligt. Tryggheten man fick i det gänget. Det var inte jobbigt att bo där som t.ex. på Hassela. Allt som var jobbigt behövde man inte ta i på det sättet, så det var väldigt lätt att bo där, väldigt lätt att vistas där överhuvudtaget (P 88).

Den obestämda tiden

Det är ju piss, ju. Inga mål alls, det är ju totalt värdelöst. Att inte veta något, typ: då och då ska jag flytta ut i lägenhet. Det var kasst, liksom. De skulle sagt så att, nu ska du vara här i fyra skötsamma månader, sen får du komma ut i träningslägenhet då, i och med att jag var så pass gammal. Sköter du dig inte så blir det typ ny kvaltid. Men det var inte ett skit. Sen så, de sa aldrig något sådant till mig så det var bara att knarka på (P 96).

Här skall vi ta upp det som kanske mer än något annat skapar villkoren för vad man kan göra inom ramen för de särskilda ungdomshemmen: den obestämda och godtyckliga tiden de unga skall vistas i tvångsvård.

Idén bakom den obestämda tiden för behandling är att barn inte ska straffas. Istället ska de uppfostras och rehabiliteras till normala och anpas-

sade samhällsmedborgare. En sådan process kan inte tidsbestämmas utan får pågå tills de är färdigbehandlade. Det som legitimerar tvångsvården är förmånen det innebär att få uppfostran och behandling (Levin 1996 b).

Ett tidsobegränsat erbjudande om behandling är naturligtvis legitimt och positivt om man tänker på psykoterapi eller medicinsk behandling eller något annat frivilligt och eftertraktat behandlingserbjudande. Tvångsinlåsning utan tidsgräns med hänvisning till ett mer eller mindre tillskrivet behandlingsbehov är om än inte rättsstridigt, så omoraliskt, ofta destruktivt och av några t.o.m. ansett som i strid med de mänskliga rättigheterna. Om dessutom den s.k. behandlingen lyser med sin frånvaro blir det hela än mer obegripligt för de unga. Hur uppfattar man sin situation och hur handlar man när man upptäcker att LVU-beslutets sex månader inte har med vårdtidens längd att göra; att det bara är ett i raden av möjliga upprepade beslut?

Kommentarer om den tidsobestämda vistelsen kan man hämta från många olika frågor. Den obestämda tiden för tvångsvistelsen slår igenom på många olika sätt. Den skapar behandlingsmotstånd och olika strategier för att komma undan, begränsa eller hantera ovissheten. Den obestämda tiden är en av de viktigaste anledningarna till att ungdomar rymmer, fortsätter att bete sig destruktivt på anstalten och anpassar sig på ett sätt som inte gynnar rehabiliteringen.

Platt har sammanfattat de tankar som utvecklades kring sekelskiftets ungdomsvårdsskolor i USA, tankar som stämmer väl överens med de svenska.

> (1) Ungdomsbrottslingar måste segregeras från det fördärvliga inflytandet från vuxna brottslingar. (2) Ungdomsbrottslingar (Delinquents) behöver flyttas bort från sin normala omgivning och låsas in för sitt eget bästa och sin säkerhet. (3) Ungdomsbrottslingar ska tas in på uppfostringsanstalter (reformatories) utan rättslig prövning och med minimala legala krav. Rättslig prövning behövs inte eftersom uppfostringsanstalter syftar till bättring (reform) och inte till straff. (4) *Domen ska vara obegränsad i tid, så att de intagna uppmuntras att medverka i sin egen förbättring och motsträviga ungdomsbrottslingar inte tillåts återuppta sina kriminella karriärer (Min kursivering C.L.).* (5) Förbättring ska inte blandas samman med sentimentalitet. Straff ska tas till endast i den utsträckning som det är bra för den straffade personen och endast när andra metoder har tömts ut. (6) De intagna måste skyddas från sysslolöshet, släpphänthet

och lyx genom militär drill, fysiska övningar och konstant övervakning. (7) Uppfostringsanstalter ska byggas ute på landet och utformas enligt "stugprincipen" (the cottage plan). (8) Arbete, utbildning, och religion utgör det grundläggande förbättringsprogrammet. Intagna ska inte ges mer än elementär utbildning. Träning i jordbruksarbete och fabriksarbete ska dominera. (9) Värdet av nykterhet, sparsamhet, flit, försiktighet, "realistiska" ambitioner, och anpassning måste inympas (Platt 1977:54, min översättning C.L.).

Svaren om den obestämda inlåsningen faller här i fyra huvudkategorier och några underkategorier. Det vanligaste svaret är det som uttrycker oro, obehag, **ovisshet och besvikelse**, och känslor av orättvisa: "jobbigt", är det mest använda begreppet. Den andra kategorin innehåller reaktioner som på olika sätt uttrycker **protest**, destruktiv protest, flykt och i något fall konstruktiv protest. Den tredje kategorin har jag kallat **anpassning** och den innebär helt enkelt olika uttryck för att man vänjer sig vid ovissheten – på gott och ont. Den fjärde kategorin har jag kallat **underordning** och den uttrycks vanligen med begreppet "att sköta sig". Detta kan man göra på två sätt – antingen en strategisk skötsamhet som innebär att man underordnar sig de regler och förväntningar som finns i syfte att korta tiden och komma ut, eller i form av internaliserad underordning så att man helt enkelt inte *vill* flytta ifrån tryggheten och ansvarslösheten.

Tabell 5:1. Obestämd behandlingstid (%). (N=61)

Kategorier	Andel
Ovisshet och besvikelse	39
Protest	19
Anpassning	21
Underordning	9
Annat/Ej svar	13
Summa	**101**

Ovisshet och besvikelse

Det var jobbigt. När kommer jag ut? Man fick aldrig något vettigt svar: "Vi vet inte" (F 3).

Det var jobbigt att inte veta när man skulle flytta därifrån. De sa hela tiden att: vi får se nu om ni ska bli utskrivna. Så gick det varje vecka när man hade samtal. Ni får vara här lite till. Då blev man besviken (F 32).

Det tycker jag är jävligt fel. Det tycker jag är mycket fel för att får man ett straff så ska man veta. "Ja, du ska sitta så och så länge." Punkt, slut (P 40).

Protest

Under första halvåret trodde jag att jag skulle få komma ut. Vid omprövningen förstod jag att jag skulle kunna stanna där hur länge som helst. Så då var det bara att ta sin egen frihet (P 8).

Det var ju ett problem att man satt där på obestämd tid. Det tyckte jag var skit. För då tyckte man att det spelade ingen roll. Då rymde man och sånt. I och med att man inte hade någon tid så att man visste hur länge man skulle vara där så att säga. Så det var ju många som satt där som straffade sig ut. Som hittade på skit så att de fick kåken, när de blev så gamla. Bara för att de ville ha tid på sitt straff (P 10).

Jag ville ha en fast tid och kämpade för att få det. Man vill veta vad man har. Man visste inte vad som skulle hända, man kunde ju få sitta där tills man var 22 och jag var bara 17 (P 33)!

Det värsta var att efter att jag hade bott där i sex månader, så hade jag redan sagt till min socialsekreterare när hon kom dit att då tycker jag det är lika bra att vi kollar efter lägenhet och jobb NU så att jag kan komma ut då efter sex månader. Men det gjorde inte hon utan hon sket fullständigt i det. Så efter sex månader fick jag reda på att: Nej, du ska vara här sex månader till. Och då fick jag frispel, då rymde jag hela tiden (P 59).

Anpassning och vana

Jag vet inte, jag tänkte nog inte så mycket då. Och sen var det så här också, att jag ville nog inte flytta heller för att jag var så, man blir institutionsskadad. Det var behändigt att bo där på något sätt. Jag tror att det var mycket omedvetet. Man skulle hellre dö än att erkänna det för de andra att man inte ville flytta men jag tror inte att det var någon som ville flytta. Jag tror att det var mer vanligt det, än att de ville flytta. I alla fall vi som hade varit där så länge. Och jag gjorde ju allt för att fördröja tiden, liksom ändå på något sätt. Det var så konstigt, det var så dubbelt (F 42).

och arbeta på, där ett stort antal människor i en likartad situation lever ett instängt och formellt administrerat liv tillsammans under en längre tid, avskurna från samhället utanför" (1973:9). Syftet med dessa tvångsanstalter är förändring av människor. Och denna förändring under tvång skapar motståndsprocesser av likartat slag oavsett anstaltstyp, där de intagna försöker reglera anstaltens och förändringsprocessernas inverkan på den egna identiteten och personligheten.

Den påverkan man försöker värna sig emot kan gälla hotet mot den egna identitetsutrustningen, risken för kroppslig skadegörelse i form av t.ex. stryk, angrepp på självuppfattningen genom olika slag av förödmjukande behandling, påtvingad eftergivenhet, blottställande av det egna jaget, fruktan för förlust av könsidentiteten, sexuella övergrepp, censur i förhållande till omgivningen etc.

En annan del av de sociala villkoren som ständigt verkar är ett särskilt *system av rättigheter* som ger ramarna för personlighetens förändringar. Goffman nämner ordningsregler, belöningar och förmåner, och bestraffningar. Ordningsreglerna drar upp gränserna för den intagnes liv, det är dem han ska lära sig att leva efter. Belöningar erbjuds i utbyte mot lydnad mot personalen. Dessa belöningar är ingenting annat än sådant som den intagne tog för givet i sitt tidigare liv: permissioner, kaffe, cigaretter, biobesök, utflykter, besök i korvkiosken o.s.v. Den värld som byggs upp kring dessa små förmåner är en av de viktigaste delarna av institutionskulturen. Bestraffningarna följer av brott mot reglerna och kan bestå i undanhållande av förmåner eller av direkt utmätta straff i form av inlåsning i isoleringscell t.ex. Bestraffningar och förmåner är i sig något som utmärker totala institutioner. Organiserade förmåner och bestraffningar som följer på vissa regelbrott har ingenting med normala, civila förhållanden att göra.

Frigivning från anstalten är ett annat rättighetselement som är reglerat. Vissa handlingar leder till förlängning av vistelser, andra leder till tidigare frigivande. För det tredje finns en inbyggd koppling mellan sanktionerna och ett "bostads- och arbetssystem". Det innebär att det till "rummet" är knutet vissa förmåner och skyldigheter och de intagna flyttas mellan dessa. Inom anstalten finns en differentiering mellan mer eller mindre låsta enheter, isoleringsceller etc. Eller får olika avdelningar rykte om sig att vara avsedda för de särskilt bråkiga eller svårhanterliga. Administrativa bestraffningar och belöningar ligger i händerna på personalen och är en väsentlig del av deras makt.

Nära kopplat till sådana rättigheter och skyldigheter är institutionaliserade handlingar som att "ställa till bråk" (ibid 45). I det begreppet innefattas t.ex. att rymma, bli gripen och straffad enligt reglerna, otillåtna permissioner, upplopp och slagsmål, ungdomar som drogar och berusar sig inom anstalten.

Sekundär anpassning är en viktig del av de s.k. överlevnadsstrategierna. Med *primär anpassning* menar Goffman en individ som utför en "föreskriven aktivitet på ett föreskrivet sätt"; någon som enligt officiella förväntningar blivit precis så som man önskar (1973:135). *Sekundär anpassning* blir då olika sätt varigenom individen kringgår organisationens antaganden om hur han borde vara och hur han borde göra.

> Olika slag av sekundär anpassning representerar olika sätt varpå individen skiljer sig från den roll och den personlighet som institutionen tagit för givet att han skulle ha (ibid 136).

Sekundär anpassning ger den intagne bevis på att han fortfarande är sig själv och har viss kontroll över omgivningen. De tidigare beskrivna villkoren och rättigheterna måste alla intagna anpassa sig till, men villkoren ger utrymme för personliga sätt att handskas med dem. Goffman beskriver olika tekniker för detta:

- att dra sig undan situationen. En slags avskärmning från omgivningen eller om man så vill, en regressiv anpassning.
- den hårda, omedgörliga linjen där den intagne medvetet utmanar genom att vägra samarbeta med personalen.
- kolonisering, som innebär att den intagne bygger upp en egen trygg och belåten existens inom anstaltens ram.
- omvändelse, som innebär att den intagne tar över personalens syn och blir den perfekte klienten.

Isaksson, Norman och Svedberg (1978) använder begreppet överlevnadsstrategier för att beskriva ett perspektiv där:

> ...individerna ses som subjekt som på olika sätt handlar och försöker utveckla en strategi för att handskas med den totala situationen, en *överlevnadsstrategi*. En sådan strategi kan också inrymma ett kollektivt handlande... (1978:227).

Med överlevande menar de hur man hanterar sitt liv, timme för timme, dag för dag, och med strategi menar de "att skickligt och planmässigt handskas med en motståndare eller med situationen för att nå ett mål bl.a. genom att lura motståndaren" (ibid 227). Strategin och handlingsvalen är mer eller mindre medvetna och blir beroende av den kunskap individen har om sig själv, omgivningen och de alternativ som finns.

Isaksson m.fl. skiljer på två grundläggande sätt att anpassa sig – konformism och adaptation. *Konformism* står för en underkastelse under omgivningens krav, ett försök att vara till lags och passa in. Adaptation innebär förändringsmöjligheter och valsituationer genom att antingen aktivt påverka omvärlden eller att söka en annan omgivning med mer acceptabla normer och värderingar. Varje individ – och i detta fallet ungdomarna på Råby – tvingas att antingen underkasta sig eller att trotsa. Trotset innebär vanligen att mobilisera aggressivitet som skydd för den egna integriteten (ibid 230).

Anpassningskategorier

Ingen av de intagna följer en enda linje konsekvent utan kategorierna kan ses som analytiska kategorier. Den vanligaste strategin är en kombination av dessa som innebär att man "ligger lågt". Syftet med en sådan strategi är att komma ifrån anstalten så oskadad som möjligt. I de följande exemplen kommer vi att se hur vanliga sådana strategier är och att de ofta följer ett tidsmässigt mönster.

I intervjusvaren fann vi ganska klara kategorier som jag först presenterar i samlad form och som vi sedan illustrerar med ungdomarnas uttalanden.

Fasad. Som strategi innebär fasaden att den intagne lägger sig till med ett skal, en hård attityd som utestänger personalen (och kanske också de andra eleverna). Här finns också "den smarte klienten" som ser sig själv som smartare än den personal som försöker komma nära honom.

Strategisk skötsamhet. Strategisk skötsamhet är en särskild överlevnadsstrategi, men inrymmer här också Goffmans kategori "ligga lågt". Strategin står för att försöka spela sin roll enligt vad man uppfattar som personalens spelregler och syftet är att komma ut och bort från anstalten.

Stå ut är också en mer passiv anpassningsstrategi som också den syftar till att komma ut skadeslös. Skillnaden är här att man håller blicken fästad på framtiden och den utskrivning man vet måste komma någon gång, och så väntar man tålmodigt.

Aggressiv anpassning är som namnet säger mera av alloplastisk adaptation än anpassning, ett sätt att förneka anstaltens och omvärldens makt och kontrollstrategier och bibehålla sin egen integritet. Ungdomarna i denna gruppen manipulerar, intrigerar, rymmer, bråkar, slåss eller försöker straffa sig ut till fängelse i stället.

Isolering, regression. I denna kategori finns de ungdomar som håller sig för sig själv och som på olika sätt håller distansen till andra människor.

Positiv anpassning. Begreppet står nära Goffmans "kolonisering" och innefattar de som försöker göra tiden så angenäm så möjligt och ser till sitt eget bästa. För några innebär det att de betraktar anstalten som ett slags hotellboende; ett bättre boendealternativ än i det egna hemmet, där de kan utnyttja anstaltens resurser och förtroende till egna syften.

Annat. I gruppen annat finns dels de som inte svarat på frågan, dels udda svar som t.ex. att genom rationellt handlande försöka komma ut på laglig väg, eller att anpassa sig till ungdomskulturen, att bli en i gänget, för att överleva.

Den positiva anpassningen kan liksom de passiva anpassningsstrategierna vara svåra att skilja från en primär anpassning – sett ur personalens perspektiv. Den kanske viktigaste iakttagelsen är att ingen tycktes ha svårigheter att förstå frågan, vilket jag hade trott innan intervjuerna. Tvärtom tycktes nästan alla vara klara över vad en överlevnadsstrategi är och alla tycktes också ha använt en sådan försvarsstrategi gentemot anstalten och försöken till förändring under tvång. Trots det finns det exempel på ungdomar som på andra frågor svarat att de tycker sig ha fått positiv och konstruktiv hjälp från Råby. Vi ska senare se hur de svaren hänger samman med valet av överlevnadsstrategier.

Fasad

Jag levde på en annan ånga. Jag hade en fasad. Jag låtsades vara bra. Släppte inte in någon. Till en viss del. De var inte värda det (P 1).

Jag kan stänga av mig helt och hållet. Känslor och sådant. Det är ingenting som berör mig om jag inte vill det (F 42) .

Strategisk skötsamhet

Jag ville inte vara där. Man fick ju vara där. Det var tvång. Jag rymde inte, för ju längre tid skulle det bli på Råby. Ju mer jag sköter mig, desto fortare kommer jag härifrån (F 3).

I början tänkte jag nog att här tänker jag inte vara. Fy för. Men sen tror jag att det här med överlevnad. Jag luskar gärna fram att för att få det bra så måste det finnas någon väg. Och då kom jag på att om jag själv ställer upp och är, ja inte bråkig eller stökig och inte så här och försöker finna mig i det mesta så får jag ju både komma ut och jag får gå fritt på området. De litar på mig och så här. Då får jag ju mycket mer fördelar. Det var nog mitt sätt att klara av det (F 63).

Äh, jag rymde ju lite emellanåt och så. (I: Varför rymde du?) Jag brydde mig inte så mycket ändå. Jag ansåg det att: Hade jag blivit placerad här mot min vilja kunde jag göra skäl för det också. (senare) Jag skötte mig sista tiden där så pass bra, föregick med gott exempel och sånt. Jag var ju så trött på dem så jag gjorde ju som de sade till slut. Det är ju bara jag som blir drabbad av det (P 89).

Stå ut

Det kommer en dag då jag kommer ut härifrån och då kommer jag aldrig mer att sätta min fot här. Det var väl så jag tänkte (P 93).

Jag fick säga till mig själv, för som jag sade, jag började stå på mina egna ben när jag var 14 år och då var det inget att mamma ska hjälpa dig eller pappa ska hjälpa dig. Så jag sade till mig själv att du får stå ut. Det går över en dag och jag får stå ut. Och det gör jag tills idag... (P 95).

Man tänker ju att någon gång i framtiden kommer man ut. Någon gång måste man få bli fri. Det tänker jag fortfarande. Annars så skulle jag aldrig klara av det för jag har varit inne så länge nu. Jag har varit här i nästan sju år (F 79, sitter på mentalsjukhus).

Aggressiv anpassning

Jag rymde, rymde, rymde, rymde – ständigt. Bar mig illa åt. Ställde till bråk. Intriger. Jag var väldigt manipulerande för att få som jag ville. Jag var ett ärkekräk (F 7).

Ja det enda jag hade i huvudet det var att rymma, ju. För jag ville ju inte vara där. Jag tänkte väl att eftersom jag inte vet hur länge jag ska sitta där så är det skit. Därför så rymde jag hela tiden. Och sen till slut med rymningarna så blev det kriminalitet automatiskt (P 10).

Det var det att man använde mycket droger, man tog med sig droger ner och man tog med sig på permissioner. Att vi i ungdomsgänget stökade och bråkade ganska mycket. Sen det här med att ha en ideologi (överlevnadsstrategi) var väl det här med att inte låta någon sätta sig på mig, det var det enda jag hade i huvudet hela tiden och det spelade ingen roll vad som det hände. Om det var nån som försökte komma innanför skalet så skulle jag dra direkt, det visste jag. Men det hände aldrig (P 88).

Isolering

Ja, att vara för mig själv. Det var det enda. För beblandade man sig för mycket med andra så blev det alltså kaotiskt. Så därför höll jag mig alltid för mig själv (F 61).

Jag var ju inte så mycket ute på avdelningen för antingen var jag fly förbannad och slog i skiten därinne, eller också satt jag bara och drack kaffe och lyssnade på musik och rökte (P 76).

Positiv anpassning

Jag försökte hålla ordning, jag trivs inte om det är skitigt överallt. Jag försökte bygga upp ett mönster för att få folk att hjälpa till, internerna. Det gick jävligt bra så jag trivdes bra (P 48).

Man hade ständig kontakt med sina föräldrar och socialen. De kom dit varannan vecka och pratade och så, vad man kände. Sen var det att försöka bli polare med "plitarna", som man kallade dem, så fort som möjligt och få en bra relation med dem (P 83).

Den tydliga och vanligt förekommande existensen av sådana anpassningsmekanismer, i kombination med kollektiva anpassningsmekanismer som upplopp och retandet av personal, gör att jag funderar över hur många av ungdomarna som egentligen *är* där? Trots olikheter i strategier förmedlar svaren en bild av olika sätt att komma undan behandlingen – både i betydelsen påverkan och i betydelsen vistelse/förvaring. En första förutsättning för att kunna påverka ungdomarna är ju att man når dem med ett

budskap eller knyter en kontakt i en ömsesidig relation. Om inte detta sker blir budskapet enbart liktydigt med de regler, belönings- och bestraffningssystem, kränknings- och kontrollprocesser som utgör en integrerad del av alla totala institutioner.

Även om intervjuerna ger en bild av ungdomarnas olika motstånd mot behandlingen, visar de också att det finns en större närhet mellan personal och intagna än t.ex. inom fängelset (Jfr Clemmer 1940, Polsky 1987 [1962], Bondesson 1974, 1977). Intervjuerna visar också att det *finns* ungdomar som önskar att någon försöker komma igenom deras skyddande manér och beteenden.

Rymningar som en del av anstaltspraktiken

> *Första gången jag stack var för att jag tyckte det var ett jävla plitsamhälle och där ville jag inte alls vara. Sen drog man oftast om man blev nekad permission. Sen drog man ofta för att man var trött att vara där och tyckte att: va fan, det är mycket roligare ute. Det var andra grejer som hägrade ute, det var ju polarna då (P 59).*

En särskild typ av överlevnadsstrategi, närmast ett slags aggressiv anpassning, är när ungdomar helt enkelt lämnar anstalten för kortare eller längre tid: de rymmer fältet.

Tabell 5:2. Rymde du någon gång från Råby? (%) (N=61, 1= 36, 2=25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Nej	17	4	**11**
Ja, några gånger	37	27	**33**
Ja, många gånger	37	69	**51**
Ej svar	9	0	**5**
Summa	**100**	**100**	**100**

Av tabellen kan vi se att rymningar och avvikelser tillhör vardagen och inte utgör några tillfälliga undantag i verksamheten. I grupp två har alla utom en rymt en eller flera gånger. Trots att grupperna är små och kvaliteten i svaren inte alltid fullgod finns i materialet alltså en tendens till ökat rymmande mellan de båda tidsperioderna. Innan jag tolkar orsakerna till det kommer jag att granska skälen ungdomarna ger för att rymma. Vad *betyder* avvikningarna egentligen?

Tabell 5:3. Varför avvek du? (%) (N=61,1= 35, 2= 26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Rymde ej	17	4	**11**
"Var bara ute"	23	31	**26**
Pallar inte	14	19	**16**
För att droga eller begå brott	17	19	**18**
Överlevnad	20	27	**23**
Ej svar	9	0	**5**
Summa	**100**	**100**	**99**

I gruppen som inte rymde är det dominerande skälet att man insett att vårdtiden i så fall skulle förlängas och det skulle ta längre tid innan man kom ut från Råby.

En mer heterogen grupp är de som "bara var ute". Det som analytiskt håller samman denna grupp är att syftet med rymningarna eller avvikningarna i många fall har ett "normalt" syfte och inte i första hand grundar sig på suget efter droger eller behovet att fly från anstalten som grundläggande förhållningssätt. Motiven här är att man ska åka med familjen på semester, gärna vill till en planerad danstävling eller helt enkelt vill komma ut och ha lite kul: träffa kompisarna, träffa flickor, supa och gå på disco. Ett annat skäl kan vara en tillfällig impuls eller att man hänger med kompisarna utan större reflektion. I längtan efter kompisarna och fester kan naturligtvis också finnas ett gömt drogmis sbruk.

Ja, en gång. Jag skulle på fest. Jag hade ingen permission just den helgen som jag ville vara med på en fest, så jag var tvungen att avvika. Men jag kom tillbaka dan efter igen. Sen fick jag inte permission på en hel månad efter det (P 14).

Ja, det blev rätt så ofta faktiskt. Jag var bara ute. Ibland så la jag en lapp: Jag kommer i morgon (P 4).

Gruppen som inte "pallar" är egentligen ingen homogen grupp, men det som i stor utsträckning karakteriserar denna grupp är dels att de rymmer för att de känner leda vid anstalten som sådan, dels att de rymmer p.g.a. personliga konflikter med personal eller andra elever. Man kan känna sig orättvist behandlad när det gäller permissioner, man kan ha gjort slut med sin flickvän eller pojkvän eller bråkat med andra ungdomar etc. Konflikter kring permissioner är ett vanligt tema som ungdomarna löser på lite olika sätt. Konflikterna kommer sig av att man inte riktigt ser några konsekventa

principer bakom beviljandet eller att man känner sig orättvist behandlad. Man kan då välja att "sköta sig" för att få sina permissioner, man kan *ta* sig rätten till egna permissioner och man kan bli bitter över uteblivna permissioner och reagera destruktivt utifrån det.

Man var missnöjd. Du vet, andra hade gjort nånting så fick dom ändå åka iväg. Så tänkte man: varför inte jag? Så sket man i det och stack ändå. Det var från fall till fall. Dom kanske tyckte mer om en person, så fick han lite mer. Han kanske behövde det, ansåg dom (P 36).

O ja, man tröttnade på det. Man pallade inte allting därinne. De höll på och tjata och gnälla och låsa dörrar och så där. Så man stack ju många gånger. Jag har säkert rymt därifrån en tio till femton gånger (F 38).

Ibland när man stack var det för att man var jävligt ledsen. Man orkade inte mer. Man behövde någon att snacka med. Man behövde det innerst inne, men man ville inte sätta sig ner och böla inför tio andra ungdomar, utan man var ledsen som fan (P 47).

En del svar betonar direkt att rymningarna är förknippade med drogbegär och brottslighet och har därför förts till en egen kategori. Förmodligen är överlevnadsrymmarna i lika hög grad inblandade i droger och brottslighet under rymningarna, även om det inte framgår av deras svar.

För att kunna droga mig, och så stack jag för att alla andra stack (P 8).

... där nere på Råby där blev jag ännu värre. Där rymde jag och begick nya brott (I: Varför det?) Jag ville ju komma från socialen och det här LVU:et. Det andra ändamålet jag hade det var att bli dömd till fängelse (P 30).

Jag var med i en stöldhärva. Vi snodde bilar. Då avvek jag, smet ut på natten. Det var precis i början vi smet. X och Y hade sysslat med bilstölder innan, så man halkade med dom på en tripp till Malmö. Sen åkte vi fast (P 53).

Överlevnadsgruppen är en mer väl avgränsad grupp där rymningar satts i system som ett sätt att leva, som ett sätt att klara av anstaltsvistelsen. Här handlar det om att rymma ständigt, så fort man fick chansen. Och med rymningarna följde kriminaliteten.

Ja, det enda jag hade i huvudet det var att rymma ju. För jag ville inte vara där. Jag tänkte väl att eftersom jag inte vet hur länge jag ska sitta

där så är det skit. Därför så rymde jag hela tiden. Och sen till slut då med rymningarna så blev det ju kriminalitet automatiskt (P 10).

Ja, hur många gånger som helst. (I: Varför då?) Ja, vad fan, det var en jävligt korkad fråga: "Varför då?". Sitter man där inlåst med pansarglas och skit, eller så kallat pansarglas som man kan sparka sönder (P 76)!

För att jag inte stod ut att vara där, att bo där. Jag ville ut till friheten (F 86).

Mängden rymningar talar i sig mot teorin om individuella problem som orsaker till rymningar. Det talar i stället för en tolkning som betonar anstaltssystemet i sig och eventuella brister i arbetsformerna inom anstalten. Det *finns* skillnader i motiven till rymningarna, men de flesta är relaterade till faktorer som har med anstalten som vårdform att göra: de obestämda vårdtiderna, frånvaron av normala ungdomsaktiviteter, den konstgjorda miljön, grupptrycket och samlokaliseringen av ungdomar med olika brottserfarenhet. De rationella försöken till påverkan från personalens sida har att kämpa mot sådana grundläggande institutionseffekter och tidigare forskning visar att anstaltsfaktorn är den dominerande (Se t.ex. Bondesson 1977).

Mängden rymningar talar för att anstalten är så organiserad att rymningar och avvikelser kan ske utan alltför stora svårigheter. Många rymningar sker under inledningen av ungdomarnas vistelse och det är troligen dem vi hittar i de första två kategorierna. Behandlingstanken innebär på Råby en viss acceptans för rymningar inledningsvis; det betraktas som naturligt. En anstalt som är hermetiskt tillsluten skulle förutom att vara odräglig att vistas i för både ungdomar och personal också vara en säkerhetsrisk därför att den trappar upp våldet mot personalen. Rymningarna betyder således lite olika saker. [21]

Vårdinnehållet – behandlingen

Meningslöst... Meningslöst och meningslööst. Ok, de jobbade och arbetade på det de tyckte var bra tillsammans med soc. Där var ju såna psykologer också, så man hade ingen talan själv. Sen hade man inget att säga till om, det bara blev så (P57).

[21] Observera att de slutna avdelningarna som infördes på ungdomsvårdsskolorna i mitten av 1950-talet inrättades just för brottsligt belastade rymmare. Den enkla tanken var att ingen påverkan var möjlig om de inte fanns på plats. Råby fick sin slutna specialavdelning 1958.

Vilket innehåll? Det var en institution, det var ju inget annat (P 50).

För de totala institutionerna som bygger på tvångsplaceringar blir kontroll, tillsyn, regler, och aktiviteter förknippade med de intagnas dagliga uppehälle en oundgänglig del av verksamheten. Därutöver kommer de förändrande, vårdande eller behandlande åtgärderna som kan ta mindre eller större del av verksamheten i anspråk och som kan ha i hög grad varierande omfattning. Oavsett hur innehållet "objektivt" ser ut kommer det att uppfattas olika beroende av de intagnas olika situation och möjligheter att ta till sig innehållet. Hur ungdomarna kan uppfatta verkligheten genom psykologiska och emotionella filter som laddar verkligheten med privata betydelser har visats av bl.a. Britt Jonsson i avhandlingen "En gång Skåpojke..." (1990).

Ett samhälle med "normala" individer kräver att det uppväxande släktet uppfostras och socialiseras till ett sätt att tänka och vara som uppfattas som normalt i detta samhälle. *Hur* denna normalisering sker och *var* den sker kan emellertid variera. För handikappade, mentalsjuka och utvecklingsstörda har normalisering tidigare skett i onormala former som behandlingshem eller anstalter. Idag sker en omflyttning till mer normala miljöer som det egna hemmet eller hemliknande miljöer av annat slag. Men detta har ännu inte påbörjats inom den tvångsbaserade ungdomsvården.

Ungdomsvårdsskolan är en anstalt och den utgör en onormal miljö för att socialisera, fostra, behandla och rehabilitera ungdomar som med tvång tagits ifrån sina föräldrar och sitt hem. Frågan är nu *hur* detta går till.

Om vi börjar med den normaliseringsform som sedan gammalt förknippas med anstalten kan vi kalla den förvaring. Dagarna går den ena efter den andra och ingenting händer. I den kategorin finns tre undergrupper. En grupp svar betonar *händelselösheten*, en annan *slappheten;* innehållet som "laissez-faire" och en tredje grupp ett dominerande inslag av *kontroll, tillsyn och disciplin.*

Anpassning innebär att ungdomarna uppfattat försök till pedagogisk påverkan, aktivering, ADL-träning; ett försök till *normalisering inom anstaltens ram.*

Det finns också svar som utgår från en förvaringsuppfattning, men som samtidigt noterar att det fanns stöd och hjälp att få *om man var aktiv och motiverad att själv söka den.* Sådana svar har fått etiketten "passivt stöd". Uttalat stöd har kategoriserats som "aktivt stöd". Det stöd man avser är inte behandling i någon professionell mening utan ett icke-professionellt

stöd, en familjerelation: "ett familjeförhållande", "visdomsord", "de försökte få en trygg", "vi snackade mycket". I några fall finns ett uppfattat rehabiliterande syfte – att hjälpa ungdomarna att bryta med anstalten och lära sig klara livet i den normala samhället. Ungefär så som chefen för Råby angav att verksamheten idealt borde vara.

Tabell 5:3. Vistelsens innehåll (%). (N=61)

Kategorier	Procent
Förvaring	34
Laissez faire	5
Disciplin	5
Anpassning	34
Personligt stöd	15
Annat	7
Summa	**100**

Tabellen visar att svaren fördelar sig i tre huvudkategorier: förvaring, anpassning och stöd.

Förvaring

Förvaringsaspekten är den dominerande kategorin som samlar hela fyrtiofyra procent om man räknar in laissez-faire och disciplin-svaren. Vad man lägger i begreppet förvaring uttrycks tydligt i citaten, men det antyds också en ambivalens – å ena sidan att det är skönt att slippa engagera sig och å den andra att man egentligen önskar sig *mer* av engagemang från personalens sida; en mer rakryggad attityd gentemot ungdomarna.

> *Råby är ingen ungdomsvårdsskola för att få folk att klara sig när de kommer ut därifrån. Det är förvaring. ... Min syn på deras uppgift var att bara hålla oss kvar. Förvaring. Men de skulle kunna göra det mycket bättre. För visst, det där med snicken och så är bra, det är skitbra. Sen att personalen engagerar sig bättre. Vågar se mer öppet, verkligen vågar säga till när något är fel. Våga stå för vad de säger och inte backa för att någon blir aggressiv (P 59).*

> *De flesta av personalen såg jag inte som att de skulle ha någon speciell uppgift, de var där, de gick omkring. De höll ordning på det när det blev för mycket liv. Det var inte så mycket mer och det var ju skönt, på sätt och vis (P 65).*

Man kände sig nog rätt så liten och ynklig där. Man behövde varken tänka eller tycka någonting. Man kunde stänga av allting så fixade alla andra det egentligen. De väckte en på morgonen och de plingade när det var middag och de plingade när det var lunch. Så man kunde följa systemet, man behövde egentligen varken se eller höra (F 63).

Jag förstod inte mycket. Man fick springa där mycket löst eller så. Vi bara sprang där och sprang. Vi gjorde inte så mycket om du förstår vad jag menar. (I: Nej, förklara!) De tog inte upp så mycket problem och sånt, det var rätt fritt att vara där.(...) Bara förvaring nånstans. Det var ju ingen behandling. Ja, de försökte att få mig på rätt väg, men sen när du kom till problemet så var det ingen som var där. Så det var därför jag rymde därifrån, annars hade jag inte rymt eller bråkat så (P 52).

Laissez-faire

Laissez-faire svaren är en kategori med mycket svaga gränser mot ren förvaring, men även här finns ambivalensen som innebär att man önskar mer av reaktioner och ordnade förhållanden.

Ja, de hade i stort sett ingen roll alls, de var ju mest... Ja, man hade ingen respekt för dem, man såg ju dem som idioter. (...) Det var väl när man skulle rymma eller något sådant då hade man ju respekt för vem som sprang fortare än den andra. Det var väl den respekten man hade. Men det var liksom inte så att man såg upp till någon eller lyssnade på någon eller något sådant för det var bara för att det inte var någon disciplin där. Man fick fara runt och bära sig åt där hur man ville. Och hittade man på något då fick man liksom inget straff (P 10).

Man hade ju en kontaktman som man snackade med. De hade ju sina möten och tog reda på vad man hade för problem och för planer. De (personalen) var där för att se till att vi inte försvann därifrån och gjorde aktiviteter med oss. Det är i alla fall vad jag uppfattade att de var där för. De var ju där för att vi skulle stanna kvar och inte sticka därifrån. Det var många som jobbade där. Jag vet inte vad dom gjorde hela dagarna. De hade väl möten och sånt (P 36).

Disciplin

Disciplinsvaren skiljer sig också måttligt från de rena förvarings-svaren, men här finns mer av betoning på tillsyn och kontroll.

Hård. Plitaktigt (P 1).

De var som kuratorer kan man säga, som hade tillsyn, så man inte hittade på hyss. Men man skötte sig själv (F 3).

Jag fick ju ingen hjälp därnere. Det var inget sånt med psykologer och sådant. Terapi hade man ju när man jobbade. ... Jag vet inte vad de försökte med egentligen, vad de höll på med. De satte bara upp regler hela tiden (P 89).

Anpassning

Anpassningskategorin är den andra dominerande kategorin och den tar fasta på att ungdomarna uppfattat olika pedagogiska och stödjande aktiviteter. Man kan ha både negativa och positiva uppfattningar om aktiviteterna i sig, men den centrala aspekten är här att handlingar och aktiviteter tycks syfta till att få *anstalten och anstaltslivet* att fungera bättre, bli trevligare och mindre konfliktfyllt för de intagna. Handlingarna tycks mindre syfta till socialisering, rehabilitering eller förberedelse för ett normalt liv *efter* och *utanför* anstalten och mer till ett bra fungerande *inom* anstalten. Citaten har här delats upp i de som är positiva till ett sådant innehåll och de som är negativa.

Något innehåll kan man ju inte säga att det är. Det tycker jag inte. Jag tycker mer att det var som en familj, ett familjeförhållande om man säger så. Alla kämpar ihop på ett och samma vis (F 2).

Det var mycket fint i förhållandet mellan personal och eleverna. Det var som en familj, alltså. Jag tycker faktiskt att det var väldigt fint. Det upplever personalen det idag också (F 56).

Jaha!! Personalens uppgift var väl att man skötte sig, att man steg upp om morgnarna. En slags föräldrar, de kom och väckte en på morgonen, man fick mat och att göra aktiviteter med oss. Vi var ute på stan, på bio och sånt. Det var oftast det att det kunde vara någon i gruppen som kunde sticka lätt och då förstörde den för andra. Då var det mer att de andra sade till honom eller gav honom stryk (P 83) .

Stöd

Stöd har här fått betyda att individerna uppfattat ett personligt stöd som varit till hjälp för dem på ett eller annat sätt och i bästa fall varit en hjälp på vägen bort från anstalten.

Jag lärde mig i alla fall att jag skulle ta det lugnt. De ville ju bara mitt bästa på Råby, de ville ju inte mig något illa. De försökte att hjälpa mig, ställa upp för mig så mycket som möjligt (P 47).

Lärande. (I: Såg du någon mening i det?) Jo, det var ju för att komma ifrån allt "det". Leva ett normalt liv. Gifta mig och skaffa barn, ha ett jobb, utbildning, ett eget hem. (I: Tyckte du att vården på Råby strävade efter detta?) Ja mycket, faktiskt, de försökte hjälpa en på väg, hjälpa oss att gå rätt (F 60).

Man fick göra sådana grejer som jag aldrig fått prova på innan. Och de ansträngde sig verkligen för att vi skulle bli bättre i livet, det gjorde de verkligen. (I: Hur gjorde de då?) De försökte att återanpassa oss, att det är fel att stjäla det här och de tog ut oss till allt. "Nu måste ni betala om ni ska in här och åka skridskor". Återanpassa oss. Och nu när jag tänker efter så, de jobbade rätt. Men vill man inte själv så är det jävligt svårt. Så hamnar man själv RIKTIGT inlåst... (P 95, Kumla).

Kategoriseringen ovan bygger helt på tolkningar av de intervjuades svar. Men svaren kodades också direkt i fasta kategorier där de intervjuade fick höra eller läsa kategorierna och sedan föreslå hur deras uppfattning skulle kodas. Resultaten av den kodningen framgår av följande tabell:

Tabell 5:4. Hur uppfattade du vistelsens innehåll? (%) (N=61, M=46, K=15)

Innehåll	Man	Kvinna	Summa
Ingen uppgift	0	6,7	**1,6**
Förvaring eller straff	17,4	6,7	**14,8**
Arbetsterapi	15,2	6,7	**13,1**
Oklart eller negativt rehabiliteringssyfte	32,6	33,3	**32,8**
Meningsfullt: mest arbete och utbildning	21,7	40,0	**26,2**
Meningsfullt: behandling och rehabilitering	13,0	6,7	**11,5**
Summa	**99,9**	**100,1**	**100**

Tabellen visar att männen har en spridning över alla kategorierna, även om det oklara rehabiliteringssyftet dominerar, medan kvinnorna ger betydligt mer uppskattande kommentarer om innehållet. Hela fyrtio procent menar att vistelsen varit meningsfull – åtminstone när det gäller utbildning och arbete.

Samma tabell fördelat efter de båda undersökningsgrupperna visar att det finns tydliga skillnader mellan den tidiga och den senare gruppen. I den tidiga gruppen finns en ganska jämn fördelning över alla kategorier – såväl

negativa som positiva. Tiden efter reformen har andelen svar i de två sämsta kategorierna reducerats kraftigt och istället har mellankategorin blivit dominerande. Det kan tolkas som att de värsta meningslösheterna och disciplinåtgärderna nu har försvunnit och att nivån på insatserna höjts.

Tabell 5:5. Vistelsens innehåll. Grupper (%). (N=61, 1=36, 2=25)

Innehåll	Grupp 1	Grupp 2	Summa
Ingen uppgift	0,0	3,8	**1,6**
Förvaring eller straff	17,1	11,5	**14,8**
Arbetsterapi	20,0	3,8	**13,1**
Oklart eller negativt rehabiliteringssyfte	22,9	46,2	**32,8**
Meningsfullt: mest arbete och utbildning	28,6	23,1	**26,2**
Meningsfullt: behandling och rehabilitering	11,4	11,5	**11,5**
Summa	**100**	**99,9**	**100**

Om man vill veta vilka som svarar för dessa förändringar – pojkarna eller flickorna – blir antalet så litet att reliabiliteten sjunker för mycket. Siffrorna antyder emellertid att både pojkarna och flickorna står för förbättringar. Flickornas svar ligger före reformen på kategorierna "oklar rehabilitering" och "arbetsträning" och efter reformen har svar om arbetsträning stärkt sin ställning. Även pojkarna har en förbättrad bedömning med en kategori.

"Missbrukare, familjeproblem, normala och tjackhoror"

När vi frågade om stämningen och klimatet på avdelningarna var det för att få veta något om relationerna mellan ungdomarna; om de såg sig som en grupp med gemensamma intressen eller som individer och grupper i strid med varandra om herravälde och särintressen. Går man omkring och lider av sin inlåsning eller ser man det kanske som en internatskola med nya och spännande kamrater i en ovan miljö? Här har eventuella skillnader mellan de båda inskrivningsgrupperna satts i förgrunden. Hur svaren fördelade sig ser ni nedan. Men andra intressanta värderingar fanns också som går på tvärs över kategorierna.

Tabell 5:6. Stämningen på avdelningen (%). (N=61, 1= 36, 2 = 25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Bra stämning	26	27	**26**
Ambivalent	23	12	**18**
Konflikter/Spänningar	23	23	**23**
Hierarki/Översittare	14	12	**13**
Annat	3	12	**7**
Ej svar	11	15	**13**
Summa	**100**	**101**	**100**

Tabellen visar dels att skillnaden mellan de båda inskrivningsgrupperna inte är särskilt stor och att svar som uttrycker en god stämning tycks vara den dominerande kategorin. Men svar som betonar konflikter och maktkamper är nästan lika vanliga.

Båda de översta kategorierna talar om en god stämning inom ungdomsgruppen. Skillnaden är att i första fallet är det en oreserverad värdering och i andra fallet finns det ett "men" instoppat någonstans i trivseln. Av citaten kan det vara svårt att avgöra om trivseln inkluderar relationer till personalen eller enbart en god sammanhållning och lojalitet, som samtidigt innebär en gräns gentemot person alen.

Sammantaget utgör dessa båda kategorier en klar majoritet av svaren i båda grupperna. Ett problem med detta är emellertid att vi inte här kan konstatera några samband mellan god stämning och behandlingsresultat. Vi kan inte heller veta om klimatet är konstant bra på vissa avdelningar och att ungdomarnas förmåga att uppfatta det varierar, eller om klimatet skiftar från tid till annan och därmed ger olika förutsättningar för ungdomarnas vård. Inte heller kan man dra slutsatser om vårdens kvalitet av en sådan fråga. Kanske är det den gemensamt utsatta situationen och den långa vårdtiden som skapar några grundläggande anpassningssätt: sammanhållning inom gruppen, isolering och parbildning gentemot de andra "idioterna", våld och förtryck mot de svagare, och organisering i en hackordning där de äldre och mer erfarna (och de som har knark) tar makten. Sådana frågor förtjänar att uppmärksammas mer i kommande undersökningar.

Svaren i bra-gruppen varierar från nästan lyriska beskrivningar av ett kärleksförhållande till rena konstateranden om att det var bra. Flickorna står för hälften av mys-svaren och pojkarnas svar innehåller ofta kommentar om bra relationer även mellan pojkar och flickor.

Alla de andra killarna, även om det var killar så, vi var ju ***så*** *nära. Och liksom, vi var ju som syskon. Det blev ju så. Vi gjorde ju liksom allting tillsammans (F 23).*

(Det) blev sammanhållning bland oss som bodde där. Vi bakade, lagade mat på kvällarna, hade det mysigt och spelade kort. Visst var där bråk, det är där väl alltid när man är en större grupp. Jag har fortfarande kontakt med två stycken (F 32).

Det var som en familj. Det var ***så*** *mysigt alltså (F 56).*

I de ambivalenta svaren nämns ofta en inledande period av bråk som övergår i ett bättre klimat, eller är man i konflikt med enstaka personer trots ett i allmänhet bra klimat.

Ganska OK. Där var alltid små dispyter mellan några. Där var ***alltid*** *intriger på gång eftersom vi var så många. Men överlag var det nog ganska bra (F 7).*

Ja i början fungerade det inte så bra. Då var jag i slagsmål med en till två stycken där på Frosta. Men sen efter nån månad så kom man bra överens med allihop. Så det var rätt fin gemenskap ändå (P 10).

Till och från. Alla umgicks med alla därinne. Vissa kom överens och vissa kom absolut inte överens. Visst fan bråkade vi. Vi höll på att slå ihjäl varandra, det gjorde vi visst det (F 38).

I kategorin "konflikter/spänningar" finns ungdomar som beskriver konflikter, spänningar och undandragande från gruppen. Hit har också förts några som kallt konstaterat att stämningen "inte var bra".

Jag hade ett mycket kyligt avtagande till alla dom. Det var bara jag och han. Vi umgicks alltid. Vi bråkade mest med de andra. För det första tycker jag att klientelet är konstigt på Råby (...). Man kan helt enkelt inte sätta ihop så tungt belastade kriminella ungdomar med ungdomar som fått stryk hemma och sånt, liksom. Det var en kille som satt där när vi var där och honom asade vi med på en massa skit (P 4).

Spänt. Mycket spänt var det faktiskt. Alltså inte så om man kommer in som iakttagare så märker man inte det riktigt. Men det ligger faktiskt mycket spänning mellan de intagna (F 61).

Jodå, det funkade bra, men inte alltid. Det är jävligt jobbigt att bo så nära inpå varandra. Det är jävligt påfrestande. Det gick väl upp och ner

det där, hur det funkade. Det kunde vara jävligt jobbigt ibland och man gick och retade sig på varandra och bråkade. Det kunde vara jävligt jobbiga perioder. (I: Var ni en grupp?) Nej, det kan jag inte påstå. Vi var en grupp för att vi bodde där ihop (F 86).

Vi var väl inte en grupp, utan flera ungdomsgrupper. Det var bara droger som cirkulerade i våra hjärnor hela tiden. Det var det enda vi jagade och ville ha tag på och använde. Det var det enda som var viktigt. Det var det vi hade gemensamt. Det var ingenting annat (P 88).

Hierarki-svar är alla svar som på något sätt betonar över- och underordning mellan ungdomarna; svar som skiljer mellan de som är mer värda och mindre värda. Svaren reflekterar frågan både "uppifrån" och "underifrån".

Det var synd om tjejerna på Åsbo. De fick stå ut med mycket skit. Jag tycker inte man ska ha dem på Råby. Råby var ju rena bordellen för fan (skratt). Det var synd om brudarna faktiskt (P 11).

Det var jag och en till som bestämde på avdelningen (P 19).

Det var alltid en som skulle visa sig vara tuffast och värst och sånt (P 52).

Ja, det var jag och B-t, vet du. Vi tyckte vi regerade hela Råbyområdet. Vi hade ju knark alltid och så (P 96).

Ja, den var bra (skrattar). Jag vet hur det var egentligen, för när jag kom dit så var det jag som var ny. Det var många som var äldre och hade varit där länge. Allting var ju lugnt i ungdomsgruppen så länge ingen sa emot dem. De flyttade därifrån så småningom och till slut var det jag som hade börjat komma upp i åldern och var styv på linan. Så var det jag som hade varit där längst. Så länge ingen sa emot mig så var det bra (P 84).

De teman som dyker upp med viss regelbundenhet tvärs över kategorierna är främst synpunkter på sammansättningen av ungdomsgrupperna, men också en del annat. Några svar betonar de intagnas första regel, den att inte tjalla: "Man golar inte på någon". Detta är det första man försöker förklara för alla nyanlända ungdomar. När det gäller blandningen av pojkar och flickor finns det både förespråkare och kritiker. *För* blandningen talar att den är naturlig ("som syskon"), att ungdomarna blir mer störda av en uppdelning, *mot* talar att flickorna utnyttjas både sexuellt och som medhjälpare i rymningar och inbrott.

Mest kritik får Råby för att man blandar erfarna och kriminellt belastade ungdomar med yngre, oerfarna och psykiskt störda ungdomar: "missbrukare, ungdomar med familjeproblem, tjackhoror och normala".

Det bästa med Råby

> *(Paus) Ja. (Paus) Det är svårt att säga. Bäst. Det är väl egentligen inget bäst med en sådan form av behandling faktiskt så det kan jag inte svara på. För jag tyckte ingenting var bra där (P 10).*

Ett sätt att komma åt ungdomarnas bedömning av Råby är att fråga om vad de uppfattade som bäst respektive sämst i verksamheten. Samma frågeområden använde man i den förra Råbyundersökningen (Wiberg 1976).

Då var det svårt för ungdomarna att hitta något som var bäst. De flesta svaren var negativa och avvisande som i det citat de redovisar. Skillnaden mot det inledande citatet från vår undersökning (som inte är representativt för svaren) är försumbar.

> Det bästa? Du jag kan inte säga något som var det bästa med Råby. Allt är av karaktären sämsta. Alltså finns det sämre, sämst och allra sämst (Wiberg 1976:108).

Svaren då gav en bild av en hierarkisk institution och pojkarna visade främst en aggressiv eller passiv anpassning. I den passiva anpassningen ligger ungefär samma innebörd som i mina kategorier "förvaring" och "laissez-faire". Det sämsta tycks för de flesta ha varit isoleringen; den mest tvingande och ingripande åtgärden Råby förfogar över – en administrativt beslutad bestraffning inom vårdens ram. Arbetet och arbetstvånget sågs negativt eftersom det inte betalas eller betraktas som fullvärdigt arbete (Wiberg 1976).

Genom att rikta frågorna åt ytterligheter som vad man ansåg som bäst respektive sämst ville vi fånga upp svar som kanske krävde lite mer eftertänksamhet hos de svarande. Även de negativa kanske fann något av värde och även de positiva kanske fann saker som var mindre bra.

Tabell 5:7. Det bästa med Råby (%). (N=61, M=45, K=16)

Kategorier	Man	Kvinna	Summa
Ingen uppgift	0.0	13.3	**3.3**
Allt dåligt	8.7	0.0	**6.6**
Passiv förvaring	30.4	26.7	**29.5**
Varken-eller	13.0	0.0	**9.8**
Mest positivt	41.3	53.3	**44.3**
Enbart positivt	6.5	6.7	**6.6**
Summa	**100.0**	**100.0**	**100.0**

Tabellen visar att 50 procent av ungdomarna kunde ange en eller flera saker som de tyckte var positivt med Råbytiden. Den kanske mest slående iakttagelsen är ändå att, trots frågans riktade karaktär, det enbart är femtio procent som anser att placeringen innehöll positiva inslag. Lika många kan alltså inte se något bra i vistelsen när vi ber om ett exempel. Flickorna tycks se fler positiva aspekter än pojkarna och bland pojkarna finns dessutom en mindre grupp som har starkt negativa omdömen om Råby. De ser ingenting som bäst eller bra, de har upplevt isolerings- och straff-aspekterna som mycket negativa (se det inledande citatet).

Inga större förändringar kan noteras över tid. I både den tidigare och senare gruppen är det c:a trettiofem procent som faller i de två sämsta kategorierna: vistelsen som ren förvaring.

Men om vi analyserar det frågan gäller: vad det var som upplevdes mest positivt, så ser vi att de delar som uppskattas mest är gemenskapen – både med personal och elever, och att personalen i vissa fall uppskattades som ett slags ställföreträdande föräldrar och som positiva vuxengestalter. Man talar också uppskattande om fritidsaktiviteterna och resorna, om den hjälp anstaltsrutinerna ger i att strukturera dagen, om den inbyggda skolan, och den lättnad det har inneburit att komma från en svår hemsituation. Läs deras egna ord om vad som är "det bästa med Råby".

Det var det att komma hemifrån. Jag slapp det där skriket hemma, gnället och allt sånt. Det var väl det bästa. När man farit och flängt så, man blir ju institutionsberoende. Jag förstår dem som suttit på Råby att de fortsätter med kriminalitet och så. Man har sina kompisar på institution och de sysslar med det. Sen kommer kåken, då sitter de där. Så man fortsätter hela tiden. Man har sina kompisar och man har systemet i kroppen. "Nu blir det mat!" Man behöver ju inte tänka på någonting. För man får maten gratis serverad och aktiviteterna är ju gratis. Man har sina pengar och går och gör någonting. Det är en trygghet, man

behöver liksom inte ta ansvar själv. Så det var rätt skönt när man kom till Råby. Man slapp det där jäkla ansvaret som man hade haft hela tiden hemma. Hade man fått mat idag? Skulle han komma hem full idag? Eller skulle man få på huvudet idag (P 53)?

Det var det att man fick lite struktur på dagen. Lära sig att gå upp på morgnarna och äta frukost, göra sig i ordning och arbeta. Sen var det middag och sen var det arbete igen. Det tror jag är rätt viktigt. Jag har aldrig varit arbetsskygg efter det (P 65).

Det bästa var utflykterna och att jag fick gå och handla kläder med dem inne i stan. Det var en skön känsla för jag har aldrig ***köpt*** *kläder, jag har alltid tagit förut. Man fick göra sådana grejer som jag aldrig fått prova innan. Och de ansträngde sig verkligen för att vi skulle bli bättre i livet, det gjorde de verkligen. De försökte att återanpassa oss, att det är fel att stjäla det här och de tog ut oss till allt: Nu måste ni betala om ni ska in här och åka skridskor. Återanpassa oss. Och nu när jag tänker efter så jobbade de rätt. Men vill man inte själv så är det jävligt svårt. Så hamnar man själv* ***riktigt*** *inlåst (P 95, Kumla).*

Jag fick en utbildning, jag fick träna friidrott och personalen blev som mina föräldrar (P 8).

Det var tillgången till saker man annars aldrig hade råd med: pingis, tennis, fotboll, allt! Det var som en semester (P 12).

Vad var sämst med Råby?

Det gick ju inte bättre för mig sedan jag kom till Råby. Det gjorde ju faktiskt inte det. Jag drog ju därifrån ganska ofta och varje gång jag drog när jag var ute så tände jag ju på. Det enda som är att man kanske håller sig drogfri i perioder när man sitter därinne. Och det är inget normalt liv man lever därinne. Man kan inte bara sitta inlåst och inlåst och inlåst så ska det hjälpa. Man måste ut för att komma igång. Den där inlåstheten, att bara sitta där, det är så jävla sjukt (F 86).

Om vi vänder på frågan och undrar vad man uppfattade som sämst på Råby får vi följande svar:

Tabell 5:8. Det sämsta med Råby (%). (N=61, M=45 K=16)

Kategorier	Man	Kvinna	Summa
Ingen uppgift	0,0	13,3	**3,3**
Isolering, straff	21,7	0,0	**16,4**
Tiden går...	6,5	20,0	**9,8**
Brister i innehåll	34,8	20,0	**31,1**
Mest positivt, men	34,8	46,7	**37,7**
Enbart positivt	2,2	0,0	**1,6**
Summa	**100**	**100**	**99,9**

Tabellen visar att över femtio procent av svaren handlar om olika dåliga aspekter av vården. Här fanns emellertid ett fast svarsalternativ "i mitten" som fångade upp många av svaren: "Brister när det gäller delar av vistelsen: arbetet, skolan eller personalen.". Det lämnar å andra sidan fältet fritt för dem som har en klar uppfattning om vad de ansåg var bra eller dåligt. Vi ser att de som är klart positiva är fler än de negativa och missnöjda, och den positiva skillnaden tycks främst finnas hos flickorna.

Om vi analyserar skillnader över tid finner vi en motsatt tendens. Medan drygt trettio procent i den äldre gruppen gav svar som hamnade i de båda sämsta kategorierna var det bara tjugo procent i den yngre. Förskjutningen går inte hela vägen, utan de fyrtio procent positiva svaren är gemensamma för de båda grupperna. Förskjutningen går alltså i riktning från förvaring och disciplin till mittkategorins "brister i delar av vistelsen".

Svaren ger en bild av vad de reagerade över. De minst uppskattade delarna var att man var inlåst och isolerad från samhället, att vistelsen mest innebar förvaring och inte innehöll någon utveckling eller hjälp med det man uppfattade som problematiskt i livet. Ingenting var förberett när man skulle återvända. Slappheten i kontrollen och synen på ungdomarna som oansvariga barnungar gjorde att de också uppförde sig som sådana. Livet på anstalten uppfattades som något onormalt. Genom att föra samman äldre och yngre, erfarna brottslingar och nybörjare, fick man också negativa spridningseffekter av drogmissbruk, brottserfarenheter och impulser till olika destruktiva handlingar som t.ex. följer av rymningar. Så här beskriver de de sämsta delarna av Råby:

De höll mig instängd för samhället. När jag kom till Råby så lärde jag bara mer. Blev mer aggressiv och kriminell inom mig. Då ville jag bara bryta ännu mer. Det ökade när jag kom dit. Ju mer de straffade mig, när jag inte hade gjort något i början, då straffade jag dem tillbaka (P 1).

Det vet jag inte riktigt. Inlåsningen, isoleringen, maktlösheten. Jag var rädd hela tiden (P 5).

Det vet jag inte. Det var väl att man kunde flippa och göra som man ville. Det var ingen som brydde sig (P 5).

Ja, det var miljön. Både personalen och miljön. Det var så små utrymmen. Och så var det en konstig blandning av dom intagna. Även yngre och äldre. När jag kom dit var jag 12 år tror jag (13 år C.L.) och den äldste var 21. Det var mycket han kunde som var häftigt. Personalen de hade inte koll på någonting. OK de hade väl koll, de visste att vi var där. Mycket mer visste de inte (P 57).

Vad som var sämst var att de placerade unga 12-13-14-15-åringar ihop med 20-åringar. Fullkomligt idiotiskt (P 11).

Att man aldrig gjorde något åt de sociala kontakterna eller någonting överhuvudtaget. Någon sorts skyddsnät när jag flyttade därifrån. Och några sådana saker. Det var så dåligt, det var så dåligt. Så det var inte konstigt. Sen började jag ju... sen spårade det ur totalt. Det spårade ju ut under Råby också (P 84).

Det mest intressanta med svaren på de båda frågorna är kanske de saknade kommentarerna om behandling, uppfostran eller något systematiskt påverkansprogram. Sådana svar är mycket fåtaliga och svävande. Svaren domineras av positiva kommentarer om mat, skola, aktiviteter, utflykter, underhållning och sådant som bryter institutionslunken för både personal och elever och om eländet med inlåsning, isolering och maktlöshet. Men – i anstaltens grundläggande och urgamla funktioner: omsorg, försörjning och kontroll, finns också en skyddsaspekt och den uppskattas av många ungdomar. Det är dock viktigt att se detta som analytiska kategorier eftersom samma personer som uttrycker tillfredsställelse över skyddet från samhället också är negativa till att funktionen reduceras till enbart en skyddsfunktion – en isolering från samhället bland andra kriminella ungdomar.

Vad lärde du dig på Råby?

Jag vet inte, men jag vet att jag var annorlunda när jag flyttade därifrån, att jag förändrades lite grann. Det berodde mycket på mina föräldrar och att jag hade fått en flickvän några veckor innan jag kom dit, som jag tyckte väldigt mycket om. Det var väl dom bitarna som gjorde

att jag försökte ta tag i det. Men jag lärde mig mycket vad gäller... Det var bl.a. där jag började med tyngre droger. Det var första gången jag tog amfetamin. Det var mest dåliga grejer jag lärde mig. Jag lärde mig att tygla mitt humör. Jag var mycket aggressiv när jag kom dit, men mycket lugnare när jag kom därifrån (P 88).

Det inledande citatet fångar en del viktiga insikter om anstaltsvårdens villkor. Vistelsen är sällan entydigt destruktiv eller konstruktiv. De förändringar som sker *kan* ha med vården att göra, men kan lika gärna bero på faktorer utanför vården. Man kan lära sig nya förhållningssätt till andra människor, förändringar som kanske inte uppfattas förrän efter man lämnat anstalten. Och man kan samtidigt lära sig mängder av onyttiga och olagliga saker i umgänget med de andra ungdomarna. Lärdomar som inte har med vården att göra utan med anstalten som sådan.

För att kunna koda citaten på ett meningsfullt sätt har jag brutit upp dem i svar som har med personalen och vården att göra och svar som har med lärdomar från ungdomarna att göra. I tabellen redovisas alltså antalet svar och inte antalet personer.

Tabell 5:9. Vad lärde du dig på Råby? (%) (N=68, 1=40, 2=28)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
"En massa skit..."	25	50	35
Lyda och att sköta sig	20	18	19
Praktisk kunskap	18	11	15
Personlig utveckling	10	11	10
Ingenting	13	4	9
Annat/Ej svar	15	7	12
Summa	**101**	**101**	**100**

Det är enkelt att sammanfatta vad ungdomarna lärde sig på Råby. Det kan egentligen göras i tre enkla kategorier: asociala handlingar, normer och moral och praktiska färdigheter. Den första kategorin består av svar som helt domineras av lärdomar från de andra ungdomarna – och de lärdomarna handlar om nya eller mer avancerade sätt att begå brott och introduktion till olika slags droger. Därutöver innehåller den några svar som handlar om olika slags anstaltsbeteenden: jävelskap, trix, att luras eller att ta över en avdelning och lära de andra ungdomarna lyda. Det vanligaste uttrycket som sammanfattar dessa lärdomar är att man lärde sig "en massa skit". I citaten skiljer jag mellan grupp ett och två genom siffran efter kolon.

En massa skit...

Ja, man lärde sig nya brott av de andra som satt inne. Det var inte mycket mer jag lärde mig (P 36:2).

Allt som jag inte kunde innan. Allt. På det kriminella planet, allt jag inte kunde innan. Sno bilar. Man lärde sig knarka där inne. Det var ju många gånger man satt bakom växthuset och rökte en holk (F 38:2).

Inget speciellt. Mer hyss, ha, ha. Där satt ju såna som var ännu grovare än mig själv. Allmänt droger och sånt. Sånt visste man ju ingenting om, men det lärde man sig mer om (P 53:1).

Det är ju en massa saker man lärde sig. Hur man stjäler bilar t.ex., hur man stjäler cyklar. Men överhuvudtaget så brottslig verksamhet av ganska avancerat slag emellanåt... Sen vet jag inte, det kan vara ganska specifikt just för mig för att jag inte hade någon permissionsadress. Jag hade ingen familj att åka till. Jag hade inga lämpliga vänner, alltså ingen godkänd permissionsadress. Och man visste inte riktigt vad man skulle göra av mig. Och jag ville ju gärna iväg på lagliga, tillåtna ledigheter och det var ju svårt. Så om man inte kunde det innan, så lärde man sig snabbt att manipulera och trixa sig fram. Och det har jag haft problem med senare i livet och fortfarande har jag problem med det (P 84:2).

Den andra kategorin innehåller svar som syftar på personalens försök att lära ut normer och moraliska regler om rätt och fel, att lära sig lydnad, disciplin och hyfs, kort sagt "att sköta sig".

Lyda och sköta sig

Ja, man lärde sig väl att kunna ta hänsyn till varandra. Leva många tillsammans. Jag lärde mig att lyda framför allt. Det måste man ha gjort då. Lyssna på dem. Veta vad som var bäst för en själv (63:1).

Jag lärde mig disciplin och hyfs (P 33:2).

Jag lärde mig nog vad som var rätt och fel, för jag mognade där. Alltså jag mognade inte under lång tid, utan jag höll på med skit, skit, skit och sedan bara så sa det snäpp och sedan nästa dag var jag helt normal. Jag vet inte. OK, det var nog för att jag varit där länge och ville ut. Då hade jag tröttnat, så det gick rätt snabbt för mig att inse. Och så hade jag mina mål. Jag visste vad jag skulle. Jag hade fått jobb på X och så

ville jag flytta ihop med min tjej, så det var ju mina mål. De fick jag ju till slut (P 46:2).

Lite mer respekt för tider och inte skita i vad som blev tillsagt, utan man lydde nog mer och gjorde som de sa (F 32:1).

Den tredje dominerande kategorin är svar som tar upp förbättrad kompetens eller praktiska lärdomar på Råby eller stöd till arbete efter Råby. De vanligaste svaren gäller trädgårdsarbete och skolkunskaper.

Praktisk kunskap

Jag studerade mycket där. Jag gick i trädgården, planterade blommor och sånt. Jag gjorde grundskolan där: sjuan, åttan och nian. Jag fick slutbetyg där (P 37:1).

De gav mig en push till att verkligen komma till skott med det här med trä, det gjorde de. Och att jag fick hjälp med min skolgång. Utan Råby så hade jag aldrig kommit in på möbelsnickarskolan (P 59:1).

Jag lärde mig räkna, ha, ha. Jag lärde mig det jag behövde för att läsa in grundskolan (F 60:2).

De svar som rubricerats personlig utveckling handlar om ungdomar som tycker att de i viss mån utvecklat sin sociala förmåga: att lyssna på andra, att behärska sitt humör och att lita på andra människor. Det inledande citatet innehåller både kommentarer om brottsliga lärdomar och ett tyglat humör. Flickan i slutcitatet tycks ha tagit till sig så mycket olika saker att man undrar om hon varit på samma ställe som de andra ungdomarna. Svaret är att hon är en av dem som kommit från så svåra och oordnade förhållanden att livet på Råby förmodligen upplevdes som mycket positivt ordnat och lärorikt. Men livet har trots det inte blivit så bra som hon hoppats.

Personlig utveckling

– Vad jag lärde mig? Att bli arg och att sköta tider. Sköta det man gör, jobba. Komma i tid. Sköta det ekonomiska, alltså att hålla i pengar och att man sparar. Vad var det mer jag lärde mig? Att ta ansvar åt andra personer. Att det är fler människor omkring mig. Man har inte bara sig själv att tänka på hela tiden, det finns andra man måste rätta sig efter. Städa, ta hand om sig själv. Ja allt som... kök och... det var mycket faktiskt. (---) Att man skulle en dag komma ut i livet igen, alltså ut i världen. Och att det fanns andra människor man måste tänka på och inte

bara sig själv. Man måste tänka på omgivningen också. Att där finns fler. Som är snälla (F 56:1).

Den personliga kontaktens betydelse

En av de viktiga förändringarna i arbetssätt som introducerades under undersökningsperioden var inrättandet av särskilda kontaktmän eller kontaktpersoner. Ungdomarna från första undersökningsgruppen har alltså inte haft någon formell kontaktman, medan de i den andra har, eller borde ha haft. Svaren redovisas därför så att man kan jämföra upplevelserna och erfarenheterna mellan grupperna.

Vad kontaktmannaskapet innebär framgår av följande definition, gjord av chefen för Råby:

> Kontaktmannaskapet innebär att varje ungdom har två eller tre personer som ansvarar speciellt för denne. Detta innebär att ungdomen vänder sig till dessa för praktiska göromål. Det kan röra sig om klädinköp, fickpengar m.m. Kontaktmännen ansvarar för både den individuella kontakten med ungdomen som kontakter med nätverkspersoner. Utflykter och andra organiserade aktiviteter genomförs huvudsakligen av kontaktmännen. Kontaktmännen ansvarar tillsammans med avdelningsföreståndare för behandlingsplanering från institutionens sida. Kontaktmännen är också de som ansvarar för eventuell eftervård.
>
> Kontaktmännens ansvarsområde genomgår en förändring med ökat ansvar. Exempelvis förbereder man i handledning behandlingsplaneringen. Dessa tankar förs sedan vidare till behandlingskonferenserna med socialsekreterarna. Kontaktmännen följer ungdomen under hela vistelsetiden samt, som sagt, eftervården. Kontaktmannarollen innebär att man minskar ungdomens möjlighet till manipulationer och splittring. De ska utgöra identifikationsobjekt och förebilder, även i förhållande till föräldrarna (Mingert 1995).

Här ska vi få reda på hur ungdomarna uppfattat kontakten med personalen och eventuella kontaktmän. Kategorierna följer en skala så att de bästa kontakterna kallats problemorienterad kontakt, vilket innebär att det finns ett känslomässigt djup i kontakten och att den rört de problem den unge varit intagen för, att ungdomarna uttalat säger att kontakten haft stor betydelse för dem och i många fall att kontakten fortlever mellan personal och

den tidigare intagne. Praktisk hjälp innebär att kontaktpersonen engagerat sig i den unge i sport eller andra praktiska sysslor på ett sätt som blivit uppskattat av den unge eller som ett allmänt stöd när något kört ihop sig, men inte uttalat som hjälp med intagningsproblemet. Kategori tre har jag kallat bra kontakt, men utan djup, och det innebär att man kommer ihåg sin kontaktman, att han var OK, men att man inte pratade om några problem med honom.

Tabell 5:10. Hade du kontaktman? (%) (N=61, 1=36 2=25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Nej, kommer inte ihåg, etc.	22	0	**13**
Ingen speciell kontakt	17	4	**11**
Bra kontakt, men utan djup	31	36	**33**
Praktisk , stödjande hjälp	19	28	**23**
Problemorienterad hjälp	11	32	**20**
Summa	**100**	**100**	**100**

Formellt sett hade ingen i första undersökningsgruppen någon kontaktperson, men trots det har många angett namn på personer som de haft relationer till med mer eller mindre betydelse för dem. I grupp 2 finns det någon som svarat att de aldrig skulle gå till sin kontaktman med sina problem, men att de däremot gärna gick till någon de själv hade förtroende för. I sådana fall har jag kodat svaret efter den informella och mest positiva kontakten.

Av tabellen framgår klart att kontaktmannaskapet genomförts och att det uppfattats på ett positivt sätt av ungdomarna. Fortfarande tycks andelen problemorienterade och planerade kontakter vara för låg, men utvecklingen har gått i den planerade riktningen.

Vi ska nu se hur ungdomarna uppfattat karaktären på dessa kontakter. En intressant fråga är i vilken utsträckning de positiva kontakterna är relaterade till hur de går för ungdomarna senare i livet. En annan intressant fråga är vad som karakteriserar de goda problemrelaterade kontakterna. Hur beskrivs en bra personalrelation av ungdomarna? Vad innehåller den? Och det omvända: vad är det som de är mest missnöjda med?

De två första kategorierna är ganska självklara och behöver knappast exemplifieras. Ett exempel på ett svar i kategori två, första gruppen är illustrativt.

Ingen speciell kontakt

Nej, det hade jag inte. Jo, det hade jag. Ja, kontaktperson och kontaktperson, ja det blir väl kanske han, (...), han som har jobbat på kåken. Han var väl min kontaktperson där så kallat. (I: Vad innebar den kontakten?) Ja, det var ju ingenting. Jag vet inte vad man hade dem till, faktiskt, men det var väl om man skulle någonting, ville köpa någonting (P10: 1).

Grupp tre är den största kategorin och jag ska ge några exempel på svar hämtade från båda grupperna.

Bra kontakt men utan djup

Ja, det hade jag nog. T. Han var juste. Det var synd att jag inte lyssnade på honom. Vi var mycket i gymet och lyfte (P 15:1).

Ja, H och R. Det var inget fel på dem (P 28:1).

Jo, jag har för mig det men jag kommer inte ihåg. Det var en som hette G något, fast hon slutade sen. Sen var det B. (I: Och den kontakten, hur fungerade den?) Den var bra. (I: Betydde den någonting?) Den betydde ju ingenting, men det var en ganska bra kontakt ändå (P 57:1).

Gränsen mellan angränsande kategorier är inte alltid knivskarp och följande citat kunde kanske lika väl kategoriserats som en fyra. Jag tror att det ganska väl speglar en dominerande typ av relation i andra gruppen.

Jag hade P och A, två stycken. Att de var med när det gällde ens placering, med myndigheter och socialen, som vi hade efterplanering med. Vi planerade besök och permissioner. Det var väl det ansvaret de hade och att handla kläder och sånt. (I: Vad betydde den för dig?) Den betydde väl inte så mycket på sätt och vis, men betydde någonting när jag ville påverka nåt eller få igenom till min fördel så var det dem jag kunde gå till. (I: Men kände du inte att du fick nåt annat stöd?) Jag kände väl att jag fick en annan relation till dem på något sätt, att de kanske lyssnade lite mer på mig, de försökte vara mer till lags (P 88:2).

I kategori fyra finns mer av personlig relation och kommunikation mellan kontaktmännen och den unge pojken eller flickan.

Praktisk, stödjande hjälp

(K) ... höll reda på mig. Backade upp mig i alla situationer och tryckte till mig när jag blev för kaxig. Han red liksom inte omkring på en massa

paragrafer, han var rakt på. Det är lättare att höra på istället för en massa dyngsnack. Han var ju min brors kontaktperson också så han kände min familj (P 25:1).

M tror jag. I och med att jag kände henne sen innan. Hon har alltid varit bra, det är klös i henne, liksom. Hon var väl bra så, hjälpte en och snackade. Men jag pallade inte med någon alls då. Jag ville inte ha med någon att göra. Det var en dimma för mig, jag minns dåligt, utan hon var schysst så. Men det var ingen som kunde hjälpa mig med någonting i och med att jag var på rymmen hela tiden. Jag ville inte ha hjälp heller. Jag var så förbannad på allting (P 96:2).

Nej, det fanns inte då som idag. Inte någon speciell. Sen var det då om man själv hittade någon som var bra. ...men då fanns hon A. Hon har ju alltid funnits och hon finns än idag om det skulle vara någonting. Hon brukar fråga. Och hon har ju liksom hängt med i alla år efteråt så hon vet ju om mamma. Ibland när det har varit nåt gräl mellan oss, den första jag ringer då är A, för hon vet (F 23:1).

I kategori fem finns oftast någon slags koppling mellan relationen och den unges problem och situation.

Problemorienterad hjälp

De såg till att man hade det bra ute. Och så fort det hände någonting så var det de två som skulle agera, som skulle ta snack med en: Så får man göra och så får man inte göra. Visst kunde de andra göra det, men det var de två personerna som var de viktiga, som skulle ta fatt i en. Jag tror att det var M och A. ... Jag vet att de tog mycket snack med mig om det hade hänt någonting eller vad som skulle hända. Och vad som var problem. De frågade ibland om jag hade det bra och hur jag kände mig. Då första gången jag var hos min mor tog de ju tag i mig och frågade hur det kändes första dagen (F 56:1).

Ja, han (K) kom när jag hade suttit där ett år eller någonting. Jag tog kontakt med honom direkt. Vi kom överens direkt, det var det som var så kul. Han körde inte den här jävla pedagogiska stilen heller, utan han behandlade mig som medmänniska och det var ju ganska kul. Det hade man ju inte blivit på ett år då. [Det var när K började och blev kontaktperson som det "vände". Min kommentar C.L.] (P 89:2)

För mig betydde den att han inte kändes som en pappa, men han kändes väl som om man kunde prata med honom om vad som helst, jag vet inte.

Som en liten trygghet på något vis, faktiskt. Han stod på min sida. Även om han stod på deras sida så var han i alla fall på min sida också. (I: Men du hade mer än en?) Ja, sen var det han R. Fast han var kanske mer neutral sådär. Det var inget fel på honom, men just den där dialogbiten var väl inte han så bra på. Vi körde ju tennis och så, han var ju trevlig. Men det var den andra som var riktigt bra (P 91:2).

Vad innehåller en god kontakt?

En god kontakt mellan ungdomar och personal är en kontakt som så lite som möjligt liknar det ungdomarna uppfattar som en behandlingsrelation; en ojämlik relation mellan en "behandlare" och den unge ofrivilligt intagne. "Han behandlade mig som en medmänniska", så slagordsmässigt skulle man kunna uttrycka det. Den kontakt som betyder något för den unge handlar om mycket "enklare" saker som tillit, medmänsklighet, ärlighet, en mogen vuxenhet och att försöka se och bekräfta honom eller henne i sin egen existens. Dessutom behövs en förmåga att hantera konflikter på ett konstruktivt sätt. Så enkelt är det och så svårt är det. Därför handlar det om egenskaper som i grunden är oberoende av utbildning, kön, ålder och arbetserfarenhet, men som kan utvecklas genom utbildning, handledning och erfarenhet. Det handlar definitivt inte om att vara snäll och tillagsinställd. Det ungdomar uppskattar är ärliga, raka reaktioner oavsett om det handlar om utskällning eller positiv tillit. Talet om vuxenförebilder handlar ur ungdomarnas synvinkel inte bara om att kunna se hur vuxna uppför sig i handling utan hur människor kan mötas i en relation som inte handlar om hot, utnyttjande, kränkning, övertalning o.s.v. utan i ömsesidigt ansvar, förtroende och respekt. Jag ska ge ett exempel på en händelse och den unges reaktioner på det som hände. I detta exemplet är det en av Råbys psykologer som agerar.

M S hade jag bra kontakt med. Jag kommer ihåg en gång i början. Det skulle vara en sån där Luciafest och då hade vi fått in brass. Så hade vi rökat och sprang omkring och fjönta oss. Hon blev förbannad som fan och tog tag i mig och så körde vi hem till henne och så satt hon där och skällde på mig hela kvällen. Hon var så jävla "sned". Hon tyckte jag hade bättre att göra. (I: Vad tyckte du?) Jag blev helt chockad, jag hade inte väntat mig att hon skulle ta det så. Ställa upp som hon gjorde, hon kunde ju skitit i det som de andra ungefär; bara låtit det passera. Gått till syster L och pissat och sen allt det där andra tjafset runt omkring. Hon brydde sig verkligen och försökte göra nåt åt det. (I: uppskattade

du det?) Ja, det gjorde jag. Fast det var jobbigt så uppskattade jag det (P 65).

Det är inte det formella kontaktmannaskapet som är det viktiga utan den relation som uppstår ur ett äkta intresse mellan två människor. Detta tema får ännu en nyans när vi nu får veta mer om ungdomarnas förhållande till skolan och arbetsplatserna på Råby. Det tycks finnas en skillnad mellan de relationer som kan uppstå inom behandlingens ram och de som kan uppstå utanför. Enkelt uttryckt tycks det vara så att handlingar och situationer som av ungdomarna definieras som behandling väcker behandlingsmotstånd, medan det som inte betraktas som behandling kan uppfattas som värdefulla möten och relationer. Att "behandling" kan uppfattas hotande kan bero på många olika saker. Om den består i ett försök att verkligen närma sig den unge och hans känslor av övergivenhet, saknad eller oseddhet kan den vara hotande och laddad av det skälet. Och då flyr de unga.

Därför kan personal som inte formellt har behandlande arbetsuppgifter, som t.ex. på arbetsplatserna, uppfattas i mer positiv dager än avdelningspersonalen. På samma sätt blir avdelningspersonalen mindre av behandlare när de lämnar avdelningen och träder ur sin behandlarroll. Därför förändras relationens karaktär när man tar med ungdomarna på resor, bilutflykter eller hem till sig själv. Då lämnar man sina samhällsdefinierade roller av behandlare och behandlad och blir till mer av de personer man är. Därmed öppnas också möjligheten till äkta relationer och reaktioner inför varandra; en arbetsrelation kan upprättas.

Detta är en erfarenhet också forskaren ställs inför när han intervjuar de som är eller varit intagna – då finns helt plötsligt inga spärrar i kommunikationen.

Skolan och arbetet

Temat om skillnaden mellan behandlingsrelationen och gemenskapen i arbetet återkommer också i vår fråga om hur ungdomarna betraktade skolan och arbetsplatserna som fanns på Råby. I den äldre gruppen finns en kategori svar som betonar kontakten med de som arbetade där som mera normalt och värdefullt eftersom de var fristående från vårdarna och behandlingen.

Hade man inte fått betalt för det så hade man inte arbetat. Men sen trivdes man bättre ihop med arbetspersonalen för de körde inte ihop med vårdarna (P 10).

Det var att få lite distans till (avdelningslivet) lite normalare att jobba där. Man gjorde saker till sig själv och till andra också. Meningen var väl att man skulle kunna fortsätta efteråt. (I: Det kanske var ett av de normalaste ställena på Råby?) Ja, det var det faktiskt. Det var två gubbar (och) de var helt normala. De pratade inte om fängelse eller yrkesskolor utan de pratade sitt skitsnack. Sen fick man lära sig mycket rent teoretiskt (P 65).

Vår fråga gällde vad man arbetat med och hur man uppfattat arbetet och skolan. Hur man såg på meningen med det och relationen till det som skedde på avdelningarna. I tabell 5:11 har jag skilt de båda grupperna och flickor och pojkar för att se om det visar några könsskillnader. Svaren berör ibland enbart skola eller enbart arbete och ibland svarar de på båda sakerna samtidigt. Jag har trots det försökt sammanställa alla svaren i samma tabell och kommenterar istället när svaren avser olika saker.

Tabell 5:11. Arbetet och skolan (%). (N=61, Grupp 1= 36, 2= 25)(1P=26, F=9; 2P=18, F=7)

Kategorier	Grupp 1		Grupp 2	
	Pojkar	**Flickor**	**Pojkar**	**Flickor**
Arbetet OK	27	44	39	29
Arbetet sysselsättning	12	0	22	14
Arbete utanför Råby	12	11	0	0
Skolan OK	15	11	6	43
Annat	23	0	22	14
Ej svar	12	33	11	0
Summa	**101**	**99**	**100**	**100**

Grupp 1

Flickornas positiva bedömning av arbetet bygger på erfarenheter från köket, från kontorsarbete, syarbete och trädgård. Pojkarnas positiva svar bygger dels på att de fått arbeta med sådant de redan innan var intresserade av eller på positiva erfarenheter av arbetsledarna.

Jag var faktiskt den första eleven på 150 år som fick jobba i köket. Trevligt mysigt. Jag lärde mig en hel del (F 22).

Jag tyckte det var bra för jag har alltid varit intresserad av att göra möbler och sånt. Det hade jag alltså innan jag kom dit. Att bli snickare det var mitt mål i livet redan då. Så jag tyckte det var schysst, för där fick jag alltså en början och det körde jag stenhårt med (P 59).

Arbetet som sysselsättning, ett sätt att fördriva dagarna, är ett annat tema som några av pojkarna i grupp ett tar upp.

Skolan var meningsfull. Arbetsplatserna var väl si och så med det. Det var bara för att man skulle få dagarna att gå. Ingen meningsfull sysselsättning. Terapiarbete (P 93)!

Skolan som något positivt, flexibelt och lärorikt är en av två dominerande uppfattningar. Den andra uppfattningen betonar myntets andra sida: att undervisningen var kravlös och att betygen sattes alldeles för högt i förhållande till prestation.

Skolan. Där lärde han oss mycket. Jag kunde inte sitta ner och titta i en bok eller räkna eller något sådant. Jag kunde inte koncentrera mig. Så han frågade oss vad vi ville göra och det tyckte vi var bra Och så sade han: OK, då får ni göra det, men sen måste ni lova mig att göra det andra. Då gjorde vi det också. Kanske vi fick göra lite kemi, kanske läsa nånting eller rita. Så gjorde vi matte efter det, och sådant. Mycket sådant. Så man längtade faktiskt till skolan ändå, sådär. Det var ändå rätt avkopplande. Även om han jobbade där, han jobbade inte inne på avdelningarna, ju, han kom ju utifrån. Så det var mycket därför (F 52).

Jag ritade ett hus en gång i skolan. Det var nog det enda jag gjorde på hela tiden. Jag har såna superbetyg därifrån. Hon var livrädd för oss. Det var rätt positivt! (I: Tyckte du det?) Nä, det är rätt värdelöst, man kan inte leva upp till dem ändå. Jag har inte haft ett dugg användning för mina betyg och jag har inte under en 3:a i något ämne (P 11).

Grupp 2

Svaren i andra gruppen skiljer sig inte märkbart från grupp ett – när man är positiv handlar det om ett grundläggande intresse som man får tillfälle att utveckla i arbetet. Men både pojkar och flickor lär något nytt när de kommer till trädgården. Och det oavsett om man är intresserad eller inte.

Ja, det är det säkert. Det har jag nytta av än idag, att man har den kunskapen: Hur man sköter en trädgård, blommor och sånt. Det stimulerar en utveckling om det är något man är intresserad av (P 88).

(Snickeriet) Där lärde man sig rätt mycket roliga grejer. Det dartskåpet där (visar stolt) gjorde jag bland annat i snickeriet. Så hade jag med min motorcykel ner. Den plockade jag ner i molekyler då. Och målade om ram och alltihop, tank och sådant. Så jag helrenoverade den där. Så sponsrade de mig, så det var ganska roligt (P 89).

Flickorna var båda i trädgården och tyckte det var trevligt och lärorikt.

I den andra gruppen betonar alla arbetet som ett tidsfördriv, ett behagligt sätt att få tiden att gå:

Vi skulle lära oss att känna på hur det kändes att arbeta. Och så var det väl för att man skulle fördriva tiden där. Det var ju lugnt. Man hade ingen press. Det var ... behagligt (P 36).

Ja, man måste ju ha någonting att göra medan man är där. Sen är det inte alltid man vill arbeta. Men arbetet är viktigt därinne för att hålla sig sysselsatt, fast ibland ville man göra som man själv ville (P 46).

När det gäller skolan är det främst flickorna som uttrycker starka positiva omdömen. Små grupper, anpassad undervisning och individuell undervisning är sådant som uppskattades.

Jo, jag uppfattade den som positiv. Det var det enda positiva som var där för där kunde man vara ifred. Och det var ganska bra det här med att man satt och läste högt och gick igenom det tillsammans. Jag vet inte, då kunde det inte bli något bråk, liksom. Det tyckte jag var ganska roligt. Sen satt vi och läste böcker den sista halvtimmen så fick alla lyssna, och var det en spännande bok så lyssnade alla. Så var det inga problem. Okej, ibland var det lite jobbigt, men jämför man med den vanliga skolan så var det en helgonskola (F 61).

Till "annat" har jag främst fört uppfattningar som uttrycker likgiltighet, eller uppskattning av arbetet för att det var så fritt att man kunde röka hasch under tiden. Men det finns också de som betonar andra aspekter av arbetet – kamratskap t.ex. och återigen – att det är något skilt från avdelningens "behandling".

Tja, jag vet inte. Att jag just valde trädgården var för att jag aldrig har haft något intresse för verkstaden eller snicken. Jag har aldrig haft sådana intressen. Jag kan ingenting om bilar eller någonting. Jag sålde min moped när jag fick punktering (skratt). Jag trivdes väldigt bra där. Sen var det en speciell fransman där som hade varit hippie. Så han var jättebra. Det var trevliga killar därute allihop faktiskt. Man var iväg ibland ute på stan. De hade ju inget förbundet med behandling eller så utan de var just fristående anställda. Och det märktes ju direkt för de fick man ju helt annan dialog med. De var ju som polare, fast lite äldre polare. De, ja, var inte på ens sida, men liksom... (P 91).

Föräldrakontakten

Ville man ha kontakt med föräldrarna så kunde man nog se till att de (personalen) kunde sitta emellan så att det inte flippade ut. Jag ville ju inte. När (föräldrarna) var där så var det: Hej! och Hej då! Jag ville ju inte att (personalen) skulle blanda sig med min mor. Det är helt och hållet vad eleven vill. Är inte föräldrarna intresserade och eleven skiter i vilket så tror jag man bara är där sin tid, sen blir man utslungad i samhället. Det är ju helt vad eleven vill (P 53).

En viktig fråga för ungdomarna och för anstaltsvården är hur man ska hålla kontakten med yttervärlden och viktiga personer där. För ungdomarna gäller det oftast att bibehålla och förbättra relationer till viktiga vuxna i form av föräldrar, far- eller morföräldrar, fosterföräldrar etc. Om inte detta sker riskerar man att den unge fortsätter att agera ut dessa konflikter i förhållande till omgivningen, antingen inom anstalten eller genom kriminella handlingar utanför anstalten. Resultatet kan bli fortsätta vistelser i behandlingshem och fängelser och att de unga drivs in i kriminella eller narkomana gäng som kan erbjuda en slags hemliknande tillvaro utan krav.

Här ställde vi frågan så att vi dels undrade vilka relationer de hade till föräldrarna, dels hur denna relation förändrades under Råbyvistelsen. Därmed har svaren ibland fokuserat det ena och ibland det andra. Analysen av svaren visade att en del svar inte rörde kvaliteten i relationen utan snarare kontaktfrekvensen. Den kunde ju variera om den unge kom långt bortifrån. Även det är ju av stort intresse, men tyvärr täckte inte frågeformulär-et in dessa skillnader. I praktiken finns dock en ganska stor överensstämmelse mellan kvaliteten i relationen och kontaktfrekvensen. Det som redovisas här är i första hand den känslomässiga relationen mellan föräldrar och barn. Det som avses är den kontakt som finns mellan barn och föräldrar oberoende av Råby, t.ex. i form av besök, telefonsamtal, permissioner eller enbart i form av längtan.

Tabell 5:12. Kontakt med föräldrar (%). (N=61,Grupp 1=35 Grupp 2=26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Summa
Ingen/Dålig	26	31	**28**
Liten/Ytlig	26	23	**25**
Bra till en	20	23	**21**
Bra till båda	26	23	**25**
Annat/ Vet ej	3	0	**2**
Summa	**101**	**100**	**101**

Tabellen visar att drygt femtio procent av ungdomarna har en dålig eller ytlig kontakt med sina föräldrar och lika stor andel en bra kontakt med en eller båda föräldrarna. Detta är den relation de går in med eller bibehåller under Råbyvistelsen. Det finns inga större skillnader mellan grupperna, åtminstone inte när man reducerar relationer till siffror i en tabell.

Tabell 5:13. Förändringsarbetet (%). (N=61, 1=35, 2=26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Summa
Okänt/Annat	23	8	**16**
Ingen förändring eller försämring	57	65	**62**
Arbete med relationen	3	23	**11**
Förbättring av andra skäl	17	4	**11**
Summa	**100**	**100**	**100**

Uppgifterna om förändringar i föräldrarelationen är egentligen för få och för knapphändiga för att redovisa och analysera. De skall alltså tas med en stor dos skepsis. Tendensen i materialet är emellertid så tydlig att jag valt att redovisa siffrorna i en tabell.

Vi kan konstatera att i runt sjuttio procent av fallen är föräldrarelationen oförändrad och i princip obearbetad – åtminstone ur ungdomarnas synvinkel. Det tycks sålunda som om familjearbete i betydelsen att se och arbeta med relationen mellan föräldrar och barn i mycket liten utsträckning praktiseras. Fler sådana försök redovisas dock i den senast inskrivna gruppen. Vilka försök som gjorts för att engagera föräldrarna från personalens eller socialsekreterarnas sida vet vi ingenting om. Det kan vara omfattande försök eller bristande intresse. Det får någon annan undersökning svara på.

De dominerande svaren redovisar en mycket sporadisk och ytlig kontakt med någon eller några familjemedlemmar. Det kan lika gärna vara syskon eller farföräldrar som en av föräldrarna. Jag skall ge några exempel.

Exempel på ett passivt förhållningssätt till familjen är när föräldrarnas besök ses som enbart besök – de "hälsar på" sin son eller dotter. För att inte störa drar sig personalen undan efter att ha hälsat och kanske druckit en kopp kaffe.

De (relationerna) var rätt bra. De var och hälsade på så ofta de kunde. Personalen var med och tog en fika, men sen fick vi vara för oss själva (P 35).

Ja, det var så där. Min mamma har väl aldrig brytt sig speciellt mycket om mig, mer än under den tiden, och då var hon där alltid. Relationen var rätt så dålig för jag ville inte ha henne där. (I: Gjorde Råby något för att förbättra relationen mellan dig och din mamma?) Nej, det vet jag inte. Jag tror inte det. Dom var inte mycket inne på relationer. Där har de missat (F 42).

Sådär. Jag pratade med dem. Jo, vi hade kontakt. ... den blev bättre sedan jag flyttade hemifrån. (I: Gjorde Råby något?) Det vet jag inte. Men de gjorde ingenting för att försämra den heller. De lät ju oss ha kontakt. Jag fick ju åka hem på permission (F 86).

Den motsatta strategin, att aktivt försöka påverka familjerelationerna till det bättre finns det mycket få exempel på i intervjuerna. Det kan betyda att ungdomarna inte har uppfattat några sådana försök eller inte längre minns eller vill minnas det. Men eftersom relationerna till föräldrarna är central för ungdomarna och mycket känslor, både positiva och negativa, är knutna till dem verkar det inte troligt att de skulle ha glömt allvarliga försök att arbeta med familjerelationer. Ett sådant exempel är det följande:

Min pappa hade jag jättebra kontakt med. Min mamma... M hon försökte ju, och Ma försökte ju på alla vis att få min mamma och mig att vi ska acceptera varandra. För vi kunde inte acceptera varandra innan alls. Men det gick inte. Jag ville inte ha kontakt med henne på det sättet. Det blev varken som min mor eller jag ville. Vi har försökt nu efteråt också, men det funkar inte. Hon gnäller på allt. Vi kan träffas en halvtimme ungefär, sen så pallar inte jag längre. Det funkar inte (F 2).

Men relationerna kan t.o.m. försämras under tiden och i några fall deltar föräldrarna i den unges rymningsförsök från anstalten.[22]

[22] Råby ungdomshem ligger strax utanför Lund. Men vägen dit ut är ganska lång därför att en motorväg skär mellan stadskärnan och anstalten. Ett vanligt sätt att rymma är därför att ta sig över motorvägen.

Mamma sade upp bekantskapen med mig när jag kom till Råby. Hon ville inte ha en tjuv till son. Pappa var där en gång, när de hade kaffebjudning. (I: Arbetade de inte med relationen?) Nej. (P 8, tre år på Råby).

Jag hade ingen kontakt alls med min morsa. Jag kunde inte prata med henne. Det gick inte. Vi rök ihop på en gång. (I: Den försämrades kanske rent av?) Nej, det kunde väl inte bli sämre än vad det var (P 48, sex månader på Råby).

Ingen. Morsan hon var där nån gång på andra sidan motorvägen. Hon fick ju hämta en där, ju (P 11, femton månader på Råby).

Sedan är det ju också så att många har synnerligen komplicerade familjeförhållanden vilket inte underlättar kontakten mellan den unge och hans föräldrar. Hur deras uppväxtförhållanden ser ut har redovisats tidigare.

Ja, de var och hälsade på rätt ofta. Inte O. som jag räknar som min far härifrån S, han kom inte alls. Ja, i början, för då var de fortfarande ihop. Sen skilde de sig. De hade varit gifta i sju år, tror jag. Sen träffade hon P. den nye då, ju. De var inne rätt ofta och jag var hemma hos dem. Så kontakten blev bättre sen. Det var bara för att jag vuxit till mig. (I: Gjorde Råby någonting för att förbättra den kontakten?) Nej, den bättrade sig av sig själv. I början när jag kom till Råby var den ju inte så bra (P 46, två år på Råby).

I ljuset av denna och andra undersökningar framstår arbetet med ungdomarnas familjerelationer och med tillgången till ett socialt nätverk som det kanske allra viktigaste av de sociala insatser som krävs. Jonsson fann t.ex. att de ungdomar som var på Skå i en mening inte alls var där, utan inbegripna i relationer till de betydelsefulla personerna i hemmet – relationerna till personalen på Skå var antingen i vägen eller insignifikanta eller ett hot mot de viktiga relationerna till föräldrarna. Man behövde inga nya vuxenrelationer, det räckte med föräldrarna. "I själ och hjärta var man fortfarande hemma" (Jonsson, 1990:156). Hessle fann att personalen på Skå kunde få en betydelse i familjernas liv, men då måste man "som personal vara beredd att lämna expertrollen, fungera på ett medmänskligt plan i ett individualiserat demokratiskt samspel och vara öppen för att förändras i de med klienterna gemensamma projekten..." (Hessle 1995).

Kontakten med socialsekreteraren

Vad jag minns är första gången jag träffade honom, och så en gång till, för jag ville ha pengar till kläder. Sen kan jag inte minnas att han var med alls. Ska dom det då (F 23, 8 månader på Råby)?

Om inte Råby och Råbypersonalen ägnar sig åt föräldrakontakten kan det kanske bero på att det ansvaret faller på kommunen och socialtjänsten? Det förutsätter förstås en god och förtroendefull kontakt mellan den unge, föräldrarna och socialsekreteraren (och anstalten). Men så tycks inte vara fallet. Tvärtom. Socialsekreteraren uppfattas av ungdomarna som en opålitlig maktmänniska med minimalt intresse för dem. Hon är också den som satt dem på anstalten och det är i de flesta fall nog för att göra kontakten negativ och omöjlig. När de dessutom inte finns kvar som personer utom som utbytbara tjänstefunktioner förstår man att de inte kan ha något värde för den unge i kontakten med hemmet och inför det viktiga återvändandet till världen utanför anstalten.

Tabell 5:14. Kontakt med socialsekreterare (%). (N=61, P=45, F=16)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Ingen alls	25	8	**18**
Dålig kontakt	39	32	**36**
Formell kontakt	19	40	**28**
Bra kontakt	14	20	**16**
Ej svar	3	0	**2**
Summa	**100**	**100**	**100**

Efter analys av de muntliga svaren har frågan klassificerats om från en kvantitativ fråga till i huvudsak en fråga om relationer och relationens kvalitet. I korthet betyder här "Ingen kontakt" att man inte haft någon kontakt eller inte minns någon kontakt, eventuellt minns man några telefonsamtal. Dålig kontakt innebär en känslomässigt negativ kontakt mellan den unge och socialsekreteraren: ofta mycket negativ. Här har också kategoriserats relationer av hot och våld från den unges sida. "Formell" kontakt innebär några besök som mest betingats av den formella omprövningen av ärendet och/eller handlat om praktiska saker. "Bra kontakt" innebär att den unge uppfattat ett genuint intresse och engagemang hos socialsekreteraren för både sig själv och föräldrarna.

Det tabellen främst visar är att kontakten mellan socialsekreteraren och den unge på Råby inte fungerat särskilt bra. Bra kontakt finns endast i

sexton procent av fallen, och dålig eller "tom" kontakt i hela femtiofyra procent av fallen. Det finns emellertid en klart positiv tendens över tid som visar att både de formella och välfungerande kontakterna ökat från trettiotre procent i grupp ett till sextio procent i grupp två.

Det utmärkande för svaren i kategori ett är att man inte kan erinra sig några kontakter alls med socialsekreteraren på Råby:

(I: Var din socialsekreterare på Råby?) Nehehej, det var hon ***inte****. Inte vad jag kommer ihåg i alla fall. De bytte ju socialassistenter här i Helsingborg så att det visslade om det, vet du (P13).*

Kategori två är den helt dominerande kategorin och här är det de dåliga relationerna som står i fokus. En orsak till de dåliga relationerna är att socialsekreteraren får klä skott för att han eller hon beslutat om placeringen på Råby. Oviljan kan ibland ta sig dramatiska uttryck.

Nej, han var nog tacksam så länge han slapp träffa mig. (I: Hade du hotat honom?) Jag sa till honom att han skulle sticka, då när de skulle ta ner mig till Råby, annars hugger jag huvudet av dig, sa jag. Ja, gör du det, sa han, jag är inte rädd för knivar. Då kom jag med en machete bakom ryggen och så sa jag: Du var inte rädd för knivar? Nej, sa han och stod och hängde på ytterdörren. Så högg jag ovanför huvudet på honom och så vid sidorna. Sen vet jag en som hade ett stort lass i byxröven. Han sprang därifrån i alla fall (P 76).

Men det kan också vara en mer grundmurat negativ relation:

Hon kom ju dit ibland, men jag tyckte jävligt illa om henne då (P 4).

Varenda gång jag hörde de skulle komma gick jag (F 38).

Ingen. Jag har aldrig kunnat med socialsekreterare. Nu är det väl lite bättre. Jag menar sånt liv som det har varit. Jag har haft åtta socialsekreterare på dessa åren. En gång bara, sen så bad jag dem dra åt helvete och så hörde de aldrig av sig mer. Sen ringde jag och ville ha klädpengar och då fick jag avslag direkt (P 47).

Jag tror hon var där en eller två gånger. Jag ville ju inte att hon skulle komma när hon hade satt mig där (P 19).

I kategorin "formella kontakter" finns svar som betonar den formella kontakten kring sexmånaders-omprövningarna, men också en stor grupp som betonar det negativa i ett stort byte av socialsekreterare.

Jag var tvingad till att ha kontakt med henne när hon kom på besök till omprövningarna, lite oftare kanske. Det var ingen bra kontakt (P 8).

Det var ibland. Det var när dom hade möte om (huruvida) jag skulle bli utskriven eller inte. (Socialsekreteraren) bestämde över mitt liv. Mina föräldrar hade ingenting att säga till om. De bara sa att det var bäst för mig att sitta där (P 37).

Även om det uppgivna antalet socialsekreterare varierar är temat så starkt i alla kategorierna att det måste tas på allvar. Någon kontinuerlig relation tycks vara svår att upprätta och ibland går det så långt att den unge helt enkelt glöms bort och försvinner därför att ingen socialsekreterare längre vet vem han är. Han har reducerats till en akt och ett ärende.

De kom ner en gång i månaden och tittade till mig: Hej, hur mår du? Det är bra. Hej då. (...) Ja, lite planering var det väl. Jag hade ju en veva då jag bytte socialsekreterare som jag bytte kläder. Jag tror jag var uppe i en 17–20 stycken innan jag avslutade den (kontakten)(F 60).

De bytte också. Jag hade väl en åtta, nio stycken under tiden jag bodde där. Det var kraftiga byten. Den ena blev gravid och den andra skulle gifta sig och den tredje skulle flytta till ett annat distrikt. Det var hela tiden så. Man hade ingen kontroll över vem som var där (F 61).

Det var olika. Den förste var inte alls bra, har jag för mig. Alla har slutat och ingen finns kvar. Det är ingen som vet vem jag är uppe på socialkontoret. Så det var väl den siste som var bäst, XX, hon fixade lite grejer bättre än de andra (P 46).

Sen finns det ett fåtal högt värderade kontakter där svaren är mycket snarlika i sin beskrivning av kontaktens kvalitet. Det man betonar är att någon bryr sig, är engagerad och intresserad och erbjuder en uppfattad hjälp.

Det var bra. Hyfsat i alla fall. Hon var också bra. Hon tillhörde ju den här... Hon kan nästan ta alla beslut själv och man behövde bara prata med henne. Det var bra kontakt jag hade med henne. Man kände liksom att hon brydde sig också. Hon engagerade sig väldigt, och sånt känner man (F 86).

Hur skrevs du ut från Råby?

Då tyckte jag det var rätt skönt, men sen så kände jag mig jävligt sviken av dem, för att det är ingen som har hört av sig till mig. Jag bara skrevs

ut, sen var där inte mer. Så kan man inte göra efter så lång tid (F 42, inskriven 2 ½ år).

Utskrivningen från en anstalt rymmer så mycket tankar, förhoppningar och rädslor. Utskrivningen är också ett slags mått på vad vården och behandlingen inneburit. Den innehåller kriterier för vad som utgör ett lyckat respektive misslyckat vårdresultat och den antyder också något om hur man ser på själva vårdarbetet och dess föremål: vad som är problemet och hur det ska åtgärdas.

Utskrivningen berör i högsta grad frågan om vårdtidens längd och bedömningar av när den unge ska betraktas som färdigbehandlad. Frågan är ständigt aktuell och i synnerhet när det handlar om dom på överlämnande till socialtjänsten. I debatten har på senare tid starka reaktioner väckts när diskussioner handlar om huruvida unga dråpare och mördare ska straffas inom kriminalvården eller behandlas inom socialtjänsten. Argumenten från socialtjänstens och institutionsvårdens sida har oftast inte varit att barnen är oansvariga och inte kan straffas, eller att de behöver behandling i form av bot. Nej, tvärtom har man hävdat att de särskilda ungdomshemmen är lika låsta som ett fängelse, och att de kommer att hålla de unga där minst lika länge som fängelsedomen, om inte längre! Hovrättslagmannen Olle Ekstedt (SDS 25/6) hävdar t.ex. att de unga minsann inte springer ute på gatorna och hotar med knivar när de placerats på ett särskilt ungdomshem. D.v.s. argumenteringen är ett svar till dem som anser att placeringen är ett för lindrigt *straff* för ungdomarnas gärningar. Behandlingstanken har här helt satts åt sidan. De särskilda ungdomshemmen betraktas som en påföljd bland andra i en straffskala som är mer eller mindre hård gentemot förövarna.

Det finns formella utskrivningsskäl som anges i socialtjänstförordningens 21:a paragraf. Huvudkriteriet är att "utskrivning ska ske när det behov som föranlett inskrivning i hemmet inte längre föreligger". Men det finns undantag. Utskrivning kan också ske om den unge är så bråkig och våldsam att han gör det omöjligt både för sig själv och andra att bli kvar. Det kallas i folkmun "att straffa ut sig" om den unge medvetet satsar på att bli utskriven av ett sådant skäl i syfte att istället t.ex. få ett tidsbestämt fängelsestraff. Man kan också bli utskriven om det visar sig att annan vård, behandling eller påföljd bedöms som lämpligare, t.ex. psykiatrisk vård, narkomanvård eller dom på fängelse. Slutligen kan man skrivas ut för att man

helt enkelt blivit för gammal för att vara tvångsomhändertagen enligt LVU (Lag om särskilda bestämmelser om vård av unga).

I den stora Råbyundersökning som gjordes 1971–72 använde man just dessa formella utskrivningskriterier som indelningsgrund när man bedömde resultatet av vården (Wiberg m.fl. 1976). Då skrevs fyrtiofyra procent ut som färdigbehandlade, elva procent skrevs ut till annan vård, tjugotvå procent överfördes till kriminalvården och tjugotre procent skrevs ut av åldersskäl. Någon egentlig jämförelse mellan då och nu går inte att göra eftersom noggrannheten i registreringarna tycks ha minskat och rutiniserats under landstingsperioden. Motsvarande siffror är idag för intervjugruppen åttiotvå procent färdigbehandlade, åtta procent i behov av annan vård, fem procent intagna på kriminalvårdsanstalt och två procent som försvårar vården för sig själv och andra. Intervjugruppens värden är helt i överensstämmelse med totalgruppens och sålunda representativ för samtliga utskrivna under landstingsperioden.

Trots att det försvårar jämförelsen med tidigare undersökningar har jag valt att kategorisera intervjusvaren på ett något annorlunda sätt. Här har jag tagit fasta på *hur* utskrivningen skett ur den unges perspektiv. I den mån de uttryckt starka känslomässiga eller värderande omdömen om utskrivningen har jag tagit fasta på det vid kategoriseringen. Sålunda har även ungdomar i grupp fyra "Skönt komma därifrån, men..." skrivits ut till hemmet eller egen bostad, men deras reaktioner har rymt mer än enkla konstateranden av detta. Svar i denna kategori ska emellertid inte med självklarhet tolkas som att ungdomarna är botade, färdigbehandlade eller rehabiliterade.

Efter tabellen ska jag demonstrera på vilka sätt de kommenterat sin utskrivning. De två första kategorierna rymmer de som skrivits ut till eget hem, men skillnaden är i vilken grad det skett i planerade former eller inte. De andra kategorierna kommenteras nedan.

Tabell 5:15. Hur skrevs du ut? (%) (N=61, 1 = 35, 2 = 26)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
(Planerad) utskrivning	26	23	**25**
Abrupt hem	14	12	**13**
Skönt komma därifrån, men...	31	23	**28**
Till annan vård	9	8	**8**
Utstraffad/Omplacerad	14	27	**20**
Annat	6	8	**7**
Summa	**100**	**101**	**101**

Tabellen ska inte läsas som om kategori ett är den bästa och fem den sämsta. Orsaken är att en utskrivning, för att fungera, är så mycket mer än ett datum och en utskrivningsadress. De ungdomar som det gått bra eller någorlunda bra för senare i livet återfinns till 90 procent i de tre översta grupperna. Men det finns inte mycket gemensamt i deras beskrivning av utskrivningsproceduren och orsakerna till att det gått bra har sannolikt andra förklaringar än enbart utskrivningsproceduren. Men *hur* utskrivningen sker får avgjort en betydelse för deras chanser senare i livet.

I den första kategorin finns de rationellt planerade och genomförda utflyttningarna, där inga särskilda problem antyds kring utflyttningen: "Jag fick en egen lägenhet här i X och här är jag än."

> *Vi satte oss ner och pratade med min soc, jag och mina kontaktmän, och vi diskuterade detta att: "du får försöka flytta ut nu, och då måste du ha en praktikplats till dess. Du måste ta tag i det, du får flytta när det är spikat. Du får välja vad du ska göra." Då fick jag ta tag i det och sen när det var fixat så var det bara att flytta (P 88).*

Här finns också enstaka exempel på kreativa och flexibla lösningar kring utflyttningar av mer komplicerad karaktär. I ett fall förbereddes utskrivningen av en flicka med latinamerikansk härkomst så att kontaktmannen (av samma härkomst) följde med flickan på ett besök i hennes hemland och därefter följde med henne till hemorten i Sverige och bodde där under en period tills hon kunde klara sig själv. Exemplet är kanske lite udda, men arbetsättet är, trots sin självklarhet, snarast ett undantag som bekräftar regeln om bristen på bibehållen kontakt med viktiga personer och bristen på planerad utskrivning. Inskolning är ett begrepp som fått en viss mening när det gäller barns och ungas placering utanför hemmet. Den bibehållna kontakten med föräldrarna och arbetet med återförening till hemmet har diskuterats ganska mycket på senare år inom fosterbarnsforskningen, men

inom anstaltsvården tycks det mesta återstå att göra (Se t.ex. Andersson 1995, Vinnerljung 1996). Den kanske mest betydelsefulla kunskapen vi kan få ur denna fråga är hur ungdomarna upplever att flytta från anstalten, med dess relativa ansvarslöshet och gemenskap på gott och ont, till ett eget boende. Många av svaren tar upp den rädsla som är förknippad med utflyttningen och den tomhet som automatiskt uppstår efter anstaltstiden. Rädslan kan få ungdomarna att rymma för att slippa utskrivningen till osäkerheten utanför eller slippa att konfronteras med bristen på ett hem att återvända till.

Jag vet inte riktigt, det var väl upp och ner. Emellanåt var det jobbigt och man tänkte mycket på det där. Man mådde dåligt, liksom. När man skulle komma ut därifrån. Men sen så vande man sig vid att vara där. Det är det som är så sjukt, man vänjer sig, liksom. Man vänjer sig så mycket att det till och med är jobbigt att flytta därifrån när man väl ska flytta fastän man vantrivs så jävla mycket (F 86).

Det har jag aldrig tänkt på faktiskt. Jag visste ju att jag kommer ut härifrån en dag. Det var inte så mycket jag kunde påskynda heller och jag brydde mej inte om det så mycket själv, heller. Jag hade trots allt ganska bra på Råby, på sätt och vis. Det var tryggt och säkert, man behövde inte ta ansvar för någonting och det var väldigt behagligt (P 88).

Tomheten efter utskrivningen har fått många missbrukare och brottslingar att åter söka sig till värmen inom de gamla kamratleden eller till anstalten (Levin 1996 a). Jag ska låta ungdomarna själva få beskriva detta viktiga skede i anstaltsbehandlingen. Citaten är hämtade ur kategorin "Skönt komma därifrån, men...". De mest utvecklade och reflekterande svaren har lämnats av flickor. Kanske kan de tillåta sig att tala om denna rädsla, medan pojkarna hanterar den mera i handling? I gruppen som "klarat sig bra" senare i livet dominerar också flickorna kraftigt, medan pojkarna är svagt överrepresenterade i den "misslyckade" gruppen (se nästa avsnitt). Det ungdomarna säger är att man upplever utskrivningen med kluvna känslor. Glädjen över att äntligen komma därifrån blandas med rädslan inför det nya och normala liv man förväntas klara av mer eller mindre på egen hand. Tomhetskänslor, rädsla att inte klara av det och att helt på egen hand ta ansvar för allt som anstalten tidigare tagit hand om.

Jag blev nog väldigt glad i alla fall. Kändes väldigt jobbigt att lämna dem sen. Tänk den trygghet man hade då, och sedan bli helt själv, klara sig helt själv. Så mycket ansvar jag fick (F 32).

Det kändes bra när man fått papperet i handen. Sånt värdepapper! Man kunde hålla upp det mot fönstret, så såg man stämpeln. Samtidigt var det nog rätt tungt ändå. Fast det kändes nog inte när jag flyttade. Det kom någon dag efteråt. Jag kände det lite tomt. Det gör man nog alltid. Först fullt med folk omkring sig, och sen... Så det blev ju lite annorlunda. Men så är det väl när man har bott länge på ett ställe (P 46).

Jag var faktiskt rätt glad att jag skulle flytta äntligen. Äntligen börja ett liv utanför Råby. Men jag var också rädd. (...) Jag var också rädd för hur jag skulle klara det, fast jag hade N (pojkvän från Råby som hon sedan gifte sig med och fick två barn med. Nu skilda. C.L.) Det var ändå en oro från mig också, att jag skulle börja rymma igen och sticka från problemen. Jag kan göra det. Jag är en sådan typ. Jag sopar problemen under mattan och så sticker jag (F 56).

Att ungdomarna klarar sig bra i anstaltsmiljön och där uppfattas som färdiga att flytta hem eller till annan mindre ingripande vårdform innebär inte att de faktiskt klarar ett liv utanför. Anstaltstiden, särskilt om den varit lång, har avskärmat de unga från vanliga sociala färdigheter och kunskaper och om de inte förberetts successivt för en utflyttning kan enkla saker som en öppen dörr bli skrämmande.

Jag gick ju hela sommaren (på Råby). Jag gick där på sommarlovet. Jag hade skolan att se fram emot (folkhögskola). Ju närmare det kom, ju nervösare blev jag. Det är väl normalt egentligen. Man börjar i helt ny miljö. Första gången jag skulle sova över hos C & C (fosterhemmet), så hade jag panik. Jag fick panik för de skickade mig ner... C tänkte inte på det, utan behandlade mig som vilken unge som helst med frihet och öppna dörrar och så här och vänlig kram när man kom. Hej, hur är det? och Hur känner du dig idag? Hon skickade ner mig med 20 spänn till Hanssons livs för att handla någonting, mjölk, ost eller någonting. Jag var dönojig. Suttit där inlåst i flera veckor, skall jag gå ut? Jag var så lättad när jag kom tillbaka att jag bara ställde mig och stortjöt. Sen när jag skulle sova över där var det likadant: Låser ni inte dörren? Det tog lång tid innan jag somnade (F 60).

Den tomhet och rädsla som kan följa efter inlåsning och vistelse i en total anstalt kan vara den utlösande faktorn som för den utskrivne i famnen på de gamla kamraterna och därmed till återfall i brott och missbruk.

Utskrivningen blev väl så här att jag började jobba i Helsingborg. Det blev väl lite träning från min sida att jag skulle klara av det här att åka fram och tillbaka och sköta jobbet. (...) Så fick jag den här prövolägen-

heten, så att det var väl rätt bra ordnat runtomkring när jag skrevs ut. Men sen, nån kontakt hade man inte mer, typ, som jag hade kunnat tänka mig sen. Någon kontaktperson eller något stöd. För det är inte så lätt egentligen bara att komma från Råby. Bara och ha suttit där, fixat allting och fått allting serverat. Så sätta ut en på gatan med lägenhet och jobb. Sen står man där. (I: Det fanns ingen eftervård?) Nej, nej. Det fanns ingenting efter. Jaha, nu ska jag fixa vänner och så ska jag fixa... Det är så mycket runtomkring. OK, jag får lägenhet och pengar. Men vad blev det av det? Jo, jag sökte mig tillbaks till de gamla vännerna (F 63).

Skapar "ungdomsvårdsskolor" fler problem än de löser?

Oh javisst, det stämmer till 100 %, det gör det. Det är därför det är dumt med stora enheter, ju mindre grupp desto bättre (F 7).

Svaret på rubrikens fråga är ett obetingat ja. Ungdomarna har i drygt åttio (80) procent av svaren ansett att Råby i högre eller mindre grad skapat fler problem än den löser. Tabellen nedan visar att männen är de som mest instämmer i påståendet, medan kvinnorna är mer avståndstagande. Skillnaderna i svar mellan grupp ett och två är marginella.

Tabell 5:16. Skapar UVS fler problem än de löser? (%) (N=61, M=45 K= 16)

Kategorier	Man	Kvinna	Alla
Ingen uppgift	0,0	6,3	**1,6**
Helt rätt	44,4	31,3	**41,0**
I viss mån	46,7	31,3	**42,6**
Inte relevant	2,2	6,3	**3,3**
Fel	4,4	6,3	**4,9**
Helt fel	2,2	18,8	**6,6**
Summa	**99,9**	**100,3**	**100**

Men inte nog med att de unga och oerfarna lär sig mer om droger och brott, utan det finns dessutom ett grupptryck som gör att de unga tvingas ta ställning till om de ska vara med i ungdomsgruppen och därmed acceptera att delta i brottsliga handlingar och droganvändning eller vara på personalens sida. I de flesta anstalter av denna typ finns ett sådant tryck att tillhöra de intagna och deras kultur. Det är tecknet på att man är att lita på och beviset för detta är att man deltar i gruppens aktiviteter – vilka de nu är. Att ställa sig utanför kan vara ett svårt alternativ i perioder när en sådan kultur är förhärskande. Ett citat ger ett tydligt exempel på hur till synes oerfarna

ungdomar dras in i en värld där deras ursprungliga situation förvärras som en effekt av anstaltsspecifika strukturer.

Det stämmer. Det stämmer till 100 procent. Ja oh ja. Jag vet att det är sant, jag har sett exempel på det på Råby. Jag kommer ihåg D, hon sitter häktad nu idag, hiv-smittad heroinist. Hon går på gatan. Hon kom till oss på Råby när hon var 14 år. Hon skulle inte vara på Råby för problematiken runt henne var inte så. Jag tror att hon hade varit ute och druckit lite folköl eller mellanöl. På den tiden då var det raggarna i S. Det var väldigt hemskt då för hennes fosterföräldrar och då skulle hon vara hos oss, som det heter, under utredningsveckorna, två veckor på den tiden, för att lösa problemen med fosterföräldrarna och så, sen skulle hon tillbaka igen. Hon hade aldrig rökat hasch eller stulit eller någonting, utan tyckte det var spännande med raggarna och dricka lite öl, vilket i och för sig kan vara oroväckande, men ganska naturligt för en tjej i den åldern. (...)

Och hon kom till oss i en stökig period, jag tror det var i samband med bränderna, och vi hade ganska mycket droger inne och vi var ganska tungt klientel just då. Det var 17, 18, 19 ja vissa var 17, men jag var nog uppåt 19, så jag menar vi var ju inga duvungar då och det var just O-n och V-r och hela det här gänget, S-son och dom och då var det ju verkligen vi och dom, personalen och då gjorde vi det väldigt klart för henne vad som gällde. Att antingen är hon med oss och gör som vi sa eller så går hon till personalen och får stryk av oss och det är självklart att hon valde oss. Och innan dom här två veckorna var över så hade hon ju prövat på både hasch och det ena och det andra. Inte för att hon ville, utan för att trycket, rent psykiskt är så otroligt hårt när det inte fungerar. Jag tror inte att den här tjejen hade börjat knarka om hon inte hade kommit till Råby, för hon var så liten och rädd och visste ingenting, och mammig på något vis. Hon skilde sig verkligen från dom andra. Jag tror inte att det hade gått så dåligt för henne om hon inte hade kommit till oss, det tror jag inte. Hon hade inte begått ett enda brott minns jag, ingenting. Mer än det här. Att hon kom till Råby överhuvudtaget det förstår jag inte. Det var personal som ville ha iväg henne så fort hon kom, men det gick alltså inte, för det fanns inget annat alternativ som kunde ta henne så akut. Det stämmer, jag VET, helt självklart stämmer det (F 7).

Vad gav vistelsen på Råby?

Nej, inget. (I: Var det något du saknade?) Insikt om livet. Om hur det fungerar utanför murarna. Jag fick ju bara reda på hur det fungerar innanför. Jag fick aldrig reda på hur det fungerar i riktiga världen. Ja, det är mycket. Och hur man har roligt, det vet jag inte det heller. Och hur man kan roa sig på ett lätt och enkelt sätt utan att pengar är inblandade. Bygga saker och ting. Jag har aldrig byggt en drake (F 61).

En viktig del av "straffet" i anstaltsplaceringen är den sociala inkompetens som odlas som en konsekvens av ungdomarnas socialisering till anstaltsrutinerna. Den sociala inkompetensen är sedan starkt bidragande till svårigheterna att efteråt fungera i det vanliga livet.

Förakt för tvångsvård. Jag tycker att den gav mig, ja, jag tycker att jag har fått ett himla förakt mot LVU-vården. Det är helt värdelöst. Det är inget bra. Jag kan inte se något bra med det. (paus) Det ger ingenting att vara där, det är bara förvaring kort och gott på något sätt. Det är ingen vård, det är ingenting, man bara är där. (I: Skyddar man dig eller skyddar man samhället?) Jag vet inte. Man skyddar mig på sätt och vis, men på fel sätt. Man skyddar inte mig från problemen, utan man skyddar mig från samhället i så fall. Från det vanliga livet liksom. Det är det man missar totalt. Man får inte lära sig alls att komma igång med något normalt i stället. Man får inte lära sig att ta hand om sig själv och ta ansvar. Det enda man får lära sig där är att gå upp på morgonen (F 86-2).

De negativa svaren dominerar, men många har också fått en tankeställare och t.o.m. hjälp till utveckling inom anstaltens ram.

Tabell 5:18. Vad gav Råbyvistelsen dig? (%) (N=61, 1= 36, 2 = 25)

Kategorier	Grupp 1	Grupp 2	Alla
Inget/Mer kriminalitet	34	35	**34**
Praktiska färdigheter	6	8	**7**
Hjälp, tankeställare	26	31	**28**
Annat	11	4	**8**
Ej svar	23	23	**23**
Summa	**100**	**101**	**100**

Genom att frågan kunnat tolkas på två sätt har jag fått dela upp den i två delar: dels en fråga som gäller vad Råby gav, dels en fråga om vad man

saknat under vistelsen. Några har svarat på båda frågorna, andra bara på den ena. Därav de många saknade svaren i respektive tabell.

Av tabellen framgår att svaren nästan kunnat delas i två delar: de som anser sig ha fått något slags hjälp och de som inte anser sig ha fått något alls, mer än möjligen en ännu värre situation. Det finns ingen skillnad över tiden när det gäller detta. Det stora antalet saknade svar gör det svårt att analysera eventuella könsskillnader. Den tendens som finns i materialet säger att pojkarna är klart mer negativa än flickorna. Flickorna är aningen mer positiva till hjälpen än pojkarna och då främst flickor som bott på avdelningarna Bjäre och Frosta.

Gruppen som inte anser sig fått någon hjälp motiverar det så här (Grupp anges av siffra efter tankstreck):

Det har gett mig en svart lucka i livet där andra människor har lärt sig andra saker. Skuld och skamkänslor (P 5–1).

Ja, det enda det gav mig det var mer kriminalitet. För att det jag hittade på innan det var mest skitbagateller. (...) Men sen när man kom in till Råby och träffade alla de andra, då hux flux fick man ju lära sig en massa, och de kunskaperna utnyttjade man sedan när man rymde. Då utvecklades kriminaliteten till mycket grövre (P 10–1).

Hade jag inte hamnat på Råby, hade jag inte varit narkoman idag (F 18–1).

Ingenting. Fel tidpunkt för mig att komma dit. Jag hade inte lekt av mig än (P 96–2).

De som fått utbyte av vistelsen har olika förklaringar till detta.

Fotfäste. Jag fick fotfäste. Jag fick lära mig att det fanns andra människor också som behövde hjälp. Jag fick acceptera att jag inte var den enda här i livet (F 22–1).

Om jag får säga lite på mitt sätt så... Jag är glad för att jag har bott på Råby. Även om man kanske var dum och så. Man var inte den där dåliga människan som var dum i huvudet och kunde ingenting och skulle aldrig bli någonting av en. Fast man kunde vara så jävla elak, så var de där och peppade en. Och man fick faktiskt in i huvudet att: jag kan (F 23–1).

Vänskap. Jag fick mer vänner därinne. Jag har inte dem nu, men just under tiden jag var där. Min karaktär byggde jag ju upp där inne. Och så mognade jag därinne. Det är också en positiv grej från Råby. Lärde

mig inse vad som var rätt och fel. OK, jag har alltid vetat vad som var rätt och fel, det var bara det att jag valde fel. Ja, så blev jag mer självsäker när jag flyttade från Råby. Jag var inte alls självsäker innan. Jag kunde stå i timmavis framför spegeln. Bara för att jag inte vågade gå ut och visa mig, bara för att den (tar tag i en hårtest) kanske hängde ner lite där. Så var jag nog ända sen jag var liten, men det försvann efter Råby (P 46–2).

Vad saknas på Råby?

Eftersom detta är en rapport med ambitioner att också bidra till utvecklingen av Råbys arbete kommer jag att redovisa de flesta av svaren på frågan om vad ungdomarna saknade under sin vistelse där. Återigen saknas många svar och en stor del av svaren är direkt eller indirekt "ingenting". Detta "ingenting" kan innebära att man är nöjd och inte saknade någonting särskilt. Det kan också betyda att man är missnöjd eller helt enkelt inte valt att kommentera frågan. Exempel på ett nöjt "ingenting" kan vara: "Ingenting för min del i alla fall", eller "Man saknade ingenting. Jag hade ju min bäste kompis där och vi var hela tiden tillsammans". Ett missnöjt "ingenting" om vad man saknade kan vara: "Saknade och saknade. Man ville ju inte dit överhuvudtaget.".

De mer utvecklade svaren om saknader har jag delat in i sådant som har med personalens arbete att göra, sådant som gäller strukturen i verksamheten och slutligen svar som kommenterar ungdomsgruppen och dess sammansättning. Svaren är både konstruktiva och kritiska. Skillnaden mellan de båda undersökningsgrupperna är att struktursvar är mycket vanligare i den andra gruppen. Jag ska återkomma till det.

Behandlingen

Svaren i grupp ett handlar mest om bristen på samtalskontakt och behandling, individuellt och i grupp, och om bristande kontakt med föräldrarna.

Föräldrakontakten, det som skulle ha kunnat hållit mig ifrån Råby. Bättre kontakt med föräldrarna (P 8-1).

(...) Det negativa var liksom att det var bara en tillfällig förvaring. Det var inget program för oss alls. Ingenting vi kunde jobba för oss själva. Ville man ta itu med sig själv så fick man ta den biten (P 30-1).

Det var inte behandling på det viset, det var mer förvaring. Jag menar, vad gjorde vi? Vi var ute och åkte skidor, vi var ute och vandrade i bergen och sådana grejer (P 50-1).

Att de tagit mer tid till oss och pratat med oss. Haft grupper kanske. Det hade de ju inte där. Även om man inte vill det, så är det de som ska ta initiativet: Kom nu så ska vi prata om det. För det är ju de som är där för att hjälpa en ju. Så upplevde inte jag det. Att prata först med en person enskilt, fråga ut vad det är för problem människan har. Vad det är som gör att man blir arg eller hur man blir glad eller något sådant. Så att den människan vet om det. Så händer det någonting, så kan den människan prata med den. Så kan man komma in i grupper också och säga nånting så att de andra hör också att han kanske vill. Så följer kanske de andra med också. Det är så det skulle ha varit, så hade vi inte varit här idag (P 52-1, sitter i fängelse).

Ja, det var ju behandling framför allt. Men det saknade jag nog inte när jag var där. Jag tänkte nog inte på det. Och kanske mer information (om droger) (F 63-1).

I grupp två betonar de intervjuade samma sak, bristen på kontakt med föräldrar och syskon och med livet utanför murarna; "i riktiga världen" (se ovan).

Struktur

I människobehandlande organisationer som Råby blir gränsen mellan arbetet och strukturen många gånger flytande. Mängden personal och hur de fördelas avgör vad som faktiskt kan uträttas med ungdomarna. Personalens utbildning, kompetens och färdighet påverkar också vad som kommer att prioriteras och negligeras. Struktursvaren gäller i stor utsträckning personalens arbete, frånvaro eller närvaro av regler, ordning och reda, och möjligheterna att göra någonting under helger och vid låg personalbemanning. Kritiken gäller t.ex. att en stor del av personalen är outbildad, att de är för unga så att de inte kan utgöra förebilder och får svårt att sätta gränser. Jag tror inte detta ska tolkas så att personal med bristande formell utbildning skulle vara sämre, utan som kritik mot orutin och bristande kunskap om hur man bemöter människor.

Personalen tittade för mycket mellan fingrarna. Skulle varit mer aktiva (P 48-2).

Lite mer personal kanske, vissa gånger. Ibland blev de låsta när det kom någon akut. Då blev det ju låsning direkt. Och var det så att ingen annan avdelning hade plats så kunde man ju inte ta sig någonstans (F 60-2).

Just det här att det cirkulerade så mycket folk. Säger den ene nej, så är det bara att vänta några timmar till så kommer det en ny in så säger han ja. Man vet vilka personer man ska vända sig till (P 74-2).

Även här finns några svar som betonar att ungdomarna är olika varandra och att man måste ta hänsyn till detta i behandlingsplaneringen. Ett tema som ju kommit fram i många andra frågor.

Där fanns jag, en etablerad sprutnarkoman, tillsammans med unga formbara personer. Det är OK, men bara om det finns en hållbar behandlingsplan. Då kan man blanda.

Följande citat sammanfattar och kopplar samman svar om organisationen och ungdomarna: det är för stort och det finns för mycket personal.

Det är ett måste för att det skall fungera att man inte har en så stor personalgrupp och så stor (...) klientgrupp, det går inte annars. Man lär känna varandra bättre och det är inte så många man kan manipulera och bråka med och konflikterna måste lösas när man bara är en liten grupp. Man kan inte smita iväg och manipulera med någon annan och sen är allting fixat, utan man måste ta itu med saker och ting på ett helt annat sätt (F 7).

Detta är alltså vad ungdomarna önskar sig – en plats och en miljö där man kan "ta itu med saker". Det är ju vad chefen för Råby också önskar sig och säkert en stor del av personalen också och ändå blir det inte så. Vad beror det på? Den frågan skall jag återkomma till i min avhandling. Men nu över till kapitlet som redovisar hur det faktiskt gått för ungdomarna som varit placerade på Råby.